

HOLMI

Vl. évfolyam 5. szám

1994. május

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő), Domokos Mátyás (széppróza),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers),
Fodor Géza, Szalai Júlia, Závada Pál

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Göncz Árpád, Kertész Imre,
Kocsis Zoltán, Lator László, Ludassy Mária, Mándy Iván,
Petri György, Rakovszky Zsuzsa, Tar Sándor, Vásárhelyi Júlia.

Borítóterv és tipográfia: Környei Anikó. Tördelőszerkesztő: Keller Klára.
A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

Csukás István: Isten megnyomja a tavasz-gombot • 655
Isten inkognitóban • 655
Szavakkal szólni nehéz Róla • 656

Rakovszky Zsuzsa: Családragény • 657

Baka István: Orosz szonettek • 659

Gion Nándor: Mint a felszabadítók • 660

Takács Zsuzsa: Három vers

Rétes • 667

Emelet • 667

Mint akinek mézbe csepegtetik a mérget • 668

Yves Bonnefoy: A nagy havazás • 668

Az egyetlen rózsa • 669

Jacques Réda: Három versszak egy fekvő sírszoborhoz • 669

Paul de Roux: A nagy víztartály • 670

Kék • 671

Guy Goffette: Följárat a szonethez (*Tóth Judit fordításai*) • 671

Batár Attila: A Canal St. Martin hidjai • 672

Zirkuli Péter: Saját képmására (A Louvre másolói) • 676

Tandori Dezső: Istenem, ó, a dal, a dal...! • 678

Szép Ernő: Könyörgés hóért • 680

Késő este • 681

Isten veled • 682

Nyár • 682

Három plátánlevél a földön • 683

Kornis Mihály: A Napkönyv vége (XI) • 683

Luca Anna: Az éjszaka kutyái • 688

Zivatar • 688

Az óvatos • 689

A szerepjátszó • 689

- Horváth Elemér*: horizont • 689
márvány, tenger. • 690
servus dei • 690
- Ferdinandy György*: Uncle Sam • 691
- Szőnyi György Éndre*: A hermetizmus kultúrtörténeti szerepe
Paracelsus alkimista-teozofikus
természetbölcseletében • 698
- Marsall László*: Az ún. Heine–Borel „lefedési” tétel
„bizonyítása” félalomban • 709
- Csuday Csaba*: Bioy valamije, avagy: találkozásaim
Adolfo Bioy Casarezzal • 711
- Adolfo Bioy Casares*: Valami bűzlik (*Csuday Csaba fordítása*) • 713
- Tatár Sándor*: „Rettegsz a költészetért ma,
Holnap a tudás miatt, • 719
- Kocsis Zoltán*: Dohnányi és Bartók előadó-művészetéről • 721
- Mácsai János*: Megjegyzések Dohnányi Ernő
gépzenge-felvételeinek jegyzékéhez • 726
- Dohnányi Ernő gépzenge-felvételeinek jegyzéke
(*Összeállította Mácsai János*) • 728
- Lövey*: Csavarkulcsbalett • 733
- Cs. Gyimesi Éva*: Egy korán jött polgár • 741
- Suhai Pál*: Ez volt a ház • 752
Mestervágásod • 753
- Kosáry Domokos*: Hatalomátvitel és ideológia a Görgey-kérdés
tükrében, 1945–1956 (I) • 754

FIGYELŐ

- Mester Béla*: Bretter György kiadatlan kritikája • 773
- Bretter György*: Helyzetek (Páskándi Géza:
A vegytisztító becsülete) • 773
- Bán Zoltán András–Závada Pál*: Két bírálat egy könyvről (Parti Nagy Lajos:
Se dobok, se trombiták) • 778
- Steiger Kornél*: Tordai Zádor: Utazás Hellaszba • 793
- Rethes Attila*: A „Psalmus Hungaricus”
három értelmezése • 796

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál
Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt., a regionális részvénytársaságok
és a Sziget Rehabilitációs Kiszövetkezet
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címen (1051 Budapest, Nádor u. 26.)
Előfizetési díj fél évre 360, egy évre 720 forint, külföldön \$25.00, illetve \$50.00
A fényszedést az ÍRISZ Kft. végezte
Nyomtatta a Zenemű Nyomda Kft. Vezető: Tóth Béláné

A kéziratokat megőrizzük és visszaküldjük

Csukás István

ISTEN MEGNYOMJA A TAVASZ-GOMBOT

Isten megnyomja a tavasz-gombot,
s a régi verkli pattogva beindul,
a rigó kiköpi a téli szutykot,
csórt csücsörít, s füttyül bolondul.
A rügyek apró rajzfilmgyáarak,
megrajzolják a millió levelet,
szuszog, dohog a vakondjárat,
megindul a forgalom odalent.
A nárcisz kis pöckét kinyomja,
a kapkodva vetkőző égre mereszi,
a vadrózsának tavalyi a rongya,
hullna már, de még nem ereszi.
Dagad az akác nyakán az ér,
az éltető nedv lüktetve kering.
Bámulok a kertben ösztövé,
apadó hitemmel s megtelek megint
együgyü csodával, éltető nedvvel,
s kinövök a földből, mint a bokrok,
s motyogom, vén bolond, gyermeki kedvvel:
jól van, Isten, kapsz egy libacombot!

ISTEN INKOGNITÓBAN

Isten inkognitóban itt járt, vagyis
nem láttam, mivel láthatatlan, de itt
járt, semmi kétség, illetve csupa kétség
az áttetsző délelőtt, a hisztérikusan törékeny
ablaküveg, nekiverődök, mint a légy, de nem
szabadulhatok, mert az áttetsző délelőttöt
is én képzelem, amúgy kilátok belőle, magamból,
mint az üvegen, de nem menekülhetek,
élek, motozok, cigarettázok a rövid szünetekben,
álcázom magam, mosolygok, és nem írok verset,
még nem, még szédülök a képzelt repüléstől,
gyomrom felhúzódik a súlytalanságtól, a légüres
papírtól, vonzásra vágyom, mely lehúz
a földre, a bútorok józan élei közé, a fa,

a fém, a műanyag vegetációjába, az emlékek
zsíros kártyalapjaival csinállok egy-két trükköt,
most gyerek vagyok, most ifjú, most férfi,
majd újra összekeverem, senkit se tudok
becsapni, magamat a legkevésbé, a tükör is
ugyanazt a képet exponálja tíz éve, húsz
éve, megjegecesedik az időben, mint ez
a délelőtt, megelőlegezi saját halálát,
mint ahogy én minden pillanatban, s nem
tudok kitörni, mert bennem játszódik az egész,
befelé múlok el s egyszerre, s a rövid szünetekben
a nikotin rugdossa a szívemet; nővessen
szárnyat s repüljön, vagy legalább tapogassa
ki az áttetsző magányt belülről, töltsé ki
ezt az áttetsző délelőttöt, a rám dermedő halotti
maszkot, zümmögve, sirva vagy éppen mosolyogva,
mert itt járt valaki, onnan tudom, hogy egyszerre
vagyok hitetlen, és hinni szeretnék valamiben.

SZAVAKKAL SZÓLNI NEHÉZ RÓLA

Szavakkal szólni nehéz Róla.
Nem érzi Őt a kutya orra.
Nem fogja meg semmilyen háló,
nem találja el késdobáló.

Nincs árnyéka és nincsen teste,
nem Ő van a képekre festve.
Nincs a vízben és nincs a földben,
és nem születik anyaölbén.

Nem kiabál és nem is hallgat,
nem kér és nem is ad irgalmat,
nem fáj, nem szenved és nem örül,
nincsen társa és nincs egyedül.

Mégis elmém s szívem kívánja,
bár mindennek csak a hiánya,
semmibe nyúló libigóga,
s jaj lenne, ha lemászna róla!

Rakovszky Zsuzsa

CSALÁDREGÉNY

Két nő jár-kei az augusztusi hóben
teraszra ki, konyhába be, a házban –
egy házban, amely teli van idővel:

az fertőzte meg vízkővel a kádat,
az marta le gömbölyűre a lépcsők
élet, az foltozta ki a bejárat

fölött a varázsfényt vető üveg
színes kockáit rendre színtelennel.
Két nő, nem fiatal és nem öreg,

abban a korban, amikor a test,
mely rég csak önmaga, fű, csillag és sár
rokona volt, lassan kísértetek

látogatta terep lesz, képernyő, melyen árnyak
mozognak a fényes por függönyén túl,
más, idegen adások szétesnek-összeállnak,

egy bal kézbe vett késben, a hát görbületében
holtak kelnek futó létre, főleg a két szép
nővér: az, amelyik a kissozóban a képen

egyengeti a térdén sötét bársonyruháját
– az elvetélt színésznő, aki hamar lelépett
nagy adag altató kikapuján át

a színről, fölbontatlan csomagként hagyva hátra
a rémisztő jövőt; s a másikuk, a felső-
kereskedelmi szépe, aki végigcsinálta:

háborút, sültkrumplis-használtruhás szegénység
éveit, hajnali kelést és gépelést,
fejtágítókat és agyérfestést, a szépség

lassúbb, majd gyors fogyását, s végül konszolidált
mosógépes, használt színestéves öregkor
örömei közül ragadta el a rák.

Mint csontot a sugárzó anyag, úgy hatja át
a múlt a csorba tükröt, a kecskelábu asztalt.
Egyikük, még gyerekként, ismerte azt a lányt,

aki más, vihogó nők félkörében
– valami vállalati Don Juant
fog közre –, egymaga néz mosolytalan a gépbe,

gőgös-sebezhető, sötét szemekkel.
Halásznadrágok és abroncsszoknyák – a látvány
félíg gúnyos, félig meghatott szájalmat kelt.

A másik látta még az ifjabbat gyerekek.
Idegrendszerük aljnövényzetéből
mindkettőnek ugyanazok az elfelejtett

percek és helyszínek rebbenek félálomban
fél-öntudatra, mint elhanyagolt
akvárium sötétjén átvillanó neonhal.

Az álmos, elvadult kertben ólmos meleg
folyik a vadcsalánra, a perzselt szélű lombra.
Szederbokor tövéből kóbor macskák merev

égő szemmel üres bádogtájkát büvölnek.
Félkörben, moccanatlan, mint vézna démonok
ülnek a sárga fű közt. Valaha vélhetőleg

virágágyak is voltak, nyírták a fűvet, és
nem zaklatta csalán selyembe bújó bokájuk,
mikor pohárcsörgés, dohányfüst, nevetés

elegyétől kicsit zúgó fejjel a bodza-
szagú sötétbe friss levegőért kiléptek,
s fölnéztek a nyugodt, vészterhes csillagokra.

Baka István

OROSZ SZONETTEK**1**

Bámulni pókhálós sarokba –
 Vén ingaóra villog ott,
 Réz-nyelven részegen motyogja:
 Andrej halott, Andrej halott.

Ma éjfélig kitart a vodka –
 S ki várja még a holnapot?
 Ülök, magam elé motyogva:
 Andrej halott, Andrej halott.

Várnak reám a másvilágon
 Elvesztett tagjaim: fiam,
 Marina, Anna és a lábam,

Mit negyvenegy telén levágtak –
 Együtt leszünk mindannyian,
 Kik tagjai vagyunk egymásnak.

2

Kéklő, hideg menny, ártér, rőzsegát –
 Mily elgyűrődött-otthonos szavak
 Idéznek fel, Marina, ifjuság!
 Azt mondom: hó, és hetekig szakad.

Azt mondom: háborúszagú a reggel,
 S a csikkel teleszórt váróterem
 Padjáról, szemhéját dörzsölve, fölkel
 (Még rajta van katonaköpenyem)

Egy hadnagy, aki... mondanám, de nem,
 Van, amit én se mondhatok, különben
 Idő előtt feltámadnak a holtak –

Már így is hófúvásos éjeken
 Eljönnek hozzám, és felsorakoznak
 Parancsra várva, némán, szélütöten.

(Az 1989-ben elhunyt Arszenyij Tarkovszkijt bensőséges barátság fűzte Marina Cvetajevához és Anna Ahmatovához. Fiát, a filmrendező Andrejt, két évvel élte túl. Ezek a versei csak fordításban léteznek.)

Gion Nándor

MINT A FELSZABADÍTÓK

Tavaszi vége felé vagy talán már nyár elején tértem vissza a tengerpartról, és mindenki sajnált, mert igen halovány színem volt, holott az emberek okkal elvárták, hogy barnára pácolódva jöjsek vissza a tenger mellől, és én nem magyarázhattam el mindenkinek, hogy ott a nagy kék víz mellett egy sokemeletes szálloda ablakaira szereltem fel a redőnyöket, a nagy kék vizet főként a redőnyök mögül néztem, még onnan is ritkán, inkább a mimózák sárga virágait nézegettem, néha még egy nagyon mély fekvésű szobában egy festőművésznek segítettem lapos fadarabkákra tengeri hullámokat, hajókat meg ilyesmiket festeni, márpedig efféle tevékenység közben az embernek nem barnul meg a bőre, de ezt hiába mondtam volna el, a redőnyök és mélyre lecsúszott festőművészek senkit sem érdekelnek, így hát halovány bőrrel járkáltam az utcákon, és hagytam, hogy sajnálkozzanak rajtam. Hugyik Mihály, egykori osztálytársam és szaktársam sajnált meg legjobban, az ő bőrét tavasz végére és nyár elejére már szépen megbarnította a nap, mert Hugyik Mihály sokat tartózkodott a folyón, leginkább egy öblös halászcsonakban evezgetett a folyó közepén, az evezőt ritkán és lustán mártogatta a vízbe, elmerengve szemlélte a nádast, a fűzfákat és a különféle vízimadarakat, és eközben szépen leburnult, így aztán igazából és őszintén sajnálta az én sápadt arcomat, talán még arra is gondolt, hogy eléggé elvesztem és boldogtalanul bolyongok a világban, ezért egy napon felajánlotta, hogy dolgozzam az asztalosműhelyben.

– Sok munkád van? – kérdeztem.

– Nincsen túl sok – mondta. – Főleg asztalokat, székeket meg padokat kellene csinálnom, de nekem erre sincs időm, mert a folyóra kell mennem mindennap. Költő akarok lenni.

Ezen meghökkenem kissé, Hugyik Mihályt egyáltalán nem tartottam költői léleknek, igaz, amikor még együtt tanultuk a szakmát, két kezével gyakran dobolt a gyalupadokon, és éles hangon rikoltozott valamilyen hirtelen kitalált dallamokat, de ez semmiképpen sem emlékeztetett költészetre, bár elszórakoztatott bennünket néha.

– Miért kell a folyóra menni ahhoz, hogy valakiből költő legyen? – kérdeztem.

– Egy asztalosműhelyről nem lehet verseket írni – mondta Hugyik Mihály. – A folyó viszont gyönyörű. És a folyópart is. Maga a költészet. Csak meg kell írni. Márpedig én meg tudom írni.

Kicsit tényleg elvesztem bolyongtam akkoriban a világban, ezért azt mondtam:

– Mindig kedveltem a művészeket. A tengerparton megismerkedtem egy festőművésszel, a tengert festette lapos deszkadarabokra. A turisták szétkapkodták a képeit. Igazán tehetséges festő. Amikor eljöttem onnan, éppen letartóztatták gyűjtogatás vádjával.

– A művészeknek az a dolguk, hogy felgyűjtsák a világot – mondta Hugyik Mihály.

Így hát elmentem Hugyik Mihályhoz. Szép nagy házban lakott, kívülről legalábbis szépen mutatott, oda nem mentem be, de bizonyára belülről is szép volt, a ház mellé épült a műhely, kívülről ez is szépen mutatott, de odabent nagy volt a rendetlenség, mindjárt láttam, hogy az utóbbi időben keveset dolgoztak itt. Megígértem, hogy majd

rendet csinállok, aztán hozzáfogok az asztalok, székek, padok gyártásához. Megegyeztünk a fizetségben, majd kimentünk a kertbe. A kert leereszkedett egészen a folyóig. Keskeny ösvényen mentünk lefelé a folyóhoz, az ösvény két oldalát sűrű szálú és dúsan termő ribizlibokrok szegélyezték, ezt leszámítva azonban a kert eléggé elvadult és elgazosodott. Az ösvény végén, már a nádasban békésen ringatózott az öblös halászcsonak. Melegen süttött a nap, Hugyik Mihály levetette az ingét, beugrott a csónakba, és kievezett a folyóra a költészetet nézni, én meg visszamentem a ribizlibokrok között, és kitakarítottam az asztalosműhelyt.

Ettől kezdve mindketten csináltuk a magunk munkáját. Én gyalultam, fűrészeltem, enyveztem és lakkoztam az asztalokat, székeket és padokat, és ribizlit szemezttem olyankor, ha már fájtak az izmaim, Hugyik Mihály meg fehér notesszel és ceruzával a kezében sodródott a halászcsonakban, elmerült a költészetben, és írta a verseit ott a folyón, esténként a nagy házban gyöngybetűkkel fehér levélpapírra átmásolta a folyóvízen imbolyogva megírt verseket, és kék és rózsaszínű borítékokba rakta a költészetet. Néha benézett hozzám a műhelybe, szórakozottan megszemlélte az elkészült bútordarabokat, elégedetten bólogatott, de tulajdonképpen nem sokat törődött a székekkel és az asztalokkal, főleg a költészetről és a költészet szépségéről beszélt, és ismét vízre szállt.

Egyszer kék és rózsaszínű borítékokkal jött be hozzám, és azt mondta:

– Ma küldöm el az első verseimet a szerkesztőségeknek. Halmosi György név alatt fognak megjelenni. A Hugyik Mihály nem kimondottan költői név, a Halmosi György sokkal jobb.

– Nagyon jó név – hagytam rá. – A Halmosi György kimondottan költői név.

Örült, hogy én is így vélekedem, postázta a leveleket, és egy időre békén hagyott, én meg gyalultam és fűrészeltem szorgalmasan a száraz deszkákat, még vasárnap is dolgoztam, mert akkoriban nem akadt más tennivalóm. Vasárnap reggelként a műhely ablakán át megnéztem az ünneplőbe öltözött embereket, akik céltudatosan siettek a templom felé, kicsit irigyeltem őket, ezért hát én is megpróbáltam minél céltudatosabban munkálkodni. Később kiderült, hogy ez nem tetszett mindenkinek.

Egy vasárnap reggelen, még kismise előtt csöndesen besurrant az asztalosműhelybe Rostás Antal, a lyukas fejű kántor. Udvariasan köszönt, én visszaköszöntem, és nagy figyelemmel lakkoztam egy simára gyalult asztallapot, Rostás Antal meg szóltanul nézelődött. Sima képű és sima modorú ember volt Rostás Antal, szépen énekelt a templomban, és mindenkire kedvesen beszélt, homlokán azonban csúnya horpadás éktelenkedett, pontosan a homloka közepén, ezért is nevezték lyukas fejű kántornak. Az asztalosműhelyben többször körbeforgatta behorpadt homlokát, és csak aztán jegyezte meg halkán, de érezhető rosszállással:

– Megfigyeltem, hogy maga vasárnap is dolgozik.

– Nem járhatok a templomba, mert nincs fekete ünneplőruhám – mondtam. – Ezenkívül a barátom darabszámba fizet. Ha sok széket és asztalt csinállok, talán még sötét színű ünneplőruhám is vehetek magamnak.

– Mindig szegény marad, és sohasem lesz ünneplőruhája, ha vasárnap is dolgozik – mondta Rostás Antal.

– Jó asztalos vagyok – jelentettem ki önérzetesen és kissé sértődötten.

– Látja ezt a csúnya horpadást a homlokomon? – kérdezte Rostás Antal.

– Látom.

– Valamikor én is nagyon szegény ember voltam – magyarázta. – Dolgoztam min-

dennap és minden vasárnapon. Aztán egy vasárnapon, amikor akácfaágakat vagdaltam egy nagy baltával, egy kemény akácfaág a homlokomhoz csapódott. Betörte a homlokcsontomat. Majdnem meghaltam. Isten figyelmeztetése volt ez. Azóta nem dolgozom vasárnap, a templomban énekelek, és a hívők velem énekelnek.

– Meggazdagodott azóta? – kérdeztem.

– Gyarapszom – mondta Rostás Antal. – Igaz, hogy lassan, de azért gyarapszom. Főleg a temetéseken keresek sok pénzt. Szép verseket írok az elhunytakról, kiénekelem a gyászoló rokonok neveit, és ezt mindig jól megfizetik a gyászoló rokonok.

– Én nem tudok verseket írni – mondtam. – De egy szép bútordarab is ér annyit, mint egy szép vers.

A lyukas fejű kántor látta, hogy ilyen beszéddel nem sokra megy velem, ezért hát azt mondta:

– Szereshetek magának egy nagyon jövedelmező munkát. Ha megígéri, hogy ezentúl nem dolgozik vasárnaponként.

– Milyen jövedelmező munkáról lenne szó? – kérdeztem, bár nem érdekelt különösképpen a dolog.

– Nesebik Angéla és Juhász András eljegyezték egymást, őszre egybekelnek.

Nem ismertem Nesebik Angélát és Juhász Andrást, de szándékukat helyeseltem:

– Ez így van rendjén. A fiataloknak az a dolguk, hogy házasodjanak és szaporodjanak. Én is megházasodom majd, ha meggazdagszom.

– Nesebik Angéla édesanyja diófa bútort akar csináltatni a lányának – mondta Rostás Antal. – Szép hozománnyal akarja útjára bocsátani.

– A diófa bútorok nagyon nehezek – mondtam. – A vőlegény beleszakad a cipekedésbe.

– Juhász András erős fiatalember – mondta a kántor. – És ha maga szép bútorokat csinál nekik, sorra érkeznek majd a megrendelések.

– A faanyag megvan? – kérdeztem.

– Megvan.

– Holnap már hozhatják – mondtam.

– De csak akkor, ha megígéri, hogy ezentúl nem fog vasárnaponként dolgozni – mondta Rostás Antal.

– Megígérem.

– Nesebikné holnap reggel eljön ide a műhelybe, hogy megegyezzenek az árban.

– A barátommal egyezkedjen – mondtam. – Övé a műhely.

– Hol van most a barátja?

– Elmerült a költészetben. De holnap reggel itt lesz.

Rostás Antal nem egészen értette, hogy Hugyik Mihály miként merült el a költészetben, udvariasan elköszönt tőlem, ment a templomba énekelni, ahol a hívők is vele énekeltek.

Másnap reggel tényleg beállított a műhelybe Nesebikné és a lánya. Nesebik Angéla szép és szemérmes barna hajú lány volt, alig merte felemelni a fejét, főleg a padlóra szóródott faforgácsokat nézte, apró termetű anyja viszont annál keményebben nézett a szemünkbe.

– Amikor megszületett a lányom, szép diófa bútort csináltattam neki – mondta. – A háborúban azonban a katonák baltával széthasogatták a bútorokat.

Hugyik Mihály sajnálkozva csóválta a fejét, és szórakozottan azt mondta:

– A megszálló hadsereg katonái sok mindent tönkretettek errefelé.

– Nem a megszállók csinálták – mondta a kemény kis asszony. – A felszabadító hadsereg katonái hasogatták szét a bútorokat. Betörték a házukba, rabolni akartak, és amikor látták, hogy nincs semmi érdemleges elrabolnivaló, dühükben széthasogatták a bútorokat.

Hugyik Mihály erre már nem tudott mit mondani, így hát én szólaltam meg vizsgálón:

– Majd mi csinálunk új bútorokat. Szebbeket, mint azok a régiak voltak.

– Két szekrény, két ágy, egy nagy asztal, hat szék és két éjjeliszekrény kellene – mondta az asszony.

– Rendben van – bólintottam.

Ezután részletesen megbeszéltük, hogy milyenek legyenek a bútorok, Hugyik Mihály meg közölte, hogy mindez mennyibe fog kerülni. Rövid időre kizökkent a költészetből, és elég magas árat szabott, de Nesebikné szemrebbelés nélkül tudomásul vette, és hazament a lányával, Hugyik Mihály kievezett a folyóra, én csöndesen pisztogtam a műhelyben, és vártam a diófát.

Kora délután két hallgatag ember egy nagy szekéren meghozta a vastag diófadesszákát, és lerakta a műhely elé. Onnan már egyedül cipeltem be a műhelybe a nehéz deszkákat, kicsit irigyeltem Hugyik Mihályt, és majdnem sajnáltam, hogy én nem tudok verseket írni. Igazából azonban mégsem sajnáltam, szerettem a munkámat, szerettem diófával dolgozni, elhatároztam, hogy igazán szép bútorokat fogok csinálni Nesebik Angélanak, szerény, jóra való lánynak látszott, úgy gondoltam, megérdemli, hogy szép bútorok között élje le az életét. Dolgoztam hát szorgalmasan, de most már csak hétköznapiokon, vasárnap pihentem, és reméltem, hogy Rostás Antal, a kántor meg van elégedve velem. Hugyik Mihály is szorgalmasan küldözgette a kék és rózsaszínű borítékokat a szerkesztőségeknek, de egyetlen újság sem közölt verset Halmosi György neve alatt. Ez igencsak elkeserítette Hugyik Mihályt, egy napon szomorú ábrázattal bejött hozzám a műhelybe, és azt mondta:

– Mozgó csónakban nem lehet rendesen verset írni.

– Tényleg nem könnyű munka – hagytam rá.

– Amint leteszem az evezőt, hogy papírt és ceruzát vegyek a kezembe, a csónak sodródni és forgolódni kezd a vízen – magyarázta Hugyik Mihály. – Nem tudom tartósan egy pontra irányítani a figyelmemet. Összekuszálódik körülöttem a költészet, és ilyenkor összekuszált, zagyva versek születnek.

Széttártam a karomat.

– Ebben nem segíthetek. Nem tudok verseket írni, és egyébként is diófa bútorokat kell csinálnom. De vasárnaponként már nem dolgozom. Ilyenkor tarthatom az evezőt, ha akarod. Megállítanám a csónakot, és te nyugodtan összpontosíthatnál.

Hugyik Mihály elgondolkozott, és kicsit felderült az arca.

– Megtennéd ezt? – kérdezte.

– Természetesen – mondtam. – Tulajdonképpen én is szeretem a költészetet.

– Vasárnap együtt megyünk a folyóra – mondta immár felvillanyozva Hugyik Mihály.

Vasárnap együtt szálltunk be a halászcsonakba, én is levettem az ingemet, megragadtam az evezőt, és a folyó közepére eveztem. Lassan csorogtunk lefelé, Hugyik Mihály időnként beintett, ekkor én megállítottam és megpróbáltam egyenesben tartani a csónakot, ez legtöbbször sikerült is, Hugyik Mihály tartósan egy pontra irányította a figyelmét, és rótta a sorokat a fehér noteszbe. Derekasan dolgozott, már az

első vasárnapon legalább öt hosszú verset írt a fűzfákról, nádasokról, a nádi rigók énekeről, egy nemeskócsagról és egy fosógémről. Vasárnapjaim tehát megteltek költészettel, halovány bőröm is kezdett szép, egészséges színűre barnulni, persze Hugyik Mihálynak továbbra is sokkal egészségesebb színe volt, mint nekem, Halmosi György versei azonban továbbra sem jelentek meg a lapokban.

A diófa bútorok viszont kezdtek kialakulni.

Egyszer benézett hozzám Nesebikné, mindent alaposan szemügyre vett, nem szólt semmit, de néha mintha elismerően bólogatott volna. Aztán egyszer elvezette hozzám Juhász Andrást is, egy vastag karú, bajuszos fiatalembert, aki szintén elégedettnek látszott, és én nem kételkedtem már benne, hogy szükség esetén egyedül is meg tudja majd mozgatni a nehéz bútordarabokat. Legtöbbször azonban Rostás Antal, a lyukas fejű kántor jött be a műhelybe. Kezdetben talán nem bizott teljességgel a szaktudásomban, csupán jó útra akart téríteni, és ezért szerezte nekem a jövedelmező munkát, de ahogyan formálódtak a bútorok, egyre lelkesebbé vált, dicsérte az ügyességemet, sőt egyszer szó szerint ezt mondta:

– Magának volt igaza. Egy szép bútor darab is ér annyit, mint egy szép vers.

– Megkérem, hogy a barátom előtt ne beszéljen így – figyelmeztettem. – Mostanában igen rosszkedvű, néha kimondottan búskomor. Nem közlik a verseit, pedig ő mindennap mélységesen belemerül a költészetbe. De imbolgyó csónakban írja a verseit, és ettől kissé összekuszálódik a költészete.

– A verseket szilárd asztalokon kell írni – mondta Rostás Antal. – Én szilárd íróasztalon írom a verseimet, és mindenkinek tetszenek. A temetéseken zokognak az emberek, amikor a verseimet énekelem.

– Ennél szilárdabb asztal nincs a világon – mutattam a már majdnem kész diófa asztalra.

– Elhiszem – mondta sóvárogva Rostás Antal. – Szeretnék ilyen asztalon verset írni. Maga tényleg megérdemli, hogy meggazdagodjék. Örülök, hogy megfogadta a tanácsomat, és nem dolgozik már vasárnapokon.

– Hamarosan veszek magamnak ünneplőruhát – ígértem neki, bár ezt akkor még nem gondoltam egészen komolyan.

Rostás Antal a következő alkalommal már bevezette a műhelybe Nesebik Angélat is. A lány, aki bizonyára rendszeres templombjáró volt, most is szemérmesen viselkedett, de azért alaposan megszemlélte a bútorokat, és kipirosodott az arca. Ekkor már biztos voltam benne, hogy jó munkát végzek. Később még inkább megbizonyosodhattam erről, mert Rostás Antal és Nesebik Angéla majdnem mindennap bejöttek a műhelybe, már nemcsak nézegették, hanem simogatták is a szép diófa bútorokat, nyitogatták a szekrények ajtaját, leültek a székekre, és egyre lelkesebbeknek látszottak, és egyre közelebb ültek le egymás mellé. Aztán ahogy közeledett az ősz, lassanként kezdtek elszomorodni, holott a bútorok napról napra szebbek lettek, igazán derekasan dolgoztam rajtuk. Egy napon Rostás Antal keserűen megjegyezte:

– Sohasem fogok ilyen szép szilárd asztalon verseket írni.

– Az anyám nem fogja nekünk adni ezeket a diófa bútorokat – mondta Nesebik Angéla.

Erre már felkaptam a fejem, és megkérdeztem:

– Miről van szó?

Rostás Antal tisztességes és egyenes beszédű ember volt, tisztességesen és érthetően közölte velem:

– Szeretjük egymást Angélával. Elveszem feleségül. Elszöktetem.

– Mit szól majd ehhez Juhász András? – kérdeztem. – A fiúnak igen haragos bajusza van, és a karja is igen vastag.

– Túléli – mondta meglepő keménységgel Nesebik Angéla, de aztán megint elszomorodott. – Az anyám biztosan nem adja nekünk a bútorokat.

– El kell mennünk innen – mondta Rostás Antal. – Másutt írok majd verseket az elhunytakról. Mindenféle rozoga asztalokon írom majd a verseimet, de egyszer majd összeszedjük magunkat. Ilyen szilárd diófa asztalom azonban sohasem lesz.

Kezdtem megsokallni körülöttem a költészetet. Két költő is a nyakamba szakadt abban az egyetlen asztalosműhelyben. Pedig én sem Hugyik Mihályból, sem Rostás Antalból nem néztem volna ki, hogy képesek verseket írni. Ők mégis verseket írtak, és éreztem, hogy veszélyben vannak a bútoraim.

– Sokat izzadtam ezen a nyáron – mondtam szemrehányóan. – A diófa megdolgozása egyáltalán nem könnyű munka.

– Ígérje meg, hogy nem szól senkinek sem a szándékunkról – kérte Rostás Antal.

Ezúttal nem ígértem meg neki semmit, de azért nem szóltam senkinek sem a szándékukról. És ők egy szép napon eltűntek, elmentek valahová, éppen akkor, amikor a bútorok már teljesen elkészültek. Akkor megkértem Hugyik Mihályt, hogy hanyagolja egy kicsit a költészetet, maradjon velem a műhelyben, és várjuk ki, hogy mi lesz.

Nem kellett sokáig várnunk. Hamarosan megjelent Nesebikné fűrgén és elszántan, és vele jött Juhász András is komoran és erőteljesen. Mindketten baltát tartottak a kezükben, megszemlélték a bútorokat, nem mondtak semmilyen véleményt a munkámról, de nyilván elégedettek voltak, letették a baltákat a szépen megformált és simára csiszolt diófa asztalra, és akkor Nesebikné leszámolt egy köteg pénzt Hugyik Mihálynak. Hugyik Mihály átnyálazta a pénzeket, a nekem járó részt rögtön kifizette.

– Rendben van? – kérdezte Nesebikné.

– Rendben van – mondta Hugyik Mihály.

Akkor a kemény kis asszony kézbe vette a baltát, és megragadta baltáját Juhász András, a komor fiatalember is, és nekiestek a bútoroknak. A diófát nem könnyű széthasogatni, nem roppan szét egy-két baltacsapás után, erős elszántság és türelem kell a feldarabolásához. Ebben a két emberben megvolt a kellő elszántság és türelem, amellet nagyon dühösek is voltak.

Mi ketten Hugyik Mihállyal szótlánul néztük romboló tevékenységüket, felültünk a satupadra, cigarettáztunk, a csikkeket a faforgácsok közé dobtuk, ami nagy meggondolatlanság volt részünkről, felgyújthatunk volna az egész műhelyt, a cigarettavégek azonban elhamvadtak, nem keletkezett tűz, a szép diófa bútorok viszont végül is csúnya szeletekre hasadoztak. Nesebikné és Juhász András beleizzadt a rombolásba, szemmel láthatóan elfáradtak mind a ketten, de valamelyest elégedettebbek voltak, mint akkor, amikor bejöttek a műhelybe, a lelkükben felgyülemlett méregből is elpárolgott valamennyi, a szép bútorok helyén maradt szálkás fadarabok némileg megnyugtatták őket.

– Kiváló munkát végeztek – mondtam elismerően. – A felszabadító hadseregnek is becsületére válna.

Szánakozva végigmérték, aztán elmentek a baltákkal együtt, én meg a faforgácsok közé pöccintettem a ki tudja már hányadik cigarettavéget, de ez sem lobbant lángra, majdnem csalódottnak éreztem magam emiatt.

Hugyik Mihály bágyadtan lecsusszant a satupadról, körbejárta a frissen felhasoga-

tott diófával elborított műhelyt, mindent jól megnézett, aztán megállt előttem, és igazi költői fájdalommal kitárulkozott:

- Én is darabokra hasadtam. Nem vagyok való semmire sem.
- Van egy szép házad – vigasztaltam.
- Azt a nagyapámtól örököltem – mondta.
- Van egy szép műhelyed – vigasztaltam tovább.
- Azt az apámtól örököltem.
- Szép verseket írsz – mondtam, de már kezdtem unni a vigasztalást.

– Senki sem közli a verseimet – mondta búbanatosan Hugyik Mihály. – Még a vasárnapi verseimet sem közlik. Pedig vasárnaponként, amikor te irányítod a csónakot, mélységesen belemerülök a költészetbe, mégsem kellene a verseim senkinek. Az asztalosmunkát meg nem szeretem. Sohasem szerettem. Ezért is tértem át a költészetre, de hiába... Te legalább szép bútorokat tudsz csinálni.

- Széthasogatják a bútoraimat – mondtam én is búbanatosan, és körbemutattam.

Hugyik Mihály ekkor odaállt a satupad elé, két kezével elkezdett dobolni a satupadon, gyorsan csapkodott a kezével, éles hangon rikoltozott valamilyen általa hirtelen kitalált dallamot, úgy viselkedett, mint valamikor régen, amikor még együtt tanultuk a szakmát, de óbégatása most egyáltalán nem szórakoztatott. Ezért azt mondtam neki:

- A templomban nincs kántor. A lyukas fejű Rostás Antal végleg elment innen.

Hugyik Mihály tovább dobolt és tovább óbégatott.

– Szép hangod van – folytattam. – Énekelhetnél a templomban, és a hívők veled énekelnének.

Hugyik Mihály erre már lassabban dobolt, és halkabban óbégatott.

– Szép verseket tudnál írni az elhalálozott emberekről, a szép verseket szépen elénekelnéd a temetőben, mindenki sírna, és a gyászoló rokonság jól megfizetne érte.

Hugyik Mihály abbahagyta a dobolást és a rikoltozást. Gyanakodva nézett rám, nem volt benne biztos, hogy komolyan beszélek-e vagy talán gúnyolódok. Úgy néztem vissza rá, mint aki komolyan beszél.

Kiment a műhelyből, és lehet, hogy még aznap elment a plébánoshoz. Néhány nap múlva már a templomban énekelt, és csakhamar gyászruhás emberek kezdtek járni hozzá, és verseket rendeltek nála elhunyt családtagjaik temetésére. Így jött ránk az ősz, én ismét székeket, asztalokat és padokat csináltam fenyőfából, jó esetben kőrifából is, vettem magamnak fekete ünneplőöltönyt, és vasárnaponként elmentem a templomba nagymisére. Hugyik Mihály éles fejhargon énekelte az egyházi dalokat, és a hívők vele énekeltek. Kemény tél következett, és influenzajárvány, az emberek gyakrabban haltak meg, mint máskor, Hugyik Mihály rengeteg verset írt, és mindegyiket elénekelte a temetőben, sokan sírtak, és sokan megállapították, hogy Hugyik Mihály jó kántor és jó költő. Én meg közben a műhelyben egy kis vaskályhában eltűzeltem a széthasogatott diófa bútor darabjait. A diófa lassan ég és hosszasan parázslik, mindig meleg volt a műhelyben, nem betegedtem meg, nem lettem influenzás azon a télen, bár a bőröm színe megint elhalványodott, de hát télen a legtöbb ember elhalványodik.

Odakint szép fehér volt a világ. A ribizlibokrokot hó borította, a folyó befagyott, és a jég összeroppantotta Hugyik Mihály öblös halászcsonakját, mert senki sem húzta ki ősszel a csónakot a vízből. Hugyik Mihály azonban már vidám ember lett, emiatt sem bántódott, azt mondta, hogy tavaszra majd felgyújtja a megroggyant csónakot a nádas mellett, hiszen a művészeknek egyébként is az a dolguk, hogy felgyújtják a világot.

Takács Zsuzsa

HÁROM VERS

Rétes

Amikor elkeseredésemben ketté-
téptem a rétest, ahelyett, hogy késsel
kettévágtam volna, ahogy kérte,

amikor minden ujjam a meggytől véres volt,
kezét kezemre tette nyugtatólag.
Amikor elkaptam az arcáról szememet,

hiszen nem volt már abban könnyeknek helye,
és nem sírhatok minden újabb elrepedt
csigolya miatt, gondoltam. Lesz időm még

sírni, és nem sírni lesz időm. Amikor
ráhajoltam és megcsókoltam a kézfejét,
mintha a halálába beleegyeznék, olyan volt.

Emelet

Álmában, mondta, beleragadt a liftbe,
aztán egy ismeretlen lakásba került, épp
olyanba, mint az övé, de jó néhány emelettel

följebb. Hiába kérte az ott lakókat,
hogy kísérik haza, mert gyenge, hiába
fogta meg a ruhájuk suhogó ujját, úgy tettek,

mintha ott se volna. Kiabálni próbált,
de nem jött ki hang a torkán. Végül
megszólalt a telefon, orvosa őt kereste.

Én vagyok! – válaszolt szívdobogva.
Téves! – szabadkozott az orvos, és hiába
tiltakozott, letette a kagylót.

Mint akinek mézbe csepegtetik a mérget

Mint akinek mézbe csepegtetik a mérget,
a halál édességével kecsegtetik,
úgy vártál, föltéve a Beethoven-zene,

ha belépek a szobádba, hogy az fogadjon, ne
a lemezjátszó mellett halálos verejtékben
az élénkzöld diványon fekve te.

De nekem a zongoraszó volt elviselhetetlen,
levettem rögtön a lemezt
(tudtam, hogy többé nem hallgatom meg),

mert nem kísérheti a *széthúzást* feloldás.
(Nem maradt erőd elfüggönyözni a szobát.)
Süket csönd játszott és bántó megvilágítás.

Yves Bonnefoy

A NAGY HAVAZÁS

Az első havazás, kora reggel. Az okker, a zöld
A fák alá menekül.

A második déltájban. Nem marad
A színből más,
Csak a fenyőtűk,
Lehullanak ők is, néhol sűrűbben, mint a hó.

Aztán estefelé újra,
A fény mérlegkarja megáll.
Az árnyak és az álmok egyforma súlyuak.

Némi szél,
A lába hegyével egy szót ír, túl a világon.

AZ EGYETLEN RÓZSA

De én ezt nézem, ezt a megkérgesedett
 Havat, mely a kockakövekre csúszott,
 S megtömörül az oszlopok tövénél,
 Jobbra, balra, messze elől a félhomályban,
 Különösképp csak azt az ívet bámulom,
 Amit ez a sár rárajzolt a kőre.
 Csak azon tűnődöm, aminek nincs
 Neve, értelme sincs. Barátaim,
 Alberti, Brunelleschi, San Gallo
 S Palladio, aki a túlsó partról intesz,
 El nem árullak mégsem, megyek tovább,
 A legtisztább forma egyedül az,
 Amin itt áthatolt a foszladó köd,
 Ez a megtaposott hó az egyetlen rózsza.

Jacques Réda

HÁROM VERSSZAK EGY FEKVŐ SÍRSZOBORHOZ

René Char, 1988

Igaz, tömérdek felhő gyúlik föl, míg a villám
 A meggyötört egekből cikcakkfényvel kitör:
 Ide, amoda, messzebb, el sem döntötte nyilván,
 Véletlen talál célt a kesztyűtlen ököl.
 De most, nyugodván, a csontok emlékezetének
 S a földben gördülő viharnak már átadatott.
 Mily láng hozná vissza a gőgöt, a fényt vagy éppen
 A dühöt, egy reggelét, mit a víz kékre mosott,
 Vagy a kiszámolósdis gyerekgyönyörüséget,
 Mely könnyű ruhában szalad, mandulafák alatt?
 S harmatot, villámlást vagy fölégetett szavakat,
 Hol rejtelem, találós kérdés összeérhet.

*

Ha az ítélő szem nem is (hisz bevégeztetett),
 Nyugtában látható nagy lába, hosszú arca.
 E kiterjedés körül szökdelve, a szavakra

Ügyeljünk: túl sokat, túl keveset ne. Itt rekedt
Rigófészek a száraz fán. Néma folyam árja
Menekül mezitláb, míg vihar csapkod színén,
S utat vág pár gyöngéd szó közt, mely beinvitálja
Egy versbe, fényleni. Pár nagy, ártatlanforma lény
Átnéz a gallyakon a kertbe, kilopva onnan
Egy-két fűszálat vagy üvegszilánkot, kavicsot.
Lehet, hogy nyugtában ellenkezik és csatázik ott,
Hol csak fölényes holtat láthatunk, távozóban.

*

Körös-körül nincs változás: harcos kék boltozat
Lángol, a tél vesztét érzi a vadrózsa ága,
Enged a vadóc szél illatos ugrásainak,
Míg az Hérakleitosz rongyait szertehányja.
Ő itt derűs, marka szoritja, mit megragadott.
Nyugszik, teljes hosszában, nagy pofájával, szótlán,
A pacsirta fölszárnyalásával összevontan.
Lassan vigyük: nehéz. Nem kell orgona, sem dicséret.
Takart láng, a kihúnyt tiszteletére világító.
A Sorgue hideg vonalának napjával fölébred.
S a földön, honnét egy árny letűnt, kakukkfűcsomó.

Paul de Roux

A NAGY VÍZTARTÁLY

A fű zöldje alig kivehető még,
hajnalban, ahogy a szín születik
– a szín kilép a földből, és látható,
hogy ott van már az égen, észrevétlen,
e kéklésben, mely kétértelmű még,
s túl ismerős, egy téli reggelé.
A zöld kilép a földből, maga a
föld zöldell – ahogyan itt csupán ez a gyp,
a szűk, erőtlén kérgen, amely a Vanne nagy
víztartályát fõdi, s eszébe jutnak
minderről itt a mély víz föld alatti
katedrálisai, a zajtalan
alvású folyók s a sétáló álmú
vizek a föld sötétlõ belsejében.

KÉK

Ágak között ez a fal messziről
tünékenyen kéeknek mutatkozik
az esőben megmozgatja a tájat
zöld borzongásban hozza el az üvegig
mikor a szél a csöppekkel beszórt
téren végighasít és megkinozza
a sérült muskátlileveleket
– s ez a kék csak törmelékdombra hajított
festékmaradék, amely évek óta
kivilágít a csalánok alól.

Guy Goffette

FÖLJÁRAT A SZONETTHEZ

ars poeticául

S a cezúra, amint ide becövekel:
kertészgatyás pacák a szirénbál
közepén. Na fene, megjöttek a hajósok
– de az: szeretlek, hogy mondható

cipőmadzagban hasra nem esve? A holdfény
elektronikus korban nem fojtogat, csak
könnyes pofájú tacsót, hídcölöp
tövén, ahol könnyít magán,

éhségén, nyomorán: fönt a kötőfék
végén a Múza meg türelmetlenkedik,
s nyújtja a sort, költőként, egyre nyújtja,
míg holddal tűnik el, visszfények élein

az ugató emberből a lélek.

Tóth Judit fordításai

Batár Attila

A CANAL ST. MARTIN HÍDJAI

Az élő építészeti tér

„...séta közben észrevetted-e, hogy a várost benépesítő épületek közül egyesek némák; mások beszélnek; megint mások, ezek a leg-rikábbak, énekelnek?”

(Paul Valéry)

Vajon napjaink várostervezőinek hány meggyőző példára van szükségük ahhoz, hogy megértsék: az építészet mágikus hatása nem önmagukban az építészeti tárgyokban, hanem e tárgyakra a környezet egészével való sokrétű, eleven kölcsönhatásában rejlik? Egyedül a kapcsolatrendszer bonyolult szövete, az észlelt látvány, hang, tömeg, árnyék, fuvallat, illat és így tovább válthat ki belőlünk mély rezonanciát, mely elénk tárja az eleven tér aktív elemei közötti játékot és azok örökké változó dinamikus egyensúlyát.

A kiválasztott, szerénynek tűnő, bár mégis sokoldalú, összetett példa meggyőzően bizonyítja, hogy maradandó, emlékezetes, minden érzékszervünket megmozgató benyomás kizárólag az elemek között kialakult kapcsolatrendszerből következhet. Állandóság és elmúlás, szilárdság és mozgás adja meg az ember formálta fizikai környezetnek a vonzását és a kihívását, humánus helyé alakítva át az absztrakt teret.

A csatorna

Évszázadokkal ezelőtt még bonyolult élet folyt a hidakon; némelyikre házak épültek, másokon kereskedtek vagy vámot szedtek. Szerepük ma jóval egységesebb, kizárólag a közlekedést szolgálják, mégis vannak kivételek. Ilyenek a párizsi Canal St. Martin hidjai. Kilenc híd, alig nyolcszáz méteren belül, melyeket eredetileg kizárólag azért építettek, hogy a csatorna fölött átvezessenek. De nem ezért nevezetesek. A hidakat ma már a csatornán folyó akciókért keresik fel az emberek: uszályok úsznak át a csatornán, duzzasztógáták jönnek mozgásba... s a hidak teteje megtelik kíváncsiak tömegével. A Canal St. Martin hidjai vízszinpad hídpáholyai.

1802-ben, évszázadokon át tartó ábrándozás és tervezés után végül is elkezdték annak a komplex csatornarendszernek a kiépítését, mely többek között az Ourcq folyót összekapcsolta a Szajnával. E csatorna befejező párizsi része kigyózva, hol láthatóan, hol a föld alá bújva küzd át magát a városban. A felső, Bassin de la Villette-nek nevezett szakasz a Sztálingrád teret elérve a föld alá bukik, hogy a tér átellenes oldalán újra felszínre kerülve már a Canal St. Martin nevet viselve folyjon tovább. A Szajna felé közeledve a csatorna megint szintet vált, s a Faubourg du Temple-től kezdve, a Boulevard Jules Ferry és a Boulevard Richard Lenoir alatt vize újra láthatatlan. A felszínen a széles, parkosított sugárutakon egyedül a felülvilágítók jelzik, hol folyik alattuk a víz, mely a Place de Bastille után már fedetlenül, a Port Henri IV.-nál Gare de l’Arsenal néven egyesül a Szajnával.

A Canal St. Martin, e csatornarendszernek építési idejét tekintve is utolsó szakasza,

1822 és 1825 között épült fel. Hossza 3,2 kilométer; látható részét kétoldalról fasorok, sétatnyok, utcák övezik, keleti partján a Quai de Jemmapes, a nyugatin a Quai de Valmy (hosszuk 1615 és 1720 méter a fenti sorrendnek megfelelően). A csatorna alsó szakaszát utólag fedték le, 1859-ben, a Bastille-tól a Rampon utcáig, majd 1911-ben a hátramaradt szakaszt a Rampon utcától a Faubourg du Temple-ig.

A víz szintje e 3,2 kilométeres szakaszon huszonzét métert esik. A csatorna szakaszos esését és a hajók áttemelését kilenc zsilip végzi el. A víz fölött átvezető kilenc hídból kettő a kocsiforgalom, öt pedig a gyalogosok számára állandóan nyitva áll. A hátramaradó két híd rotációs, a hajók átúszása idején elfordulnak, elzárva a kocsik elől az átkelés lehetőségét. E hidak forgása, a duzzasztógátak működése és működtetése, a vízszintek emelkedése és süllyedése, a hajóforgalommal közösen, az esemény a csatornán.

A csatorna nyíltszíni, bumeráng formájú vonala két, nagyjából egyenlő hosszúságú, de eltérő jellegű részből áll, mely a középső, erőteljes fordulatú kanyarnál válik ketté. A felső, széles, parttalannak tűnő szakasz a nyugodtabb, nincsenek rajta gátak – hidak is csak a végén –, amelyek megzavarnák a kilátást. A táj kinyílik, messze ellát a szem. A csatorna medencének tűnik, amelyben szinte áll a víz. A vízfolyás zavartalansága partjára csalja a horgászokat, nyaranta napozók lepik el a két szélét. E felső szakaszon csend van, békés a kép.

Az akciók jó része a csatorna alsó szakaszán fordul elő, ahol a legtöbb duzzasztó van, s ahová kilenc hídból hét jutott. A csatorna két oldalát közelebb hozta itt a szükség, több itt a hely másra, fasorra, sétatnyra. Az alsó szakasz látványa mozdulatlanul is szép. Középen a szűk csatorna szürkészöldje, két szélen a lombos fák hosszan elnyúló sora, mely a víz fölött egymásnak nyújtja kezét, maguk közé szorítva az ég keskeny sávját. A sűrű lombzat között átszűrődő napsugár inkább árnyat rajzol, mint fényt. Hara-goszöldje alatt mégsem zord, inkább meghitt a hangulat, melyre a fasor vigyáz. Minden békés a fák alatt: a lassan elfolyó víz, a lustán bólogató ágak, a sétatny az andal-gókkal, az egymásba fonódott testek a padokon, a gyerekek matatása a homokban. A víz tükröződő felszíne, a komor fasorok, az utcákat határoló világos házsorok, e szürke, zöld, fehér színű, párhuzamosan futó sávok elviszik a szemet s a képzeletet a távolba, oda, ahol Párizs központját sejtjük, ahol az egymásba futó vonalak a végpontban el-homályosodnak, s a valóság szertefoszlik.

A vízi út – egy különös párizsi boulevard

A Canal St. Martin sajátos párizsi körút, mely a többi körútnál több is, kevesebb is. Egy munkásnegyed ütőere, egyszerű kellékekkel, szerény, sőt kopott házakkal, mely napjainkban átalakuláson megy keresztül: dzsentrifikálódik. A párizsi boulevard-ok-tól eltérően csak saját közvetlen környezetét szolgálja: még ma is a környék munká-sainak és munkanélkülieinek a promenádja. De a boulevard-oknál gazdagabb is, kö-zépen a csillogó víz az aszfaltnál hangulatosabb. A víz némán organizál, egyesít és meg-határoz.

Épületek, utcák, sétatnyok, s középen a csatorna... nagyjából azonos szélességű pá-rhuzamos sávok. Megegyezésük mellérendeltség. Ezzel szemben minden másban, ma-gasságban, színben, anyagban... különbségeket találunk, eltérő értékek különös kom-binációja révén hierarchiát. A csatornára le kell néznünk, a fákra fel, a csatorna ala-csony szintje mégis egyenértékű a fent lévőekkel. Sőt. Centrális fekvése, tükröződő fel-színe s a vízen folyó aktivitás révén a csatorna képes a magas, sűrűn ismételt, tömött

fákat a szélein mellékszereplőkkel minősíteni. Ugyanakkor, más szempontból nézve, a fasor mégiscsak kimagaslóbb és erőteljesebb. Továbbá az utca menti házak és a fasorok azonos magasságuk ellenére is vetélkednek, például színhatásban és aktivitásban. Világosszürkét vetünk össze sötétzölddel, járdák, kávéházak mozgalmasságát állítjuk szembe sétányok csendjével. Sorolhatnánk tovább, különböző eltérő értékeket kell összevetnünk, különféle hierarchia és mellérendeltség jelenik meg egyidejűleg. A kép mégis egységes, a csatorna vize összefogja a látványt.

Különösen egységesnek tűnik a kompozíció, ha a látványt hídról nézzük végig. E felemelt látópontról a csatorna egésze, a hosszú menet minden eseménye, vízesései, gátjai, hidjai, uszályai, vízbuszjai egyetlenegy képben, egy rögzített látószögben foghatók fel. Ebben a rálátásban a szakaszosan sorozott, ritmust adó hidak nem darabolják szét a képet, sőt a csatorna keresztsávjaiaként annak diszítőelemeivé válnak. Éppen innen, ezekről a hidakról végigtekintve lehet a párizsiaknak a csatorna iránti szeretetét megérteni. Nincs Párizsnak még egy ilyen promenádja, a Szajná is beleértve, amelyet ehhez hasonlóan, felemelt páholyból, de mégis emberközelből lehetne végigtekinteni és átélni.

A Canal St. Martin a kisemberek Szajnája. Nem dölőfős és nem uralkodó. Nem választ el jobb partot bal parttól két külön világra, inkább egyesít, a negyed főutcája. A csatorna keskeny, a szemben fekvő két part hallótávolságban, mintha egy szűk utca átellenes ablakaiból kiabálnának át egymásnak az emberek. Egységes a csatorna promenádja azért is, mert könnyen bejárható, mert a sűrűn egymás mellé telepített hidak révén a túlsó oldalra való átkelés bármely pillanatban könnyen létrejöhet. Mindezért az ember nem a szakadást, hanem a szakadás áthidaltságát érzi.

Ipari melléktermék – költészet

A csatorna a városban lustán végigkanyargó Szajnától eltérően szabályos, geometrikus formákba rendezett egyenes. A Szajna maga vágta a medrét, a csatornáét ember teremtette. A csatorna ipari konstrukció, itt minden mesterségesen történik, még a víz sem folyik magától. A Szajna spontaneitásával szemben itt minden emberi beavatkozásra, egy indusztralizált világ szervezettségére utal.

Ez az ipari konstrukció mégsem uralkodik fölöttünk. A csatorna emberléptékű, mechanizmusa játékos. A csatornának bája van: a gátházak miniatűrök, a forgóhidak mulatságosak, a hidak ívei kedvesek. Természet és művi világ találkozása. S bár gátakkal emelik át a vizet, a víz mégiscsak a természet ajándéka.

Ipari világot hirdetnek a csatorna hidjai is: anyagban, konstrukcióban, formában. A Canal St. Martin hidjai a Szajna hidjaitól eltérően nem kőből, hanem vasból épültek, nem szépek tervezték őket, hanem hogy működjenek. Egyszerűek a formák, ahogy tartószerkezetüket pőrén megmutatják. Mégis kecsesek. Különösen a felüljárók, melyek a duzzasztóknál a keskenyre szabott vízmeder fölött meredeken a túloldalra átívelnek. Az uszályok, a magasba kényszerítette, elegánssá tették a rácsos szerkezetű vasíveket. E hidak diadalívek, melyek egyszerre tűnnek robusztusnak és finomnak, keménynek meg lendületesnek. Egyszerű, de merész ívek. Akaratlanul is a csatorna szimbólumai lettek.

Miután a híd meredek görbáját rámpán át megmászni nem lehetett, az ív alsó részére fokokat helyeztek, melyek a felső lankás részen, az ívbe simulva, feleslegessé válnak, eltűnnek. Lépcső és ív a híd jellemzői lettek, ahogy a töretlen, fellendülő hidívre

a fokok merev cikcakkokban rákönyökölnek. Ív és széttördelt egyenesek, könnyedség és vaskosság, finomság és darabosság, vasban megszerkesztve.

E felüljárók, egyik a másik mögött, az emelkedő víz színvonalát követve, fokozatosan egyre magasabban fekvő karzatokra emlékeztetnek, melyekről a vízi események legjobban megsejlelhetők. A csatorna eseményeinek bonyolult a koreográfiája: a víz nemcsak lefelé folyik, hanem a gátak jóvoltából fölfelé is; az azonos szinten tartott víz sem mozdulatlan, a horizontális vízszint alatt, a zsiliprendszer nyugalmi állapotában, a mélyben elfolyik a víz; páternoszter működik a duzzasztókban: a víz emelkedése a zsilip egyik oldalán együtt jár azzal, hogy a túloldalon elfogy a víz. A vízszintes, a függőleges és a lejtős irányú mozgás ritmusban váltja egymást. Láncreakciók; gyári mechanizmus; játékgép; perpetuum mobile.

A folyóvíz koreográfiájába belekaszál a forgóhidak rotációs mozgása. Tovább bonyolódik a kép. Újabb dimenzió jelenik meg az irányváltással, az előző mozgásokat időben hol megelőzve, hol azoktól elmaradva. A forgóhidak rotációs mozgására módosulnak a különböző keresztirányú mozgások is, elindul vagy elakad az autó, megáll vagy irányt változtatva köríven folytatja útját a gyalogos. Mindegyik mozgás máskor s másképp megakasztott vagy folytonos. Mozcások fáziseltolódásban. Lükctetés, mely felváltja a nyugalmat.

Nem egyszerűen ritmus – rítus

Mindez a tevékenység, nyüzsgés végtelenül egyszerűen kezdődik el. A gátmester kijön a házikójából, hajó halad végig a csatornán. A mester beindítja a gépezetet, becsukja a gátakat, beereszti a vizet, kinyitja a felső gátat, s beengedi a hajót, leengedi a vizet s vele együtt a hajót, elforgatja a hidat, eltereli a forgalmat, kinyitja a zsilipeket, elengedi a hajót, visszaállítja a hidat, fölhúzza a sorompót, s újra elindítja a megakasztott forgalmat. Befejezve munkáját bemegy a házikóba, elvégzi az adminisztrációt, majd tovább olvassa az újságját.

Mennyi játékoság és mennyi képtelenség. Az ember logikája a természetivel szemben: megállítani a víz folyását, felfelé folytatni a vizet, a gravitáció ellen dolgozni... mennyi emberi erőfeszítés, hogy átemeljék a hajót. S mégis éppen ezért újra és újra létrejön a feszültség s az izgalom. De az ember kihívása ideiglenes, a hajó elmegy, a természet rendje, nyugalma visszaáll.

Az érzelmek kórusa

A mechanizmus, a gátmester által elindított gépezet az embert is befogja a megtervezett koreográfiába. Bár van egy különbség: az ember mozgásváltását nem egyedül fizikai korlátok és mechanizmus, hanem belső motiváció is okozza. Az ember a hídra mászik, hogy lásson.

A csatorna ugyanakkor hangszereli is e koreográfiát. Akció és nyugalom, a vizuálissal párhuzamosan hangban, zajban is jelentkezik. A csendesen folyó víz csobogását a zsilipeknél felváltja a lezuhant víz harsány robaja, a torzsalkodás zsvajjal jár. Ez az erőszakos beavatkozás, a folyóvíz megakasztása és szabadon engedése drámai zajt komponál.

Mindezek a jelenségek várakozást idéznek elő az emberben. A folyó víz lassú hőmpölygése előkészít az izgalomra. Amint azonban becsukódnak a gátak, helyére áll a forgóhíd, s megint csendesen úszik medrében a folyó, a nézőben is újra beáll a csend. A Canal St. Martin mentén sétáló, annak akcióit szemlélő ember nemcsak azért érez

belső békét, mert maguk az akciók komótosan követik egymást, hanem azért is, mert a környezetből is ellenállhatatlanul árad a nyugalom. Az izgalmakat oldott miliőben élik át. A Canal St. Martin különlegessége éppen abból adódik, hogy komplex koreográfiájával egyszerre tud az emberben harmóniát és feszültséget kialakítani. Így válhattak e hidak nemcsak a csatorna, de a romantika szimbólumaivá is.

*

Az építészeti környezet és ezek elemei önmagukban csak tárgyként léteznek. Életre csak az emberrel kapcsolatba kerülve kelnek. Épületek építészetté csak akkor válnak az ember szemében, amikor összefüggéseket talál és teremt a felfogott jelenségek között. A tárgyak így kapnak tárgyon túli értelmet. A Canal St. Martin passzívan szemlélve is élmény, mégis akkor vált ki mélyebb rezonanciát az emberekből, amikor birtokba veszik a teret, elindulnak a sétányon, vagy megmásszák a hidat, amikor a gátmester beindítja a gépezetet, de nemcsak a gépeket, hanem a járókelőket is akciókra kényszeríti, akik nemcsak szemlélők lesznek, de résztvevők is. Az ember a színre lépve élettel tölti meg a teret.

Zirkuli Péter

SAJÁT KÉPMÁSÁRA

A Louvre másoló

A Louvre, azon kívül, hogy múzeum s a világ egyik legnagyobb közgyűjteménye, tanulóhely is. Cézanne nevezte ábécéskönyvnek, amelyikből az olvasást, a képek olvasását tanulták s tanulják. Építése a XIII. században kezdődött, de még nem fejeződött be: udvarán a Piramis vadonatúj, a pénzügyminisztérium kiköltözésével felszabadult szárnyát most tatarozzák, hogy a múzeum része legyen. Az erődítményből, melyet az akkori városfalakon túl, a Szajna-parton Fülöp Ágost építtetett, jóformán semmi se maradt. A XIV. században V. Károly tette királyi lakhellyé. S az is volt mindaddig, további építkezésekkel, míg a Napkirály Versailles-ba nem költözött. Múzeumként 1793-ban nyitotta meg kapuit, vagyis kétszáz éve. „Másolni-Alkotni” címmel ebből az alkalomból rendeztek tavaly benne kiállítást.

Másolat a kiállítás háromszáz tárgyából majd' mindegyik, mert a mesterek mindig másolták a mestereket, ezerszámra, kivált ott, ahol mindig is bőven akadt másoló és másolnivaló. Cézanne ezért mondta, hogy olvasókönyv a Louvre. Degas pedig, a másik nagy másoló, azt mondta, hogy senki sem születik magától. Csupán a bugyuta tájékozatlanság hiszi magát törőlmetszetten eredetinek, bármily kevésbé egyéni is, hiszen a korlátoltságra mégiscsak a korlátoltság hasonlít leginkább. A nagyok más nagyoknak epigonjai, olyasféléképp, ahogyan Weöres írta: „*bár a homokban lábnyomuk lehetnék*”. A bejelentett program hol ez, hol az ellenkezője, a művészetek változásaiban az állandóság rendületlen: a mesterek egyhuzamban tanulnak, vagyis szó szerint is

másolnak serényen, meg szemügyre vesznek egy-egy kérdést, hogy ne feledjék, mert feltevődött már régen, s helyénvaló legalább számon tartani.

A Louvre egyik legádázabb másolója ezért is volt a számunkra magyar és irodalmias hasonlattal olyannyira Weöres Sándor-i újtító, Picasso, aki önmagát gyermekien csodálta és csodáltatta, és akinek kamaszos volt a versenyszelleme. „*Rám hagyta az odaliszkokat*”, kiáltott fel Matisse halála után, ugyanis Delacroix vásznának nemcsak ő rugaszkodott neki többször, az Matisse-t is ihlette. S ha Matisse színrendszere bárki szemében követhetővé, szinte természetessé avatja az érdeklődést a Delacroix-kép, az ALGÍRI NŐK iránt, Picassót szintén hosszasan foglalkoztatta az, amit Delacroix 1832-es algériai és marokkói utazásából hozott magával. Picasso 1940-ben készíti róla több vázlatot, aztán az ötvenes években még hét rajzot, s amikor fölfedezi, hogy új élettársa mintha Delacroix egyik odaliszkjára hasonlítana, megint lehorgonyoz a Louvre-ban.

Ott tehát, hová kezdettől vázlatfüzettel, festőállvánnyal jártak az újabb vagy a leendő mesterek, hogy mindegyre képírni s -olvasni tanuljanak az elődöktől. Amikor a múzeum kétszáz éve megnyílt, elsősorban előttük, tanuló-képmások előtt nyílt meg. A közönség csak bizonyos napokon látogathatta, s a hét nagyobbik részében tanulóhely volt az épület: művészek álldogáltak a csarnokokban a kiállított művek előtt, egyébként sokan s így elég szorosan, és néztek figyelmesen, s másoltak. Ez a kiállítás ezért is kezdődik Hubert Robert-nak azokkal a képeivel, melyeken a Louvre látható, a képmásoló képfestők, úgy, ahogyan e múzeumnak afféle első őreként Robert megörökítette őket a Nagy Galériában, meg ahogyan ábrándosmód elképzelte a XVIII–XIX. század fordulóján, miféle is lehet a Louvre imaginárius élete, egykor élt és még éppen élő művészek eszmecseréje a festmények közvetítésével. Ugyanakkor az angol Turner, a soros fegyverzengés szünetét kihasználva, azért érkezik a Csatornán túlról, hogy bevesse magát a Louvre csarnokaiba és másoljon.

A másolás jogi szabályai különben nem változtak. Az eredeti méreteivel egyező méretű másolat, a hamisítás elkerülése érdekében, nem készíthető, ahhoz pedig, hogy valaki letáborozhasson munkaeszközeivel a múzeumban, mindig is úgynevezett másolóigazolvány kellett. A múlt század közepe óta nagyjából mai elvei szerint működik a Louvre, vagyis 1855-ben megszűnt a gyakorlat, hogy az önképző képzőművészeké a legtöbb nap, s a publikum csak aztán bámészkodhat. Kortárs szemtanúk feljegyzése szerint e kiváltság régi idején akkora volt a művészi tolongás, hogy fenn kellett tartani a helyet. Most a közönség tolong szüntelenül, ám valahogy továbbra is folyik a százados másolás. A krónika szerint Manet, a Louvre egyik ilyen másoló törzsvendége, ki tehát már a mostani múzeumrend szerint dolgozhatott, fejcsóválva nézte egyik társát. Az a földre, vagyis parkettára kuporodott, térdén rézlemez tartott, s egyenesen arra véste Velázquez INFÁNSNŐ-jét, melyet épp másolt magának. Oda is szólt neki Manet, hogy ritka szerencséje lesz, ha így jut valamire. Az odaszólásból beszélgetés lett, a beszélgetésből barátság. A rézlemezrel bajlódót Degas-nak hívták.

A Louvre-ban a másolásnak tehát legendáriuma is lett, hol klasszikusok társalognak olyan módon is, mint Manet és Degas. S mert ahol legenda van, mártír is adódik, a másolás története is beszámol halálos áldozatról. 1905-ben egy napon csörömpölés visszhangzott a Louvre valamely termében, s állványaik mögül a másolók arra figyeltek fel, hogy egyik társuk a maga állványát, palettáját, ecsetjeit földre döntve összeesik. Másolás közben s hirtelenül így halt meg a huszonöt éves Georges Linaret, ki sokakra hatott, például Derainre.

Változatlan jogi szabályok, gazdagodó legendárium mellett a másolás hosszú isko-

lájának, tehát ennek a kiállításnak más persze a veleje és története. A Robert-rel kezdődő, Giacomettivel záródó tárlat háromszáz alkotása ritka műtörténeti sorozattá áll össze. Nyilván több ez egyszerű recepciótörténetnél, hisz egyebek közt arról is árulkozik, hogy magának a recepció fogalmának melyek voltak történeti szakaszai.

Kiállítások szokott pedagógiájával a rendezők ezúttal is tartottak olyan rendet, mely a tanuló figyelmet eligazítja a művészi figyelem változásaiban. Tizenkét nagyobb részre tagolták a bemutatott anyagot: a kétszáz évvel ezelőtti másolómunka bemutatásával kezdték, a vázlatfüzetekkel folytatták, majd azzal, hogy mikor s miként másolták Poussint, Tizianót, a velenceiek sokaságát, hogyan készített másolatot Delacroix, s hogyan másolták Delacroix-t, másolóként miféle volt Degas, s végül mely módokon rugaszkodott el a másolt mesterek műveitől a huszadik század. A tárlatnak ebből a leltárából is kitetszik, hogy a nagy másolók közt voltak kivételesen szorgalmasak, Delacroix-tól Picassóig, ráadás érdekességként olyasféle melázásokhoz adva alkalmat, hogy fejedelmi becsvágyúak hogyan fordultak hasonlóképp ambiciózus meg rebellis elődhöz, Delacroix Rubenshez, Picasso és Guttuso Delacroix-hoz. S kitetszhet az is, hogy a másoltak közt is akadnak olyanok, amelyeket és akiket kiváltképp sokan és sokféleképpen másoltak. Természetesen kínálkozott hát tárlatzárónak a különterem a Mona Lisa-másolatokkal, ideértve a tekintélyt csak látszólag tépázó szürrealista finitorokat, majd a tisztelgő műveknek, hommage-oknak a kisebb gyűjteménye, hol összemósodik másolat, változat és hódolat. A Louvre kiállításának utolsó darabja így lett egy kis bronzszobor, Giacomettié, kinek előbb vázlatfüzetei már mutatták, hogy mennyire hatottak rá az óegyiptomi vonalak, azazhogy saját vonalaihoz miként talált rá ezekre a szálkásan ágaskodó régi vonalakra.

A tárlat utolsó darabja, a Giacometti-szobor mind e vázlatok után készült, azután, hogy Giacometti, a másolók egyike, megtanulta az egyiptomi művészetet, s így ezzel a bronzsal a régi írrok közismert mására visszautalhatott. Hiszen nemcsak az ráutalás, „hasonlat csupán”, ami halandó, hanem az is, ami kopírozott reményeink szerint halhatatlan. S ami valamiképp szintén másolatból lett.

ISTENEM, Ó, A DAL, A DAL...!

Már csak mosolygok, hogyan környékez engem, s nem is hiába, „a” dal. Nem elég, hogy Szép Ernőtől lassan már régesnek nevezhetően tudom némi csínját, már ahogy ízlelni bírja a fül meg a ráhalló járatos szív; nem, az se, hogy nyaramat-összömet telekiabálja Linda Perry barát-nénk, a kis móka fejfedős énekesnő a bandájával, esendő zsenialitást a megszállottsággal párosít, de igazán úgy, hogy Ernő

urunk is valami kedvét lelné a látványában s produkciójában, nemcsak a magam áhitóbban lelkesedő állaga; nem is, hogy Burns és Petőfi egyképp vonz, csak annyi különbséggel, hogy az alföld tájra indulni nem szándékom, Ayrbe, a skóciai bárd szülőföldjére meg örökké csak készülni fogok; s az is hagyján, hogy svájci pszichiatérnél, aztán a Sylvia Plathról író Alvareznél is a dal magasztalására bukka-

nok; hogy Bécsben kevés híja kabarés daloskönyvet (nem) veszek; hogy a Hyde Parkot járva, lóneveket emlézve-latolva, egy bizonyos Clyde Goddess és a vele kapcsolatos históriám ihlet Szpéró madaram emlékével, Aliz madaram gondolatával kis versciklusra; mindez nem elég – hát még itt van ez is. Csak mert a szóismétlést kerülni próbálok, nem írom le, kitől kicsoda; de a publikációból úgysis kiderül.

Szép Ernőért, én ezt sokszor mondtam már, semmit se sikerült tennem úgy, hogy azt ne ő maga tette volna, s ne én jártam volna haszonra jól; amit pirulást restellek is, hát ehhez a fehér szín vígságát és a fekete komolyságát teszem, s mint efféle zsoké vagy festményalak egy dobon, mondom: tessék, itt az új kis-örvendés. Csöpp dolog s nagy jelentőség ez a már említett testi résznek, a szívnek; vagy inkább légi másának, mely is, persze, mi? Szeretném szívem légi másába átlufiztatni csak, amit én kiolvastam e darabokból itt, hadd maradjon minden elsődleg a helyén, bele ugyan én ne zavarjak. (No, hát a jó mentség érdeme legalább enyém.) A cicázó vízbe, mely közben vér, bűn és gyász. Ó, hát egyszer majd az említett színekkel megpróbálok kis katarzist tenni ennek. Hanem a cipővel előjön eme farkák egyike, s megnyugtat engem, oda-pötytyentődve. Gesztenye és bodza integet az én morphine-omnak és chocolate-omnak (egy Sylvia Platht idéző ír költőnő szövegéből, melyet is a Perryke énekel), és Petőfi dolgában is rendezem nyitott gallérom, lehúzogatom iskolásnak érzett zekeujjam. Olyan itt a hangvétel. Kafkát idézi az ajtók csapása. Magamat hadd idézzem: Szép Ernő a maga vívmányaival Kafkának, Wittgensteinnek, a korai Eliotnak volt időbeli és géniuszági társa. De hát ez kutyák ugatozása, ha én ezt mondogatom. Hiszemre – akár ha hozomra lenne. Pedig a hozás megtörtént. Itt van

minden. S gyűlik hozzá, tessék, kedveskedve nekünk, rejtek egészítés. Falevél forgatásához hadd térek vissza inkább.

Nem terjedelem miatt, hanem mert a terjedelem sokszor arra jó, hogy sokféle férjen belé, egész variety ez a hóért szóló könyörgés. Beh egyetértek sok minde-nével! De nagyon rá van hangolva arra a hullámhegy-völgy világra, melyet áldva és hálával próbálok, minél jobban határig fogyva benne, de a dal teltségét a szí-
vemben gyurkálva, dajkolgatva; mondom, melyet próbálok. Feljöttem valami messziből, hol elveszni is lehetett volna – talán az így-úgy Hatót az Ernő úr is kicsit megráncigálta a hosszú köpenye szegély-
lyinél, hagyna még meg engem. Nem önzésből tett ő így; tudja-e vajon, mint könnyezem érte boldogan vigyorogva most is, inasa a csavargásban legalább, helyette is még elmászkálva így-úgy, da-
lokat hallgatva? Bizony, abba az Ayrbe is el, ha!, érette mennék – remélem, rábök nekem egy jó fogadóra hozzája.

Az áhítóaszt, az már bizonyos, sehogy nem bírja hagyni, ő, hogy lankadna. Tűnődve rég mással foglalkozik, talán a Szpérómmal, Samummal, Éliásommal barátkoznak – de csak a kifordult ottani zsebéből lehulló morzsát is összeszedem én, írógépkoptató. Hajnalidőn, nézve a Dunát szemközt, felette a hirtelen kibuk-
kanó csillagocskát, aki...

De hát hagyjuk ezt nyugodni az ő je-
gyében.

Megvirrad. Átnézem kéziratom betű-
hibára.

Induljon józan útján.

A kis spektakulumnak vége. Itt.

A folyóirat lapjain épp most csapódik szét az örök függöny. Megcsomózom, egy szegre elégedetten odakanyarítom zsi-
nórját. Alszom nappali álmom, megint egy kicsit nyugton. Mintha ebben a világ-
ban élnék.

Tandori Dezső

Szép Ernő

KÖNYÖRGÉS HÓÉRT

Ó istenem
Te nem
Is tudod, mily boldogtalan vagyok.
Nézz le, az utcán pocsolya ragyog,
A járdán sár van, ragadós, puha,
Az ég oly szürke, mint a rabruha,
Az eső szálai lefele szállnak,
Mint az unalmas hosszú cérnaszálak,
Az uraknak esernyő a kezében,
Orrukat fujják s köpködnek, kérlek szépen,
S a hölgyek lába mászik, nem tipeg,
Galocsniába dugták cipellőiket,
A rendőrökön csuklya, viaszkos vászon,
Úgy állnak, mint a végzet, kérlek aláson.
S a konfliskocsison három kalap,
Búsan konyul le a feje a súly alatt.
Szegény rikkancsnak a lapja elázik
Egyik kávéháztól a másik kávéházig.
Megállok én az utca közepén
És fáj a szívem és tudóm és epém.
Ó, én az élettől nem sokat várok,
Pénzt nekem nem adnak a bankárok,
Nem lesz soha izmos Mercedeszem,
Palotából és yachtból sem eszem,
S a nők, a sok finom és kecses állat,
Szivemtől, lelkeimtől oly távol állnak.
Utazni sem tudok (habár
Szeretek) pénz nélkül, mint a madár.
De mégis, ládd, az ember oly konok,
Illúzióim vannak. Szép sablonok,
Melyeknek mindig örülni lehet.
Így például szeretem a telet,
Mikor hó alszik a tető felett,
A tornyokon, kupolákon, lámpákon,
Ó, oly altató szép ez, mint a mákony.
S az ember lába alatt is hó zenél,
S a kalap karimáján is hó henyél,
S a mellünkre is hópehely lebeg:
Fehér csillagok, kereszttek, rendjelek.
Oly szép a város, hogy rá nem ismerünk,
Alig hallani, hogy jövünk-megyünk.

Halk élet, mint varázslat, tiszta álom,
 Lelkem városát már-már megtalálom.
 Ó istenem, csak egy szavadba kerül,
 Szólj az angyalnak, ki a felhőbe ül,
 Egy kis párnacihát szakasszon széjjel,
 S a fehér pihét szórja le ma éjjel.

Az Est, 1912. december 29.

KÉSO ESTE

Hallgat már ajtók csapása,
 Kalapácsok pattogása,
 A gyáraknak vonítása,
 A nagy vasak zuhanása,
 A hordóknak zúdulása,
 A villamos csikarása,
 A kofáknak csatítása,
 A család sivalkodása,
 A szekerek nyikorgása,
 A patkóknak csattogása,
 A trombiták harsogása,
 A doboknak dobolása,
 A puskáknak ropogása.

Csak hallik tó locsolása,
 Szélnek lombban motozása,
 Árva madár csipogása,
 A vonatnak mormolása,
 A kutyák ugatozása,
 Sürgönydrótok zúgdosása,
 A denevér kapkodása,
 Az örültek szavalása,
 A részegek motyogása,
 A kórosok nyavalygása,
 Az asszonyok zokogása,
 Gyermek nyúlós sírása,
 Leányok sóhajtozása,
 Az élők szívdobogása,
 A holtaknak hallgatása.

Az Est, 1917. július 29.

ISTEN VELED

Felvettem egy szép
Nyárlevelet,
Kí a nyárfáról
Lelebegett.

Forgatom ezt a
Falevelet,
Arany ily sárga
Sose lehet.

Sem a borostyán,
Sem a Kelet,
Csak a szerelem
Álma lehet.

Megcsókolom a
Nyárlevelet,
Csókom halkabb, mint
A lehelet.

Adom a szélnek
A levelet,
Árva levelem,
Isten veled.

Színházi Élet, 1924. november

NYÁR

Ó hogy cicázik ez a víz
Ez a Duna, ez a Duna
Mintha a sok szegény szegény
Fölösleges leány legény
Belé nem hullana

Jaj hogy tud sütni ez a nap
Hogy mosolyog, hogy kacarász
Mintha nem is lett vón jelen
Mikor hömpölygött ideleenn
A vér, a bűn, a gyász

Színházi Élet, 1928. július

HÁROM PLATÁNLEVÉL A FÖLDÖN

Ez a barna levél
Olyan nagy kerek, ni
Belé lehetne a
Szivemet temetni.

Még nagyobb a másik
Szinarany a bőre
Lehetne egy néger
Király legyezője.

Hát ez a harmadik
Ebből varrhatnának
Egy pár piros cipőt
Egy szegény leánynak.

Ünnep, 1935. január 5.

(Urbán László gyűjtése. A versek kötetben nem jelentek meg.)

Kornis Mihály

A NAPKÖNYV VÉGE (XI)

*Télapó, gyere már!
Kis házunk ideváiár!
Tőled senki se fél,
Fagyban lángol a vér!*

Tele az orrom krampuszvörösen csillogó karácsonyillattal!
Micsoda karácsonyaink voltak! Egy úgynevezett negyedik emeleti boldogság, libatö-
pörtüszag, elmázolt csókok, lázas kiabálás, „azt én adtam! azt meg én! várj, bontsuk
ki együtt, ne zokogj!” S az utcák zavart csöndje is előtte. Az a kihalt város! Valami
megrebbent alkonytájt. Hallottam a szárnyak suhogását! — — — „Ti Erzsivel maradjatok
a gyerekszobában, bármelyik pillanatban becsöngethet! Még nem kész a rakott pala-
csinta se, anyád addig cvider. Megint késve engedte el a munkahelye!” — — — És egy-két
szaloncukrot mindjárt gyertyagyújtás után lerángattatok a fáról, reszkető kézzel ki-
csomagoltátok az ezüstruhájából, hogy a szájamba gyömöszöljétek, vacsora előtt, „leg-
alább egyszer az évben kapjon meg ez a gyerek mindent!” — — — S a pillékönnyű reg-

gelek az ágyban! Átbotorkáltam hozzátok hajnalban, még félálomban, de már karomban az összes karácsonyi kinccsel, nézzük meg újból, mi mindent kaptam, hogy néztek meg velem a képeket, ám közétek bújva, a családi jó pocakmelegben menten tovább aludtam elégedetten, a fejemre boruló könyvhalom alatt: ó, a Három testőr, a Csutak, a Szigetkék! Na és az Aszlányik! Meg az Erich Kästner!

A Verne Gyulák!

NEKTEK AKAROM MEGÍRNI A KUTYÁT!

Csak mint egy ajándékot! Megmondom, hogy idén nem menekülünk el itthonról, mert nem lehet gyerekünk, épp ellenkezőleg, akkora karácsonyt csapunk, hogy a hetedik mennyországba felhallatszik! Reggel először is nagy rendet rakunk, utána Manyi megtisztítja a halat, és előkészíti a rakott palacsintát, ahogy Te szereted, majd olyanra csinálja, megtaláltam Anya receptjét a múltkor, de főzés közben is nyugodtan belekóstolhatsz, én meg leszaladok a Blahára egy mennyezetig érő fáért, szuszogva felhozom, és belenyeselem a régi alumíniumtartóba, ami még töletek maradt ránk, de kalapálni fog a szívem egyre hevesebben, ahogy a nappalit előnti a karácsony kora délutánok ólomsápadt fénye, akárha visszafojtaná a lélegzetét egy Isten! meg a vén bútorok izgatott nyökörgése is ilyenkor! Szökdécselve kirohanok édes szeretőmhöz a konyhába, gyere be, nézd meg a fát, jó-e, kicsit gyere be! ő érti ezt, és rohan fakanállal, máris ámuldozik, hogy milyen ügyes vagy te! de milyen szépen áll, mekkora hatalmas! gyere, terítsünk meg – és megterítünk! együtt nyitjuk ki a nagyszalt a hallban, és leborítjuk a pompázatos virágokkal hímzett barokk nagyabrosszal, ami az angol királynővel rokon feleségem büszke kelengyéje, bizony ám! évszázadokig használni se merték, de hát ma ti jöttök, az ő papája is jön! mindenki meg lesz híva! érezték jól magatokat! és nevetünk, és felrakjuk a zsidó porcelánt is, meg a nagytalpas, hártavékony falú kristálypoharakat a borleveshez, de el ne törd! te jó ég, odaég a csokialapom! Manyi sikoltva a konyhába száguld, gyorsan kever-kavar, én is beszököm az íróasztalomhoz keverni-kavarni, megírom a naplóm, nyomtatok, sorról sorra ellenőrzöm a Kutyát – *de megvan...*

Az est leszáll.

Megfürdünk, ünneplőbe öltözünk hallgatagon.

A gyerekünkre fogunk gondolni, aki nincs. Valami nőgyógyász miatt. Meg én is elszórakoztam, elcigiztem, kikapartattam a lányokkal, nem egyszer–nem kétszer... Tükör előtt lökdösődünk, kefével a kézben, elég némán, a szomszédból átszüremlik a nácitévé öblögő zaja, „*én tettem*”, de Manyi pofon legyint, mivel ő olvas bennem, „mufurcpeti, még nincs készen a fa”, és a hátamba bújva forrón, a régi gyerekszobai szekrényemhez taszigál, sóhajtozva a karomba pakolja a díszek dobozkáit – annak idején nem is nyúlhattam hozzá! Újra zsziseg a fejem teteje, mint délután.

Jön a Karácsony!

Jönnek a játékok, a sok kis csengettyű a fára, a kajla gyertyacsonkok, akik kiskori szülinapi zsúrjaimon is szolgáltak már, és az aranyfestékek kipingált diók! meg a vén ezüstlamék, a színes üveggömbök! sörényes-ősz angyalhajak, Manyi hozományából pedig a Pöttyös Gomba és a Kismadár! Ezeket most mind feltesszük a fára, a legtetejébe a zsidó Jézuska betlehemi szalmacsillagát, amit az Erzsi varrt még; föl, föl, oda a csúcsra, a hülyék csúcsára!

Veszek szaloncukrot is, olyan cakkos maslist!

Ragyog a lakás.

Ide leszte hiva mindahányan! – – – Máris itt vagytok! – – – A konyhában húl a jó kis borleves! – – – Nyolckor majd megfogjuk egymás kezét, leoltjuk az összes vilanyokat, karunkba vesszük a buta cicákat, ők gyújthatják meg a gyertyákat a fán, mi a nevetekben egy-egy csillagszórót

halkan elénekeljük a Mennyből az angyalt

és

miután Manyitól megkaptam a Gould–Bach CD-t

ő meg tőlem a lejátszót hozzá

a cicák pedig a türkiz csörgő labdát – hej! sebesen hajtják! –

előveszem az ingembe rejtett írást

és felolvasom

Nektek

a Kutyát:

egy elveszett kutya történetét!

Aki már feladta.

Mikor megmenekült.

Valaki megmentette.

Kicsoda.

Kit?

„Szóval te vagy az.”

Kipattant az ágyból.

Valami derengett.

De hisz akkor megvan a következő hónapom is!

A munkám.

Idén én leszek a Télapó.

Valami derengett az elsötétítő függöny két oldalán. Előkandikált, mint anyám sírboltja alól a borostyán. **Nem olyan bonyolult: egy gyáva kutya lesz a főszereplő, aki nem mer a szargödörből kiugrani. Mert azt szeretné, ha valaki leugrana érte! Vegye karjába őt a Nagyisten! Ez a heppje. De csak én jövök arra, Hamlet, a zsidrák, ki egy idő óta (bár nem tudom, miért) elvesztettem minden kedvemet, s felhagytam minden szokott gyakorlatimmal, és, igazán, oly nehéz hangulatba estem, hogy...**

„Már nem is üvöltöttél!

Feladtad, fiam.

Ide kellett jönnöm, hogy ugass!”

...Ám addig vakkantgattam, herregtem és vackolódtam, hogy a végén csak kiráncigált! Habár nem ő maga... Hogy is van ez? Mert még más is kellett hozzá, de Te másokat is küldtél! Mivel sokan kellettetek, hát sokan és sokféleképpen foglalkoztak velem, és látszólag hiába, ám végül mégiscsak úgy alakult, hogy...

„Szeretlek.”

Mondta Tábor.

Ebbe beledöbbsent, mint már Jákob is.

Ott állt kövéren, öregén, egy szál semmiben a széttúrt, hajnali ágya előtt, ebben a mínuszban aztán különösen töpörödött tökkel, de a vére lángolt, és még egyszer kimondta, csakazértis megismételte, ámbár halottfehéren, kialvatlanul:

Szeretlek.

Nem, ez rosszabb – de hisz én fülig szerelmes vagyok beléd! És mióta. Amikor még csak a sörhabot nyaltam a krigli tetejéről a Bristol teraszán, az anyám ölében sikongva, a blúza brossán táncoló napsugaraktól támadt jókedvemben, vagy a kezeimet nézegettem a nyitott ablakunk elé húzott rácsos ágyban, és Te jöttél, áradtál a nagy világosságban, meg a nyálban, amit a tenyereimről ittam vissza az okos nyelvemmel, döbbsenten tűnődve – hát már akkor is! És a tanácsi óvoda kertjében is! Takaró alól lestelek ősz eleji csendespihenőkön, ahogy ténfereggtél a lombok között, egy szomorú kis semmi, mintha a pokrócom tapiznám, tyhajjjajaj, mindenütt ott voltál, a fonnyadt akácfákon, a reménytelen, bádogszürke égen... Meg örökké a bújócskázások! Mikor a másik szobában sose talállak, de tovább rohanok, de a hallunkban se vagy, holott egyre hívsz, csak hívsz! csalogatsz dünyögve, benézek még a szekrények alá is, sorban kirángatom a komódfiókokat – és csak a csönd van a ruhák alá gyűrve...

Hol vagy?

Nem tudom.

Az benne a jó! Mint a lendkerekes autóm csihh-csihh! dzumm dzummja, a felszikrázva tekergő kigyótojások! a Barlang mozi falán a titokzatos akváriumfények! a küszöb előtti napsütésben ugráló porszemek! Néha valamely alkonyati fénygőz, Uramisten! Az ötvenhatos romjaid is az Úllói úton, azok a leszakadt emeletek... Ahogy ott leszakadtál! A titkaid. A föld alatti életünk. A Sátán. A halálunk. Mint vulkán fortyog a szívemben a bűnvágy! Mégis kívánlak, őrjöngve kívánlak. Te vagy a legszebb lány a faluban. Mindenki tudja. De hát az emberek félnek. Én nem, mert akarlak, egyszer mindenáron meg akarlak kapni, annyira elvetemültem, hogy már kiskoromban utánad vettem magamat kapsiból, ide figyelj, és emlékszem rád végig, mint egy álomban a jóra! Utánad járok, mióta jární tudok. És ahogy a szüleimet kiválasztanám egy mirriádból, ugyanúgy Téged. Aki ad, de ne tudjam, és úgy ölel, hogy erősen fájjon. Sose csókolsz vissza, míg nézem a szemed. És akkor keresel meg, mikor már elvesztem, és azt szereted, hogy ha ég a házam, ha fárad magom, a karom, az írói erőm! Szédítesz örökké, mint ág végén ülő verebet a szél.

Imádom.

Ó, Isten! – – –

Szólj már valamit.

De az Isten nem szólt.

Tábor pedig a rokonsága körében állt, bizalmasan karon fogva őket, meghatottan a hihetetlen kegytől, hogy biztos benne, mindeközben az Isten előtt áll, Veled beszél, a Felfoghatatlannal és Rettenetessel, és még udvarolni is mer neki, bárha ostobán eltúlzott mersszel, ami a hibája, de a Mindenható ezt is tudja, és megbocsátja tán. „Ez egy kisfiú, aki már megöregedett, de azt hiszi, hogy még mindig az Operettszínházban ül, a zsöllye huszonegyben, és Bóni grófot utánozza, aki az ideálja, minthogy szintén szemil. Táncolni szeretne a primadonnával!”

*Mihelyt a lány,
a kis zsvány, a táncra hív,
mi nyomban táncoluuunk!*

Szólíts meg, most az egyszer!

Mondjuk egy nagy belső hangként, az is elég volna. Itt vannak a szüleim. A kedvükért. Elbűszkélkednének vele odafönn, hogy épp itt voltak, amikor Te is itt voltál, és szerelmet vallottam. „A mi fiunkkal egyszer még beszélgetett is! Mikor a nagyregény megszületett az Ő nagy fejében...”

Ezt se kellett volna mondania.

A szüleit váratlan nem érezte maga mellett.

Áldogált hülyén és tanácstalan. Talpával vakargatta a vádliját. Még élvezte ugyan a tüzet, az évtizedekre szóló munkaterv szikrája keltette borzongást önző bensejében, de a szülei már elengedték a karját.

Észrevétlen a semmibe rebbentek.

A szerelmemet akarom megírni, nem érted? A találkozásainkat, a bonyodalmas Történetünket, aminek a Kutyaörténet csak előhangja, az invokáció. De hogy mi a kezdetektől miket műveltünk egymással! A szörnyűségek meg a hülyeségem, a közös tréfák, ez a gyors élet, a mindig más napok, és a csajok...

Ahogy beléd zúgtam! – – –

Megírlak, hallod?

Történetünk Hóse, én világgá kiáltlak!

Hátralévő életemben nem is csinálok mást! – – –

Nem izgat?

Hát egy cseppet se izgat?!

Megírom a Könyvet, pont amit kértél mindig, tudod az álmom, a tekervényes kázatám, és végre Morelléknak is megadjuk, amivel tartozunk, tizenhét kötetben, mint a Proust, vagy amíg meg nem ölnék!

Szeretnék megdicsőíteni.

Akarod?

Nem akarod?

Szólj már!

Isten nem szólt semmit.

„Talán hallott már ilyesmiket.”

Tábor csücsöri csókokat cuppantott a pusztába.

„Micsoda pojáca vagyok, hihetetlen. Mindegy, megírom ezt is”, motyogta magában, majd nem csalódottan, miközben a papucsát kereste, mert azért boldog volt, „most nem is kell megírni a Kádárt!”, de továbbra se találta a papucsát, „viszont a Mű meglesz, mert ezt megcsinálom, akkor is, ha nem állsz szóba velem, olyan jó, hogy itt voltál, hogy itt voltatok, máskor se kéne aludnom éjszaka, az ember átalussza a fele életét, bárha nem kellett volna elbohóckodni a végét, de lerántott az önzés a mély koszba, ami a formám, viszont azt mondjátok meg még, édeseim, most miért nem fekszem be az ágyba, hiszen kész vagyok, de valamit akarok még, jellemző, nem a papucsom, mit, asszociáljunk!”

Megállt a függönyei alól szivárgó virradat félhomályában, a szobája közepén.

Látod, így megy ez.

Fáradt volt.

A világon semmi nem jutott az eszébe. Csak a farka ágaskodott. Picit.

„Oda akarok bújni a feleségemhez!”

S amíg rohant, és feltépte az ajtót, mint Pán kürtje rivallt a szívében, „a nagy Isten él! a nagy Isten jól van!”, és csaknem hasra esett a szőnyeg felkunkorodó sarkában, míg a fűtetlen nagyszoba felesége szobája felé eső ajtaján is átverekedte magát, be a verőfényben álló nappali boldog közepére, amelynek sarkában, a hitvesi ágyon, Sasakiám hevert pucéron, hanyatt a paplanján. Reggel volt, reggel volt! Ó lustán ébredezett épp, nyújtózott felhős szemmel, de reám ragyogó, álmos mosolya aranykoszorújában a két karját is kitérte felém, amint meglátott: „miért nem jöttél eddig, mufurc-petikém?” Rávetettem magam, mint Daphnéra a farkasfejű Apollón! Ragadozva csókoltam, haraptam, ahol értem, ő meg rúgkapált és nevetve kiabált valamit, de hát nem érdekelt, „megvan!”, hörögtem a húsa gazdag hegy-völgyeibe, „megvan! karácsonyra gyerekünk is lesz, meglátod, ma éjszaka fogant, egy szemet se aludtam, most jön a Valaki, meglátod, jön az én Fiam!”, és csak sokára értettem meg, hogy valamit mutogat alólam, ami nagyon fontos, mert nekem is akarja mutatni, az ágy melletti ablak felé integet egyre: „Nézz ki, te bolond, csak egy pillanatra nézz ki! Olyan gyönyörű!...” Végül odakaptam a fejem, a mellébe kapaszkodva, türelmetlenül.

Akkor láttam: szakad a hó az égből.

Luca Anna

AZ ÉJSZAKA KUTYÁI

Elengedjük az éjszaka kutyáit.
Pórásaik a fekete fűvön
csapkodva kanyarognak utánuk:
Pengeélen fenőszíj csattogása.

ZIVATAR

Nem óhajtom az érdes görcsöket:
érintés nélkül nem óhajtom az ízük.
Zuhogó botütéseivel
szakadó zivatart akarok.

AZ ÓVATOS

Engem, picim, bajok nem érdekelnek.
Kész, nem engedem őket közel magamhoz. Mit nem!
Ahogyan ablakot sem tisztítok. Még elkopik: Soha!

A SZEREPJÁTSZÓ

Nem kellesz hát nem kellesz Szakadj ki
az életemből Engedj Szabadon
akarok élni Legalábbis tőled
vagy akár „magától” szabadon
Ugye nem is ismétlés Ugye nem
Csak végleg elrejtőzhetnek előled
Őrült egy dupla tánc Őrület hogy belőled
hízolgi ki magát mégis minden napom

Horváth Elemér

HORIZONT

most már elmondhatom hogy egy életre kijutott
pontosan nekem aki utáltam a bizonytalant
a rizikót a kalandot a vállalkozást
az ún. borszínű vizeket
ahol minden megtörténhet de ahol nem történik semmi sem
semmi kicsit-is-kielégítő
hic et nunc heuréka paradicsom
akár bizonyos kaput is
föllélegzés hogy finis est
nem volt vége
kivéve annak aki otthagya a fogát
achilleszien hektorian vagy amazonian
a többi legfeljebb csak hazatért hogy útnak eredjen megint
nem is tudva miért

jó hát láttam a néger havat
az egyszarvú redőtlen homlokát
a szűz lányokkal tele kuplerájt
a gyerekes isteneket
na és?
most itt állok éppoly kielégítetlenül
mint az első tündéri küszöbön
véresre erőltetve pupilláimat
a horizont kegyetlen vonalán
amelyről minduntalan kiderül hogy szizifuszi kő
és halálra borzaszt hogy nincs tovább

MÁRVÁNY. TENGER.

a fenyőfákat ellepte a hó
a dróton lógó etető
a madárkozmosz közepe
a lemezen ó-gregorián
elbámulok a semmibe
milyen lehetett rodostó
öregen némán egyedül
stratégiai érték se
és fogyatkozó levelek?
egy rábaközi faluban
most kel a nap s iskolába menet
lángba borul egy fiatal fiú
a jövőendő fatalitás

SERVUS DEI

amikor őszül vagy esteledik
a dioptria megtörli a fókuszát
fogadd el bensőségesen
amivel meglepnek az istenek
a vak milton éleslátású ember maradt
a süket beethoven abszolút hallású

nem kell megszakadni a semmittevésben
 hogy valami szabadidőd legyen
 amit úgylis elfuserálnál tüntetőn
 ha nem karrier lépcsőfokain
 akkor önsajnálát állóvizeiben
 vidd ki a szemetet
 etesd meg a madarakat
 ird le ami eszedbe jut mielőtt elfelejtenéd
 és felejtsd el mielőtt aláírkantanád nevedet

Ferdinandy György

UNCLE SAM

Van úgy, hogy az ember annyit hall valami távoli rokon viselt dolgairól, hogy egyszer csak emlékezni kezd rá, sőt idővel ő maga is hozzátold ezt-azt az emlékeihez. Valahogy így vagyok én is Samu bácsival. Ma, fél évszázaddal a boldog békeidők és öt évvel az ántivilág reneszánsza után, ha agyonvernének se tudnám megmondani, hogy nagy mondásaiból, nevezetes cselekedeteiből mennyi a kitaláció és mennyi az igaz. Mindezt előrebocsátva adom közre ezeket a jegyzeteket.

Samu bácsi a századforduló előtt született Pécelen. Múlt századbeli ember volt tehát, és a jelek szerint mindvégig az is maradt. Ha rajta állt volna – élcelődött anyám –, nem is tartották volna meg a huszadik századot.

A család – mint akkor mondták – hétszilvafás volt, de a péceli ág ebből is elveszített már legalább hatot. „Rád hagyom a seggem trombitának!” – mondogatta atyja a kis Samunak.

A bácsi pedig – mi mást tehetett! – megfújta a trombitát. Szónok lett és tanár. A helyzethez illően én is az egyetemen találkoztam vele. De hogyan!

– Igen?! – kérdezte a felvételi bizottság elnöke, alighogy kimondtam a nevem.

– Semmi rang, cím vagy előnév? – tette hozzá egy begyes barisnya baljóslatúan.

Villamoskalauz voltam, magánúton készültem erre a felvételire. Még csak annyi időm sem maradt, hogy átöltözzem: piros parolis egyenruhában feszengtem a széke-men. Nem értettem, hogy ezeknek itt miért nem elég jó a nevem.

– Tudja az elvtárs – folytatta az elnök –, hogy ki volt a Bot Apja?

Samu bácsi, természetesen. Egyszer, még belügyminiszter korában – mert az is volt – ő vezette be a huszonöt botütést. Deresre húzatta, ha valakit ne adj isten rajtakaptak, hogy az uradalom erdejében gallyazott.

A büntetést ugyan még a húszas évek elején iktatta törvénybe a Ház, de azért már a maga idejében is egy kicsit ódonnak hatott. Élete vége felé elmagyarázta nekem az öreg, hogy atyját – merthogy ő volt a törvény értelmi szerzője – emberbaráti szempontok vezették. A deres hatálytalanította a priuszt. Attól, hogy valakit hébe-hóba

megbotoznak – magyarázta –, később még altiszt, helyettes (vice) házmester vagy akár templomszolga is lehet.

Régi, szép idők. A bizottság ezek után szaktárgyaimból nem is kérdezett. Így ért véget első (és utolsó) látogatásom az Eötvös Loránd Tudományegyetemen.

Furcsa história volt ez a huszonöt botütés. Furcsa, de nem az utolsó dobása Samu bácsinak, aki, alig jutottunk túl a század derekán, ismét jelentkezett. Akkor már egy amerikai adó, a Radio Liberty műsoraiban.

Itt állítólag elpanaszolta, hogy birtokait felosztották, és hogy a kúriából még az esz-cájgot is elrekvirálta valamelyik megszálló hadsereg. Földönfutó volt, mint a csésza, amikor megkönyörültek rajta az amerikaiak. Mintha egy ízben mondta is volna anyám, hogy „a Samu megfenyegette a komcsikat”.

Nem sokkal később őt is beidézték. Nem emlékszem, hogy akkor éppen a Rugyantagyrár vagy a Fésűsfonó mellékhelyiségeiben takarított. Tőle is a nevét kérdezték, de anyára a budiban ráragadt az osztályöntudat:

– Látom – jelentette ki –, hogy az elvtársak is hallgatják a tiltott adásokat!

Kiadták a munkakönyvét, hónapokon át lencsén, sárgaborsón éltünk egy romos garázsban, ahol – mint a Költő mondja – bebádogoztak minden ablakot. Később felvette őt is a Beszkárt, a kalauzok között zsebmetszők voltak, papok, feketézők, egy szóval még mi kettőnkénél is különb alakok.

Egy évtizeden át ez volt az amerikai Samu bácsi és a magyarországi rokonság között az egyetlen kézzelfogható kapcsolat. Másoktól néha hallhatta azokban az időkben az ember, hogy ez vagy az ettől vagy attól a külföldi rokontól használt ruhát vagy babkávét kapott. Ő azonban, Samu bácsi, vitam et sanguinem, csak trombitált. Nem adott zabot.

*

Amikor a történelem egy adott, majd visszavett pillanatában Kelet és Nyugat között megnyílt a határ, én is kikerültem a nagyvilágba. Samu bácsi azonban akkor már nem a Radio Liberty stúdiójában fenyegette a komcsikat. Hírneves tudós lett belőle és amerikai egyetemi tanár.

Akárcsak a vasfüggöny másik oldalán, társaim itt is felkapták a fejüket, amikor meghallották a nevem. Igaz, hogy itt inkább irigykedve, mint baljóslatúan. Nem olyan ember, mint a többi, akinek amerikai bácsikája van!

Menekülttáborban éltem, valahol a Rajna mentén, amikor – útban München felé – Samu bácsi meglátogatott. „Végy ki nekem – írta – egy olcsó szobát, és várjál a pályaudvaron!”

Emlékszem, hamvazószerda volt, álltam a peronon, a kereszt jelével a homlokon. A bácsi azt írta: meg fogjuk ismerni egymást, hiszen végül is rokonok vagyunk. Így is történt. Az első osztályú szakasz ablakában bajuszos úr hadonászott. Amikor észrevett, akkorát ordított, hogy ijedtében megállt a vonat.

– Gyere fel, öcsém! – harsogta. – Ragadd meg a kofferomat!

Nagy, derék ember volt, ormányos, agyaras. Apró, hegyes koponyáján zergetollas tiroli kalap. Lekeveredtünk a pályaudvar elé. A málháiban lexikonokat szállított a bácsi. – Minek ide taxi! – kiabálta. – Itt még nem találták fel a villamost?!

A szobát a táborparancsnok felesége szerezte. Az árakra csak legyintett ez az aszszony: – Egy amerikainak – jelentette ki – olcsó itt minden szálloda.

Ezért a könnyelműségért most minden felelősség az én nyakamba szakadt. – Ez

neked – mérgeződött a bácsi – egy olcsó szoba? Se baj – vert hátba, amikor lejött a hallba. – A táborban hánykor van a vacsora?

Két legyet ütött egy csapásra. A tábor vezetői, a tolmácsok és a nevelők egymással versengve udvarolták körül a gazdag amerikai, aki öccse kedvéért még egy lágerbe is ellátogat. Samu bácsi pedig ingyen vacsorázott. Mint mondta, visszaszerezte, amit kilopott a zsebéből a szálloda.

Másnap délelőtt még meglekintette a várost. – Őseim – mondotta – innen erednek. Szépatyámat itt, a militárschulében taníttatta Napóleon... A péceli ház – felelte kérdésre – csak egy kis gikszer, és különben is, jóval későbbi dolog. – Az úr a pokolban is úr! Mi, gyerekek – mesélte – számarkordén közlekedtünk Pécelen. Csak azt nem értem, hogy mit keres itt ez a sok proli!

De ezt már a lágerbe értette. Az ő idejében az úrigyerekek csinálták a forradalmat.

Csomagolás közben még megkérdezte, hogy nincs-e szükségem ruhára. A nadrágja ugyanis még a repülőben leszakadt. Elmondtam, hogy minden hónap végén küldök haza ruháscsomagot. Nyilván félreértett: – Ha te is továbbküldöd – felelte –, akkor nem adom.

Ma is látom: áll a málhái között, fújva, mint az Ardennek agyarasa, Vilmos. Dohog, hahotázik. Hol Scott hőisére, hol gyerekkorom másik kedvencére: Hörpentő sógorra hasonlít.

Délután pedig továbbvitte őt, lexikonostul és zergekalapban, a müncheni vonat. Biztosra vettem, hogy többé nem látjuk egymást. Samu bácsi megtette a magáét. Teltrombitálhatta a világot, hogy meglátogatott.

*

A dolgok azonban ritkán történnek úgy, ahogy az ember elképzei. Megnősültem, le-doktoráltam, született egy lányom és egy fiam. Ha jól emlékszem, két álláshirdetés között írtam Samunak. Bácsikám pedig nyilván szólt az érdekebben, mert egyszer csak meghívott a már említett amerikai egyetem.

Szerződést kaptam, és hajójegyet. A bácsi csak egy dologhoz ragaszkodott: hogy ne valljam be a feleségemet. Nyilván kitalált valami szomorú történetet, és ebben csak engem említett. Tudattam vele, hogy ilyesmiről szó se lehet, de közben kifutottunk az időből, és nem tudtuk már tisztázni a részleteket.

Máskor is tapasztaltam, hogy idegenben milyen szolgálalkúek ezek az egyébként harsány magyar urak. Lapulnak a fűben, kezüket dörzsölgetve gabszulálnak, és úgy csattogtatják a bokájukat, mint a komornyikok. Lesz, ami lesz – gondoltam most, és négy darab harmadosztályúra cseréltem első osztályú hajójegyemet.

Megérkeztünk az Újvilágba. A kikötőben senki se várt, nekiláthattunk, hogy feltérképezzük a terepet. Az már első nap kiderült, hogy nyomorult kis trópusi gyarmat a Samu bácsi elbeszéléseiből ismert paradicsomi sziget. A hírneves amerikai egyetem körülbelül akkora volt, mint odaát egy külvárosi tanonciskola. Ráadásul minden ablakán rács, és minden ajtón félmázsás lakat.

Bátyánk nem volt otthon: mint megtudtuk, az induló tanévben valamelyik szomszédos banánköztársaságban tanított. Lakását egy osztrák filozófusnak adta ki, de ezen már csak feleségem csodálkozott.

Furcsa érzés, amikor így magára marad az ember egy korallzátonyon. De hát mi másra volna jó a fiatalság! Nekiláttunk, hogy két vállra fektessük a Vadnyugatot.

Hamarosan lakásunk lett, a gyerekek óvodába jártak, feleségem is egy nyelvisko-

lában tanított. Munkahelyemen diákok és személyzet áhítatosan bámulták az új tanárt, akit Uncle Sam Párizsból hozott.

Barátkozni nem barátkozott velünk senki. Igaz, azt se lehet mondani, hogy a bennszülöttek ne lettek volna barátságosak. Időbe került, mire megértettem: az egyetem sztrájkolt, ezért volt lelakatolva az épület. Én pedig az újonnan importált sztrájktrörök egyike vagyok.

– Sose búsuljon! – vigasztalt igazgatóm. – Uncle Sam is így jutott ide hozzánk. Valahányszor kitesszük a szűrét a lázadózóknak, bejut egy-két megbízható idegen.

Óráimon ógörög nyelvtant tanult félszáz – mint mondtuk – funkcionálisan analfabéta szerescsen. Ez azt jelentette, hogy írni és olvasni tudtak ugyan, csak éppen nem értették a szöveget.

A második év elején pedig Samu bácsi is beállított.

– Nos, öcsém! – mennydörgött az ős. – Látom, megcsináltad az életedet!

Az egyetemen élt, egy ügyvezetett tanári lakásban. Nem messze tőlünk: vasárnap még az írógépét is hallani lehetett. Délben diszbe vágta magát, és becsöngetett. Mert nálunk kosztolt, természetesen.

Hazudnék, ha azt mondanám, hogy ezek a közös ebédek nem voltak érdekesek. Bátyánk elmondta, hogyan civilizálta a Szigetet. – Nem volt egyszerű – magyarázta – bevezetni az ógörög mitológiát a helyi költők zavaros hőzöngése helyett.

Karácsonykor megérkezett a felesége is, és attól fogva otthon ebédelt az Öreg. Később még meghívta moziba a két gyereket. – Hálából – ironizált feleségem. De végül is otthon felejtette a pénzét, és a kasszánál kisfiam fizetett.

Asszonyom nem volt kicsinyes. De ezúttal kijelentette, hogy többé látni se akarja. A második év végén, úgy, ahogy jöttünk, egyetlen szó nélkül elhagytuk a Szigetet.

*

Ez tavasszal történt. Ősszel pedig már egyedül kerültem vissza az Újvilágba. Idegenben – mint a nóta mondja – szomorú a sirás. Ezekben az időkben közelebb kerültem Samu bácsihoz.

Még az óráira is bejártam. Ott ért a következő meglepetés. Hörpentő sógor kitűnően tanított. A görög istenek életre keltek körülötte, a mulatt lánykák felvisítottak, valahányszor rájuk dörgött – így is hívták őt titokban: Zeusz.

Egy szó, mint száz: nagy komédiás volt az öreg. Sarlatán, de mégsem egészen. Mert ő kedvelte ezeket a rémült gyerekeket. Elkápráztatta őket, ők pedig hálásak voltak érte. Neki köszönhették, ha képzeletük mozivásznán történeté állt össze egy-egy ógörög szöveg.

Tény, hogy a lányokat még a fiúknál is jobban szerette. Ami engem illet, ha egy mód volt rá, elkerültem a tanítványaimat. Ő azonban nem zavartatta magát. Amint ingere támadt, hazavonszolta valamelyiket.

Mázsás léptekkel döngött végig ilyenkor a tanodát a tanári lakásoktól elválasztó pálmason. Zsákmánya tipegve követte, büszkén és rémülten, ógörög auktoraival a karjában.

Egy ízben átordított nekem:

– Gyurikám! – harsogta. – Hozd a szerszámaidat!

Nem találta a kapukulcsot, és a zár nem engedett. A feje bíborvörös volt már az izgalomtól. Megragadta a kalapácsot, és egyetlen ütéssel pozdorjává zúzta a furnérlemezt. – Gyerünk, Tercsi! – szólt rá a soros áldozatra. – Dugd be azt az édes kis kezéd!

– Ezek itt – magyarázta – csak nyalják-falják egymást, mint a fogatlan öregek. Én meg mindent bele, fiam! Huszárosan! Utána pedig slussz-pász, és sipirc! Mert én, öcsém, ilyenkor írom a legszebb fejezeteket.

– Tudod te, milyen az, legyűrni egy ilyen kis kékharisnyát? – kérdezte nemegyszer. – Keféltél te már péceli parasztlányokat?

Engem nem győzött meg ez az érvelés. Jól tudtam, hogy a trópusi lányok illatos testcsekjük minden bejáratát bérbe adják, csak nem – ahogy mondták – „az igazít”. Más szóval arra gyanakodtam, hogy nem is lehet olyan nagy ellensége a helyi praktikáknak ez az egyebekben huszáros öreg.

Egyszer volt azért egy nagy szerelme is: felszarvazott egy cserkészparancsnokot. Martalékát átvitte magával az ántivilágba, és megmutogatta neki az ógörög templokot.

Sovány, buta nőcske volt, ma sem értem, mit evett rajta az Öreg. Talán semmit: egy magyar lánnyal akarta befejezni fél évszázados pályafutását, ott, ahol elkezdte: Pécelen.

Visszatérése után napokig rajta mulatott a tanári lakások mulatt kórusa. Uncle Sam dörgő hangon kioktatta a csendesen sírdogáló cserkészparancsnokot. – Ne siránkozz itt! – kiabálta. – Menj haza, és húzd karóba a feleségedet!

Ez után a nagy szerelem után bátyám megnyugodott. Feleségét kórházba szállították, lehet, hogy megszeppent: mi lesz, ha magára marad?

Mert akármilyen hihetetlen, ez a vén Don Juan semmihez sem értett. Nem volt képes bekapcsolni a tévét vagy feltenni egy lemezt. Talán még azt se tudta, hogyan csinálják a hideg vizet. Ha nem látták el, esetlenül téblábolt a lakásban, mint egy gyerek. Egy ízben még a frizsider ajtaját is kitépte, amikor véletlenül rossz irányban, jobbról balra ragadta meg.

Ha veszélyben érezte magát, nem volt tekintettel senkire. Feleségéért már kijöttek a mentők, de ő még – biztos, ami biztos – megfőzette magának a vasárnapi húslevest.

Meg volt győződve róla, hogy minden betegség merénylet: ellene irányul. Egyszer bevallotta nekem, hogy ő maga még sosem volt beteg.

*

Esténként átmentem hozzá, kitöltöttem két pohár rumot. Kevés jéggel és sok citrommal szerette az italt, ebben is európai maradt. Koccintottunk, azután Uncle Sam mesélt. A péceli kúriáról, nagyapámról, aki ünnepnapokon feketébe öltözött, mint a parasztok, és minden este latin auktorokat olvasott.

Fiatalkorában Kerényi professzor tanítványa volt, Szerb Antal és Radnóti társa. „A válogatott zsidó legények!” – Kerényiné így jelentette be őket, amikor megálltak a kertkapuban.

Eleinte biztattam, hogy írja meg ezeket az éveket. Azután rájöttem, hogy hiába szerepelt bennük Tisza Pista és József Attila, az Öreg emlékei olyanok voltak, mint ő maga: hasznavehetetlenek. Szerb Tóniról például azt állította, hogy egy vita során Thomas Mann ellenében Hitlernek adott igazat. Teljesen mindegy, hogy így történt-e. Az eset nem volt hiteles.

Máskor arról rögtönzött kiselőadást, hogy a világtörténelemben csak Sámuel nevű ember alkotott igazán nagyot. Beckett, Aba, Bellow... Lucskosra izzadta magát, mire összeszedett fél tucat Samut. Rám nézett: – Tessedik! – tette hozzá diadalmasan.

Azután váratlanul kijelentette, hogy Picsmicsián Matildnak, a Nádor utcai kávéház tulajdonosának hét országra szóló csöcse van. – Egész életemben – hördült fel – utál-

tam a libákat! Értsd: a budai polgárlányokat. Prúdek voltak és műveletlenek! Szerencsére a bölcsészkaron tanultak zsidó lányok is. Meg egy örmény. Róla jutott eszembe, hogy a Matildnak, mondom, milyen gyönyörű gunsztja van.

Emlékszem, gyakran Arany szemére vetette, hogy – mint mondta – elfuserálta a *Toldi szerelmét*. – Egy ilyen herélt hős! – kiabálta. – Úgy félt a nőktől, mint szegény Arany!

Élvezet volt hallgatni őt. Mert ráadásul szépen beszélt: nem hadart, nem kevert a mondókájába angol kötőszavakat.

Munkáimat átvittem ilyenkor este hozzá, és ő mindent lelkiismeretesen végigolvasott. A véleményével ugyan nem sokra mentem, minden új dolgozatomra azt mondta, hogy ez eddig a legjobb, és minden esetben megkérdezte, hogy a történeteim miért olyan szomorúak. Előfordult, hogy vigasztalni kezdett. Meg volt győződve róla, hogy az életemet irrom.

Máig is bánt, hogy nem tudtam viszonzni ezeket a bókokat. Mert szabad perceiben ő is írt: egy húszkötetes családtörténeten dolgozott.

Képzeteiben a hét szilvafából nagybirtok lett, belőle pedig Robinson, Tarzan és James Bond egy kalap alatt. Egyik hőse, az agg archeológus például egy milánói kongresszusra megy. Róma külvárosaiban azonban megtámadják a Fiat autógyár munkásai. Kirángatják kocsijából, mire a professzor pisztolyt ragad, és lelövi a munkásokat. Ilyen előzmények után kerül felolvasásra a négyszáz oldalas kongresszusi szöveg.

Egy másik történetében cápa üldöz egy dékánt, valahol a meleg tengereken. Először csak a vízben, később már kint, a tengerparti fövényen. Ám a bestia emberére talál: a bős hivatalnok a hátára ugrik, és negyven késszúrással megöli a szörnyeteget.

Sok dilettantizmus melegágya egy ilyen apró trópusi sziget! Uncle Sam azonban nem volt dilettáns, nem egészen. Történésznek indult, és egy szobatudósnak nem kell ismernie az életet. Nem csak rajta múltott, hogy ahová vetette a sors, nem volt se könyv, se levéltár. Jobb híján regényeket írt hát. És párbeszédekbe gyömöszölte az elméleteket.

Nyilván sejtette ő is, hogy nem igazán jó, amit csinál. De ahhoz, hogy ezt bevallja magának, nem volt benne alázat. Jól érezte magát a szemétdombon, ahol minden reggel az ő utasítására kelt fel a nap.

Végül is szomorú történet ez. Egy csőd anatómiája.

Társalogtunk hát. Társalogni tudott és szeretett az Öreg. A tanári lakások mögött ilyenkor már kórusban jajgattak a békák. Egyre gyakrabban eszembe jutott, hogy nemcsak Samu bácsi, én is itt fogom befejezni az életemet.

*

Nem emlékszem már, ki mondta, hogy az erkölcsi hitelesség nem a hitvallásokból derül ki, hanem abból, ahogy a szavakat egymáshoz illeszti az ember. Ahogy elmond egy történetet. Renegáttá akkor válik valaki, amikor – talán még az anyanyelvén, de már nem az övéinek gyűjti a tapasztalatokat.

A múlttal Samu bácsi gyökeresen szakított. Jelent pedig nem talált magának. Légüres térben élt, azt gondolta, hogy mondhat akármit, nem felelős érte senkinek. Ez volt az igazi baja, a magány. Az, hogy mindvégig idegen maradt az emberek között.

Igaz, szülei, nemzedéktársai már rég nem éltek. De volt két testvére: Gyula meg András. Ő pedig egy-egy gúnyos fintorral elintézte ezeket az embereket. Gyuláról azt mondta, hogy sosem nőtt se bajusza, se szakálla, és nemrég halt meg, valami vidéki menhelyen. Andrásról, hogy egy bomba pontosan a feje búbjára esett.

Pedig András fia itt, az Újvilágban élt. Bátyám éktelen haragra gerjedt, amikor megemlítettem neki ezt a részletet: – Börtöntöltelékek! – kiabálta. – Primitív, műveletlen emberek!

A fiú velem egy időben hagyta el az Óhazát. Valamivel fiatalabban: kamasz volt még, majdhogynem gyerek. Az osztrák táborokból azután ő is írt Samunak egy levelet.

– Tele helyesírási hibákkal! – dörögte a bácsi. – Mélyen tisztelt nagybátyámnak szólitott a szemtelen!

– Mi lett vele? – kérdeztem. Mi tagadás, elszorult a szívem.

– Pár éve – higgadt le Uncle Sam – kaptam még tőle levelet. Azazhogy nem is tőle: az anyja írt. Őt akkor már börtönbe zárták, engem pedig arra kért az a nő, hogy küldjek neki valamit. Valamit?! A télikapátomat!

– Mire te?

– Én aztán – csattant fel Samu bácsi – megmondtam nekik a véleményemet! Járt volna iskolába! Megtanulta volna, hogy az embereknek nincsen télikapátjuk a trópuson. Ha nem vigyázol – tette hozzá –, a gatyádat is lekunyerálja rólad az ilyen.

– Mások is próbálták?

– Mások? – nézett rám. Másokra nem emlékezett.

Az unokaöcséből egyébként a magyar kolónia köztisztelőben álló tagja lett. Tizennégy fia van, műbútorasztalos. Minden évben örökbe fogad és kitaníttat egy-egy börtönviselt árva gyermeket.

Hát igen, akárhogy is vesszük, Uncle Sam renegát volt a javából. Költői igazságszolgáltatás, hogy csak itt, ezektől a szegény, szomorú szerencsésektől kapott egy kis szeretetet.

Ezeket viszont annál tökéletesebben zsebre tette. Mások végezték el helyette a rab-szolgamunkát, a neves tudós heti kilenc órát dolgozott harminckilenc helyett, és egymás után kapta a szabad éveket. Ingyenlakásban lakott negyven évig, amikor pedig nyugalomba vonult, tanulmánykötetet adtak ki a tiszteletére, és a nevéhez biggyesztek mindenféle latin címeteket.

Szegény öregúr! A végén maga is elhitte ezt a sok dicséretet. Azokban az időkben szabadult fel az ország, ő pedig hazalátogatott, hogy otthon is ünnepeljék egy kicsit. Egy nyáron át várta az ifjú nemzedék hódolatát. Végül azonban meg kellett értenie, hogy tisztelői, tanítványai – nincsenek.

Még visszajött, de itt se volt maradása. Egy este kibuggyant belőle, hogy elrontotta az életét. Hogy mindig is utálta ezt a helyet.

Hirtelen nagyon megöregedett. A nőkről már régebben lemondott, most bejelentette, hogy nem megy ki többé a lakásból. Nem akart már élni, ez volt az igazság. Legalábbis nem itt, a Szigeten.

Oxfordban érte el a vég. Megműtötték, de bivalyerős volt, túlélte. „A jövő héten – mondták az orvosok – akár haza is mehet!” Akkor döntötte el, hogy meghal. Nehogy erőszakkal visszahozzák. Többé nem evett.

Hamvait Pécelre szállították. Október óta egyedül töltöm az estéimet.

A szomszédban él egy koromfekete kisfiú. Már a vég árnyékában egyszer eszébe jutott, hogy megtanítsa magyarul a gyereket. Elmondta neki Etelközt és Lebédiát, Bontodot és Lehelt.

Talán egy héttel a halála előtt felhívtuk őt Angliában: – Mikor folytatjuk? – kérdezte a kis szomszéd gyerek. Megdöbbenve láttam, hogy a szeme könnyes.

Mégsem élt hát hiába. Múlnak az évek, jövő ilyenkor hol leszünk mi már! Ő pedig ifjú szívekben él tovább, az Öreg.

Szónyi György Endre

A HERMETIZMUS KULTÚRTÖRTÉNETI SZEREPE PARACELSUS ALKIMISTA-TEOZOFIKUS TERMÉSZETBÖLCSELETÉBEN

A keresztény-hermetikus mágia mint átfogó filozófiai rendszer a XVI. században érte meg virágkorát, de a tudományos forradalom XVII. századi térhódítása után sem tűnt el az európai gondolkodásból. Szokás beszélni a felvilágosodás „árnyékos oldaláról”, s ismertek XVIII. századi misztikusok, mint Swedenborg, rejtélyes okkultisták, mint Saint Germain gróf, szélhámosok, mint Cagliostro és titkos társaságok, mint a szabadkőművesek. A XIX. századi okkultizmust egyenesen a titkos tudományok reneszánszának nevezik, s ennek legnagyobb teljesítményei – a teozófia és az antropozófia – már századunkba nyúlnak. Kerényi Károly, a tudós, és Hamvas Béla, az ezoterikus bölcselelő a magyar hozzájárulást jelzik e jelentős hagyományrendszerhez, s megnövekedett hatásuk mai kultúránkban arra is ösztönöz, hogy újra vizsgálat alá vegyük a régebbi forrásokat.

A reneszánsz mesterek egyik legegységibb s ellentmondásosságában is lenyűgöző alakja Paracelsus volt. Gigantikus életművéből szinte semmi sem hozzáférhető magyarul, ám 1989 óta a lefordított PARAGRANUM-nak köszönhetően a paracelsusi világnézet esszenciája mégiscsak rendelkezésre áll. Paracelsus mesterének, Heinrich Cornelius Agrippának ugyancsak megjelentek legjellegzetesebb gondolatai a DE OCCULTA PHILOSOPHIA kivonatos magyarításában (1990). Ezek az örvendetesen szaporodó publikációk is adják az ösztönzést, hogy a poszthistorista kultúrtörténet szemszögéből vizsgálat alá vegyük Paracelsus gondolatainak egységét, filozófiájának mai relevanciáját. E megközelítés szokatlannak mondható ahhoz képest, hogy a reneszánsz mágusait hagyományosan a tudománytörténet szempontjából értékelték, s általában vagy negatív értékelést kaptak, mint a racionális gondolkodás fejlődését babonás téveszmékkal fékező fantaszták, vagy úgy magasztalták fel őket, mint akik – a bölcseletükben lévő irracionális elemek ellenére is – nagymértékben hozzájárultak a tudomány XVII. századi forradalmához. Én azt kívánom megmutatni, hogy e két elem – a racionális-tudományos és az ezoterikus-vallásos nem választható el egymástól, az egyik nem lefejtethető sallangként rakódik a másikra. Ellenkezőleg, a mágikus-okkult gondolkodásban olyan inherens ellentmondások feszülnek, melyek a rendszer leglényegét alkotják. Annak érdekében kívánok érvelni, hogy éppen ez a szervesen beépült antagonizmus az, amely az okkult filozófiát olyan lenyűgözővé teszi, s vonzerejét máig fenntartja. Hiszen a keresztény mágia – felemelő teóriáival és árnyoldalaival együtt – az európai gondolkodás és mentalitás archetipikus kifejeződése, s mint ilyen évszázadok óta új és új inspirációk forrása.

Paracelsus kapcsán előljáróban azt is meg kell jegyezni, hogy e német természetdudós-orvos-teológus és ezoterikus bölcselelő munkássága oly sokrétű, a reneszánsz kultúra olyan sokféle területére visz, hogy egy cikkben átfogni lehetetlen. Jelen

esszémben azt nyomozom, hogy a reneszánsz nagy ábrándja, az ember felemelésének, megistenülésének, az *exaltation*nak programja miként kapott helyet és hogyan fejlődött tovább Paracelsus természetbölcséletében.

*

A keresztény mágia belső történetét áttekintve úgy látjuk, hogy a XVI. században egyfajta orientációváltás játszódik le, hiszen míg a XV. században, a neoplatonizmus hatása alatt a keresztény mágia programja elsősorban a művészeti tevékenységgel asszociálódott (mint Ficino magyarázta, a mágus éppolyan szent örület révén kerül kapcsolatba az istenséggel, akár a költő vagy a szerelmes), a XVI. századra a mágus alakja a tudóssal (is) azonosult. Jó példája ennek Agrippa mágiaszintézise, melyben egyfajta teológiai gondolkodás a világ teljes megértésére irányuló ambícióval ötvöződött, s ebbe illeszkedett be a természeti világ vizsgálata, a *magia naturalis*.

Ennek az új típusú mágusnak első reprezentánsa Trithemius, akinél az olyan misztikus operáció, mint az angyalok megidézése, összemosódik gyakorlati célok megvalósításával, amelyek viszont korabeli technikai ismeretek számbavételét is igényelték. Agrippa, az általa három részre felosztott mindenség mindhárom részének feltárására megadta a megfelelő tudományt: a legalsó, a természeti világ megismerésére szolgáló „mágikus ismeretet” a fizika és az orvostudomány tanítják. A mechanika például mindig is az ezoterikus tudományok érdeklődési centrumában állt, hiszen az ember által készített és működésbe hozott gépek, szerkezetek, akárcsak a művészi alkotások, a teremtés aktusára emlékeztettek, s pontosan összeváltak a reneszánsz ember természetfeletti hatalomra törő elképzeléseivel. Mindennek a „mágusok” számára úgy volt értelme, hogy a mechanikus mozgást is élő, lélektől mozgatott organikus mozgásnak képzelték el, s lehetett-e az ember számára mámorítóbb alkotás, mint saját képére és hasonlatosságára formált „lelkes” teremtmény létrehozása?

Különösen három tudományág ötvöződött a mágikus elképzelésekkel: az asztrológia, a *magia naturalis* és az alkímia, s úgy látszott, hogy szinte mindegyik természettudományos területnek megvan a misztikus kiterjesztése. Az alkalmazott asztrológia lehetett navigáció vagy asztrológia; az alkalmazott kémia lehetett fémtan (metallurgia) vagy a fémek átalakításának misztikus alkímiája; s olyan nagy tudományos felfedezések háttérében, mint Kopernikusz napközéppontú elmélete vagy Michael Servet felfedezése a vérkeringésről, megtaláljuk a hermetikus-misztikus elméletek inspiráló hatását.

Mágia, hermetizmus és természettudomány legfigyelemreméltóbb összefonódása talán a szélsőséges zseni, Paracelsus munkásságában valósult meg. Philippus Aureolus Theophrastus Bombastus von Hohenheim (1493–1541) sokat tanult a neoplatonistáktól és a gnosztikusoktól, kortársai közül talán Agrippától, hogy aztán az egész keresztény-mágikus rendszert átgyúrja, és igyekezzék azt a tudomány szolgálatába állítani. Mivel tevékenységének középpontjában az orvostudomány állt, szinte természetes, hogy a reneszánsz keresztény mágusok közül az ő munkássága fonódik össze leginkább a természettudománnyal, azt is meg kell azonban jegyezni, hogy Paracelsusnál is igen erős a teológiába hajló, spekulatív-filozófiai elem.

Sokrétű és mély hatást gyakorolt a XVI. század intellektuális életére: bár kortársai kevésbé értették meg, és szélsőséges viselkedése miatt még kevésbé szerették, a következő generációk számára profetikus erejű mester lett, s a különböző irányokba fejlődő „paracelizmus” felölelte a sebészettől a gyógyszerianig, az aranycsinálástól az

asztrológiáig, az okkult filozófiától a teológiáig az emberi érdeklődés szinte minden területét, s Paracelsus hatása ugyancsak kimutatott a XVII. századi költészet történetében is.¹

Bár az életrajzi tényekben való elmerülést igyekszem kerülni, említésre méltó, hogy Paracelsus élete mintha emblematizálná azoknak a szélsőségesen különböző jelenségeknek és koncepcióknak a szintézisét, melyre műveiben is törekedett. Akadémia és számkivetettség, katedra és vándorlás, elismertség és szegénység az életben; filozófiai elmélyültség és ripók gúnyolódás, intellektuális finomság és iszákosság, vallásosság és szentségtörés személyiségében, műveiben. Különböző egyetemek látogatása után 1515-ben Ferrarában kapott doktori diplomát, majd évtizednyi vándorlás után 1525-ben a bázei egyetem professzora lett. Amiután nyilvánosan elégette Avicenna műveit, és minden létező módon igyekezett elidegeníteni hallgatóságát és kenyéradóit, egy év után ismét a vándorlás lett osztályrésze. Legfontosabb orvosi műveit 1529–31 között írta, ezután a harmincas évek végéig elsősorban teológiai és filozófiai tanulmányok kötötték le, ekkor kristályosodott ki misztikus természetfilozófiája. Élete utolsó éveiben visszatért az orvostudományhoz (nagy sebészeti összefoglalója – a GROSSEN WUNDARZNEI – 1536-ban jelent meg), de közben a hermetikus természetbölcselet is foglalkoztatta. E tanulmányainak hatalmas szintézisei az ASTRONOMIA MAGNA és a PHILOSOPHIA MAGNA mintegy összesen hétszázötven lapnyi traktátusai (1536/7). 1541-ben halt meg, utolsó három évről alig tudni valamit. Titáni energiák feszülhettek benne, művei a Sudhoff–Matthiessen kritikai kiadásban több mint nyolcezer oldalt tesznek ki, és még mindig vannak kiadatlan Paracelsus-kéziratok. A következőkben a hermetikus mágia „természetudományosítását” vizsgálom meg a PARAGRANUM alapján, majd az ASTRONOMIA MAGNA néhány részletének segítségével Paracelsus természetbölcseletének hermetikus vonásait igyekszem tisztázni.

Paracelsus irodalmi munkássága 1525 táján kezdődött, s első művei szinte tisztán az orvosi praxissal foglalkoztak, bizonyos betegségek leírásával, a gyógyítás terén pedig különösen természetes gyógyfűvek és gyógyvizek értékelésével (LIBER DE PODAGRICIS [I,1:309–45],² HERBARIUS [I,2:1–59], VON DEN NATÜRLICHEN WASSERN [I,2:261–347 stb.). Bizonyos természetfilozófiai problémák már e korai művekben is megjelennek, például a PHILOSOPHIA DE GENERATIONE HOMINIS [I,1:287–307] című traktátusában s az 1526-ban írt DE VITA LONGA [I,3:247–93] bevezetőjében tételesen is megfogalmazza azt az ars poeticát, mely a hermetikus-gnosztikus tudásvágy, illetve az ember felmagasztosulásának Pico által kidolgozott mágikus-kabalista irányában jelölte ki további munkásságát: „A Bölcsesség elérésének akarása nem más, mint a második, földi Paradicsom!”

Az első szintézist az 1530–34-es esztendő k hozták el, ekkor írta Paracelsus két nagy összefoglaló munkáját, melyekben már tudatosan ötvözi természetudomány és misztikus természetfilozófia területeit. A DAS BUCH PARAGRANUM (1530 [I,8:133–225]) négy könyvében hatalmas, de jellegzetesen németes és antihumanista erudícióval kifejti az igaz orvostudomány négy tartóoszlopát, melyek a filozófia, az asztronómia, az alkimia és a jellem.³ E könyvekben viszonylag kevesebb szó esik az orvosi praktikumról, inkább azok elméleti alapjairól, míg a PARAGRANUM párjában, az OPUS PARAMIRUM (1531 [I,9:37–231]) négy könyvében Paracelsus azt az öt *entiát*, azaz betegség-*okozó* aktív princípiumot írja le, melyre az ember tanulmányozásának antropológiai elméletét építi. Az öt princípium a következő: *ens veneni, ens naturale, ens astrale, ens spirituale, ens deale*. Korai, VOLUMEN MEDICINAE PARAMIRUM DE MEDICA INDUSTRIA

című traktátusában így mutatja be őket: „Az entia azok az aktív elvek vagy hatások, melyek kormányozzák és meg is támadják testiünket, a következőképpen: A csillagoknak van olyan erejük és hatásuk, melyek uralkodnak a testiünk felett, így emez mindig készen áll, hogy azokat szolgálja. [...] Ezt az erőt nevezzük az ens astrorumnak, és ez az első ens, melynek ki vagyunk téve. A második hatás, mely kormányoz bennünket, és amely betegségeket okoz bennünk, az ens veneni, vagyis a mérgek hatása. Így ha a csillagok hatása egészséges ránk nézve, és nem okoz kárt, ez az ens elpusztíthat bennünket. A harmadik ens olyan erő, mely akkor is megsebesíthet és elgyöngíthet bennünket, ha az első kettő jóindulattal viseltetik irántunk; ez az ens naturale, vagyis természetes állapotunk. Ha ezzel valami baj van, ha ez meggyöngül, a testiünk megbetegszik. Szinte minden betegség ebből fakad, még ha a többi ens egészséges is bennünk. A negyedik ens az ens spirituale szintén összerombolhatja testiünket, és betegségeket hozhat. És még ha ez a négy entia egészséges is, az ötödik, az ens Dei megbetegíthet bennünket. Éppen ezért az utolsónak kell a legnagyobb figyelmet szentelnie a dokornak, mert ezáltal az összes többi betegség természete is felismerhető. [...] Jegyezték hát meg, hogy a betegségek nem egy okból, hanem öt okból támadhatnak.” (I,1:173–74.) Az utolsó mondatban Paracelsus a hagyományos galénoszi orvostant támadja, mely szerint minden betegség egy okra, a négy testnedv egyensúlyának testen belüli megbomlására vezethető vissza. Paracelsus nagy érdeme, hogy igyekezett mind a betegségek osztályozását, mind azok gyógyítását egy összetettebb és finomabb rendszerben megközelíteni, ehhez azonban el kellett utasítania, illetve át kellett értékelnie a teljes hagyományos természetfilozófiát, a négy elem és az okkult korrespondenciák elméletét.

A PARAGRANUM ezt az elutasítást és újraértékelést foglalja össze. Nyelvezete, mint minden németül írt Paracelsus-műé, érdes és támadó, azzal is aláássa a humanista tradíciót, hogy nem tiszteli az antik tekintélyeket, sokkal inkább a tapasztalat szükségességét hirdeti. A hagyományos orvosoknak nem sok irgalom jut Paracelsustól, sokszoros bosszút vesz rajtuk, amiért Theophrastus helyett Cacophrastusnak gúnyolták: „Én monarcha leszek, s enyém lesz a monarchia, én kormányozom a monarchiát és kötök szíjat a derekatokra. Hogy tetszik nektek Cacophrastus? Ennek a szarnak le kell mennie a torkotokon.

Hogy fog tetszeni, ha Theophrastus szektája triumfálni fog, s be kell kéredzkednetek a filozófiámba, s Pliniusotokat Cacopliniusnak, Arisztotelészeteket pedig Cacoarisztotelésznek kell majd hívnotok, én pedig őket is és Porphyriusotokat, Albertusotokat stb. is az én szaromban fogom megkeresztelni egész sógorságotokkal egyetemben?” (9.)

A tapasztalat hangsúlyozása mellett egyenlő fontosságot tulajdonít az elméletnek is, méghozzá a tapasztalattal összehangolt s a szűkebb tárgyalási témánál átfogóbb, a felső szférákba is elvezető elméletnek. Már a bevezetőben is hangsúlyozza, az orvosnak tudnia kell, hogy mi volt az ember előtt, s ez filozófia; *practicus* módjára kell tudnia, de nem mint *medicus*, vagyis annál átfogóbban. Mint mondja, két emelet van a filozófiában, „az alsó szféra dolgaié és a felső szféra dolgaié. Azt mondhatom tehát, hogy kétfajta filozófia van, s ekképp két kapu az orvosláshoz, s mindegyik fele maga is kettős: mert mindegyik szférában két elem van. Ezért az asztronómus az ég és a levegő filozófusa, amit az asztronómus tud, azt tudnia kell a filozófusnak is. Az egyiknek szüksége van a csillagokra az alsó szférában, a másiknak az ásványokra a felső szférában. Ásvány és csillag egy és ugyanaz a dolog. [...] Az orvos tehát belső asztronómus és belső filozófus, gyökere a külső asztronómia és filozófia. Ebből még nem születik meg az orvos; miként a rügy a rügyben a körte materiája [...] úgy van ez itt is. Megvan az orvos, de a gyümölcs még nem érett meg, ahhoz előbb alkimistának kell lennie...” (i. m. 13). Paracelsus számára tehát az az igazi orvos, aki a tapasztalatát magasabb szintű elmélet keretében hasznosítja, aki képes felfogni az ember természetét és helyét a

teljes világegyetemben. „Mert az összes emberben van meg az összes betegség; egy emberben csak egy. Ha pedig az orvos valamennyi embernek az orvosa akar lenni, hogy akarja akkor egy emberből tudni, vagy tízből, vagy százból? [...] Ezért a világnak kell kiadnia az embert, mert az az ember, aki a nagy világ alapján ismerzik meg, abban benne van az ember valamennyi betegsége.” (I. m. 41.) Ez a tudás pedig nem egyszerű racionális és enciklopédikus tudás, sokkal inkább misztikus és transzcendentális. Miként a hagyományos orvosok elleni újabb kirohanásból megtudjuk, a hermetikus mágusok lesznek az új orvostudomány segítői: „Ne bízzatok, mondván: van minékünk egy Galenus meg egy Avicenna apánk: a kövek széttapítják őket, az ég más orvosokat állít ki majd, a négy elem ismerőit: azonfelül a mágiát és a Kabalát, mely néktek, hályogosoknak itt hever a szemetek előtt; geomanták is lesznek ők, adeptusok és archeusok meg spagyrusok is, övék lesz a quintus esse, övék lesznek az arkánumok, a misztériumok és a tincturák is – hová sülyyed majd a ti zagyvalékokotokban ebben a fordulásban?” (I. m. 18.)

Az eddigi idézetek arra figyelmeztetnek bennünket, hogy helytelen a hagyományos tudománytörténelem két jellegzetes álláspontja Paracelsus felől: nincs igaz az azoknak, akik zavaros fejű hengegőként semmiféle elismerésre sem méltatják, de azok is öncsalást követnek el, akik mindenképpen be akarják vonni a természettudomány panteonjába, úgy, hogy kigyomlálják okkult, misztikus, az organikus természetképen alapuló gondolatait, s a tapasztalati tudomány úttörőjeként kívánják elfogadtatni. Marie Boas jól érzi ezt az ellentmondást, amikor Paracelsus filozófiáját úgy jellemzi, mint amiben „elegedett az ikonoklasmus a »tapasztalat« propagálásával, ám ez a tapasztalat jobbra misztikus revelációt jelentett”. Ennek megfelelően a rációt támadta is, például azért, mert nem volt összeegyeztethető a mágiával, mely számára a tudomány fontos területe maradt: „A mágiában megvan a tapasztalat ereje, és képes arra, hogy az emberi ráció számára elérhetetlen dolgokat megközelítse. Mert a mágia egy nagy titkos tudomány, éppúgy, ahogy a ráció egy nagy és publikus boldonság. Ezért kívánatos volna, hogy a teológiai doktorok is elmélyüljenek benne, és egy kicsit megismerjék, hogy legalább ne nevezzék boszorkányságnak...” (DE OCCULTA PHILOSOPHIA, I,14:538.)

Ha megvizsgáljuk Paracelsus filozófiájában az ikonoklasztikus elemet, azt látjuk, hogy ugyan támadta a hagyományos természetkép elemeit, különösen a galénoszi testnedvek tanát (humortan), ugyanakkor a négy elem tanát és az organikus korrespondenciák sok más elméletét – bár a korábbi megközelítésektől eltérően –, de továbbra is a természettudomány alapelveinek tekintette. Mindjárt a PARAGRANUM első, a filozófiáról szóló könyvének elején leszögezi: „Akképp tekintem tehát én a filozófiát, hogy a természet maga a betegség, ezért egyedül ő tudja csak, hogy mi a betegség, egyedül ő az orvoslás, ő ismeri a betegek nyavalyait – ki lehet orvos úgy, hogy ezt a kettőt ne tudná?” (24.) Nem másra, mint a szimpatikus mágia (naturalis) orvosi alkalmazására, vagyis a homeopatiára ismerünk itt. S az ember, a mikrokozmosz ismerete nem nélkülözheti a makrokozmosz ismeretét sem: „Nem helyes azt mondanotok, hogy ez cholera, ez melancholia, hanem: ez arsenicus, ez aluminosum. S ugyanígy: ez Szaturnuszé, ez Marsé, nem pedig: ez a melancholiáé, ez a choleraé. Mert egy rész az égé, egy a földé, s a kettő egymásba vegyítve, mint a tűz meg a fa; s akkor mindkettő elvesztheti a nevét, mert a két dolog egyként van. [...] A természetes orvos képes lesz megismerni, hogy amilyen a nagy világ anatómiája, olyan a kis világé is.” (I. m. 27.) Bár átértékelt, de az organikus világkép összefüggései megmaradnak, s – mint az utolsó, az orvos jellemét taglaló részből megtudjuk – a négy elem ismeretének és a makrokozmosz és mikrokozmosz helyes ismeretének az orvos lelkiismeretéhez is köze van: „Tehát: a nedveket tedd csak félre, elő az elemek tulajdonságaival, s bennük

kutasd, hol a hiba.” (49.) „Az orvosnak az ég, a víz, a lég és a föld ismeretében kell honolnia és belőlük ismernie a mikrokozmoszt és ilyen ismerettel védenie meg lelkiismerétét.” (I. m. 103.)

Mint már láttuk, e megújított, de mégis ősi alapokon nyugvó tudományhoz ugyancsak ősi, okkult segédtudományokat választott Paracelsus. Az első alap, a filozófia nála a hermetikus-kabalista filozófiát jelenti. A második alap, az asztrológia, tulajdonképpen a középkori zodiákus-ember elméletek essenciája. Mint hangsúlyozza is: „Nektek, humorales doktoroknak ugyan ámulatotokra lehet, hogyan vonul át a galaxis a hason, és hol állhat az alsó meg a felső pólus, hol a planéták, hol vonul át a zodiákus... Az embernek az égben van az atyja, ugyanúgy a légben is, oly gyermek ő, kit a levegőből s az égbőlből csináltak és szültek.” (45–46.)

A második okkult segédtudomány, az alkímia ugyancsak a hagyományos korrespondenciákon alapul, bár Paracelsusnak itt is vannak újításai: „Nem úgy van, hogy mercuriusból és sulphurból születnének a fémek. [...] És miként a betegeket megnyomorította a négy nedv: akként nyomorultak meg a filozófusok is a higany és a kén miatt.” (33.) Legnagyobb kémiai újítása az volt, hogy a korábbi alkímia higanyra és kénre épülő elméletét kiegészítette a sóval: a ként a vegyülési hajlam, a higanyt a fémes tulajdonságok, míg a sót a nem fémes tulajdonságok és a tűzzel szembeni ellenállás megtestesítőjének tartotta. „A vas, acél, ólom, smaragd, zafír, kova semmi más, mint kén, higany és só, [...] és az ember, hasonlóan a fémekhez, ugyancsak e háromból áll”, hirdette Paracelsus, s ezzel szószólójává vált az úgynevezett jatrokémiának, amely a világ anyagi egységét hirdette, s a gyógyászatban forradalmi újításként a kemoterápiát propagálta. „Ha [az alkímiában] nem igyekvő és nem járatos az orvos a legteljesebb mértékben, akkor hiábavaló minden tudománya. Mert a természet annyira erős és szubtilis a maga dolgaiban, hogy semmit sem hoz ugyanis színre, ami azon helyben bevégeztet lenne, hanem az embernek kell befejeznie; ezt a befejezést hívják alkímiának.” (PARAGRANUM, 67.)

Egy viszonylag kései, XVII. századi magyar vélemény is jól tükrözi Paracelsus gyógyszeres terápiájának térhódítását és általános hatását az európai orvostudományra: „...Sok nyavalyák, mellyeket gyógyulhatatlanoknak mondanak a' Galenus tanítványi, meg gyógyíttanak Paracelsustól és az ő igaz és elmés követőitől.” (AZ DOEG-HALALRÓL VALÓ ELMÉLKEDÉS, 131) – írja Csanaki Máté, Rákóczi György tudós udvari orvosa, 1634-ben, Kolozsvárt kiadott könyvében, amelyet a pestis elleni védekezésnek szentelt. A betegség gyógyszerét a következőképpen adja meg: „Nem haszontalanb port csinálnak az meg készített Smaragdból és Hyacintból is [...] jóllehet mind ezeknél foganatosb az arany víz, ha ki azt mesterségesen meg tudná csinálni.” (I. m. 136.)

Látható a jatrokémiái elvek hatása, Paracelsushoz hasonlóan Csanaki is természetes elemeket ad gyógyszerül a betegnek, a nagy alkimistacél, a mesterségesen előállított arany lehetőségéről viszont már elég szkeptikusan nyilatkozik.

Mint már említettem, Paracelsus hatalmas művének csak egy rétege az orvosi vonatkozású; az általános kultúrtörténészek számára legalább annyira érdekesek hermetikus-filozófiai, okkult-teológiai gondolatai, sőt asztrológiai prognosztikációi is. A PARAGRANUM teológiai-erkölcsfilozófiai fejtegetései Agrippa és a neoplatonisták hermetikus mágiájára utalnak vissza.

A tudós legfőbb erénye a hit: „Nem kevésbé kell jó hittel is lennie az orvosnak. Mert akinek hite jó, az nem hazudik, s Isten műveinek bevégezője.” (92.) A hitet a magasrendű tudással legjobban ötvöző tudomány pedig nem más, mint, ahogy Pico és Agrippa is hirdették, a keresztény kabala: „Márpedig az ember nem az emberből született, mert az első emberben nem volt emberelőtti ember, hanem volt a creatura. [...] Mindaddig, amíg bőrébe van zárva,

az atyjából kell magyarázni őt, nem pedig magából. Mert a külső ég és az ő ege egy, de két rész. Ahogyan az atya meg a fiú kettő, és egy anatómia, aki kiismeri az egyiket, kiismeri a másikat is. [...] Történnie kell pedig ennek az atya révén, aki a gabalistica scientiára tanít; ezt tanuljad.” (I. m. 53.)

Ha visszatekintünk Agrippa hermetikus természetbölcseletére, abból a következő elemeket kell kiemelni, melyek Paracelsus kései természetfilozófiáját is meghatározzák: 1) mélységes istenhit, minden tudomány alárendelése az Isten teremtésprogramja megismerésének; 2) az ember *exaltatió*jának, felmagasztosulásának tana, melynek során kibontakoztathatja Ientől kapott teremtő képességeit, és a természet ura lehet; 3) a Bölcsesség (*Sapientia*) hangsúlyozott szerepe, melynek közbenjárására érhető el a fent említett *exaltatio*; 4) a bölcsességgel és *exaltatió*val összefüggésben a hermetikus újjászületés tana, mely végül is az egész okkult filozófia végcélja. A következőkben Paracelsus utolsó korszakának alkotásaiból vett idézeteken keresztül mutatom be a kijelölt négy elem sarkalatos súlyát a XVI. század közepének okkult természetfilozófiájában.

A hit fontosságára már a PARAGRANUM lapjairól is láttunk példát. A mélységes valóságosság át- meg átszövi Paracelsus teljes életművét, teológiája ugyanakkor nonkonformista és heterodox, mint bármely okkult gondolkodóé. Közel állt a reformációhoz abban, hogy megvetette a vallásos külsőségeket és ceremóniákat, de túl egyéni gondolkodó volt ahhoz, hogy a katolikus dogmarendszert felcserélje egy új dogmarendszerrel. Vallási individualizmusában a néhány évtizeddel később fellépő Giordano Brunóhoz hasonlítható.

Akárcsak Agrippa, Paracelsus is két irányból közelíti meg és magyarázza az ember nemességét: a SZENTÍRÁS tanítása és a hermetikus filozófia oldaláról. Ami a bibliai üzenetet illeti: „A SZENTÍRÁS-ból jön minden filozófia és természettudomány kezdete és útmutatása, erre kell figyelni mindenekelőtt. E fundamentum nélkül minden filozófia hiába magyaráztatik és alkalmaztatik. Következésképpen, ha egy bölcselő nem a teológiából születik, nem lesz sarokköve, melyre filozófiáját építse. Mert az igazság a vallásból fakad, és nem ismerhető meg annak segítségével nélkül.” (ASTRONOMIA MAGNA, I,12:32.) Majd ugyanígy, később: „Az embert ne lépje meg, hogy Isten vele van, s hogy ő a földön csodákat képes bemutatni az Isten hatalmából, mivel az ember egy isteni lény. »Mindnyájan istenek vagytok, a Legmagasabbnak gyermekei«, mondja az ÍRÁS. [...] És az nem tetszene az Istennek, hogy az Ő isteni testének szentjeit a földi test meggyalázza; hogy a földi kigúnyolja az égit.” (I. m. 328.)

Az ember *exaltatió*jához azonban a hermetikus tudásra is szükség van, s a Bölcsesség segítségével ez adja az okkult tudás és hatalom kulcsát Isten földi képmásának. Az ember, akárcsak Hermész Triszmegisztosz írásaiban és Pico orációjában, a legnagyobb csodaként, minden misztériumok könyveként jelenik meg Paracelsus számára: „És hol másutt fedezhető fel újra a Menny, ha nem az emberben? [...] Isten az emberben gyönyörű és hatalmas Mennyet alkotott, nemeset és jót; és ezért Isten az ő Mennyében, vagyis az Emberben van.” (OPUS PARAMIRUM, I,9:219–20.) És valóban, Isten jelenléte a mikrokozmoszban teszi lehetővé, hogy e csodálatos lény maga is teremtővé, csodák létrehozójává képes válni. „Az eszme új mennyet teremt, új eget, új energiaforrást, melyből új művészetek (és mesteriségek) erednek. [...] Mikor az ember nekiáll, hogy teremtsen valamit, új mennyet hoz létre, és a mű, amit alkotni kíván, abból árad ki hozzája. [...] Mert ilyen az ember nagysága, hogy ő nagyobb a mennynél és a földnél.” (ASTRONOMIA MAGNA, I,12:183.) E teremtés, a csodák létrehozása pedig a mágia segítségével történik. „Végül is, Isten megengedte a mágiát, s ez annak a jele, hogy használjuk is”, mondja Paracelsus (DIE BÜCHER VON DEN UNSICHTBAREN

KRANKHEITEN, I,9:271), s műveiben végigjártssa a három agrippai világnak megfelelő mágiát a *magia naturalistól* fel egészen a misztikus-gnosztikus újjászületésig. Jellegzetes, de nem kizárólag paracelsusi gondolat, amikor összehasonlítja az Isten erejéből csodatévő szenteket, illetve a természet erejéből csodatévő mágusokat: „*Miként Isten feléleszti a holtakat, úgy a »természeti szenteknek«, azaz a mágusoknak hatalom adatott a természet energiái és fakultásai felett. Mert vannak Istennek szent emberei, akik áldott életet élnek; őket nevezik szenteknek. De ugyancsak vannak Istennek szent emberei, akik a természet erőit szolgálják, őket mágusoknak hívják. Isten csodákat tesz szent emberei által, mindkét fajta, tehát az áldott életet élő, illetve a természetet szolgálókon keresztül is.*” (ASTRONOMIA MAGNA, I,12:130.) A második, vagyis az égi világhoz tartozó mágia jellegzetessége, hogy az embert a csillagokon is uralkodóvá teszi, s ez annál jelentősebb, mert Paracelsus természetfilozófiájának lényeges eleme az asztrológiai hatások és az ezekre is épülő orvoslás elismerése. „*Az a bölcs ember, aki az isteni bölcsesség szerint él és annak a képmása, akinek hasonlatosságára teremtett. [...] Az, aki Isten képét imitálja, még a csillagokat is legyőzi.*” (I. m. 41–42.)

Az égi mágiát pedig az angyalmágia követi. Paracelsus erről visszafogottabban szól, mint Agrippa, mégis annak, aki érti jelentésgazdag képeit, nem marad kétsége az ember mágikus lehetőségeit illetően: „*Az, aki megörökli Isten bölcsességét, a vízen is járhat anélkül, hogy bevizezné lábát; mert az Istentől örökölt igaz művészetben (mesterségben, tudományban) az ember olyanná lesz, mint egy angyal. S mi vizez össze egy angyalt? Semmi. Hasonlóképpen, semmi sem fogja bevizezni a bölcs embert. Mert Isten hatalmas, és azt akarja, hogy ereje felismertessék az emberek és az angyalok számára a művészetek bölcsességében. Azt kívánja, hogy a világ és a föld olyanná legyenek, mint a Menny.*” (DE FUNDAMENTO SCIENTIARUM SAPIENTIAEQUE, I,13:306.) Ismét csak agrippai párhuzam következik: az igaz keresztény mágia végső célja az a misztikus megtisztulás, melyet a spirituális alkimia fokozatai is kifejeznek. Paracelsus éppúgy használja az újjászületés terminust, mint kortársa, a nettesheimi mágus. Az újjászületésre vonatkozó legszebb gondolatok az ASTRONOMIA MAGNA fejezeteiben találhatóak: „*De ha a szív teljesen megtelik Isten szeretetével, akkor minden Istennel ellenkezőnek vissza kell vonulnia a lélekből, s mindannak, ami nem isteni, el kell távoznia, addig, amíg teljesen megtisztult, szepőtelen nem lesz, teljesen elválasztva a többitől, tökéletesen tiszta és ártatlan.*” (I,12:299.) „*Mennyei Atyánk tanít bennünket az újjászületett testben, és az újjászületett ember az, aki tanítja nekünk az isteni bölcsességet.*” (I. m. 316–17.) „*Az ember a földön születik, ezért a föld természetét is magában viseli. De később, újjászületve, már Istenből való, és ebben a formájában isteni természete lesz. És éppúgy, ahogy az embert a természetben a sziderikus fény világosítja meg, hogy megismerhesse a természetet, úgy világosítja meg a Szentlélek, hogy megismerhesse Isten valóságos lényegét. Mert senki sem ismerheti Istent, hacsak nincs magának is isteni természete...*” (I. m. 326.)

Megfigyelhető, hogy az újjászületés révén elért *exaltatio* jelensége Agrippa DE OCCULTA PHILOSOPHIÁ-jában szinte természettudományosan precíz bemutatást kap. Paracelsus művei, ha lehet, még fokozzák ezt a precizitást, s éppen ez az a terület, melyen az antropocentrikus, keresztény-ezoterikus-hermetikus természetfilozófia a legjobban megragadható. Paracelsus újjászületett emberét az alkimista traktátusok *corpus glorificationis*-nak nevezik (vö. Jung említett tanulmányával, 130), s ez nem más, mint a *prisca theologia* primordiális embere, illetve a kabala és a ZOHÁR Adam Kadmonja. Ugyancsak a *prisca theologia* a fő forrása Paracelsus lélek- és szellemelméletének, melynek alapelve az ember isteni természetének hangsúlyozása. Paracelsus szerint „*ahogy az ember felépül, úgy épül fel az Isten is, mely után teremtett.*” (ASTRONOMIA MAGNA, I,12:292.)

Paracelsusnál az *astronomia* nemcsak kozmológiát jelent, hanem elsősorban a kozmosz mintájára és azzal harmonikusan felépülő ember leírását. Ennek megfelelően szoros kapcsolat van a külső eget benépesítő szellemek és az ember belső egét, vagyis a lelkét betöltő szellemek között. Ugyanis, amint az embernek két teste van (elemi és sziderikus test), ugyanígy két lelki szelleme is, melyekben az újjászületés végbemegy. E szellemeket éri az a misztikus természeti fény, a Természet bölcsessége (I,12:58), mely a Ficino által konstruált *anima mundi* megfelelője. A szellem székhelye a testben a lélek, így Paracelsus megtartja a hagyományos platóni hármas felosztást – test-lélek-szellem –, de kiegészíti ezt az alkímiai stúdiumaiból vett *tria principia* elemeivel: *sal, mercurius, sulphur*.

A Paracelsus elemzők közül Jung is világosan kimutatja a gnosztikus kereszténység, a *prisca theologia*, a kabala és az alkímia szoros összefüggéseit a német orvos tanításaiban, melyeknek centrumában a primordiális ember áll, akinek tökéletességét és hatalmát az újjászülető ember visszaállíthatja. Az orvosi és alkímiai tanulmányok, Ficino, Pico és Agrippa hatására egyfajta teológiai szintézissé állnak össze, melyet a DE RELIGIONE PERPETUA című traktátusában Paracelsus így magyaráz: „*Ti mindnyájan, akiket a vallástok jövőbeli események prófétálására, valamint a múlt és a jelen értelmezésére vezérel, ti, akik messze földekre láttok, és titkos írásokat meg lepecsételt könyveket olvastok; ti, akik a földben és falak mögött kerestek, amit már eltemettek, s ti, akik nagy bölcsességet és művészetet tanultok – figyelmeztetek arra, hogyha mindezt meg akarjátok cselekedni, a gabala vallását tegyétek magatokévá, s annak fényében járjatok, mert a gabala jól megalapozott. Kérjétek, és megkapjátok, kopogjatok, és meg fogják hallani, és ajtót nyitnak nektek. Ebből az adományból és megnyílásból következik majd minden vágyatok teljesülése: bepillanthatok majd a föld legmélyebb mélységeibe, a pokol mélységeibe is, és fel, a harmadik mennyországba. Több bölcsességet nyertek, mint Salamon, s közvetlenebbül egyesülhettek Istennel, mint Mózes vagy Áron.*” (Kiemelés tőlem, II,1:100.)

Ez az idézet is jelzi Paracelsus rokonságát a neoplatonizmus úttörőivel, de teozófiájának természettudományos és alkímista alaprétege előre is mutat, nemcsak a tudományos forradalom irányába, hanem Jakob Böhme spirituális alkímista teológiája, valamint a radikális reformáció számos más XVII. századi misztikus irányzata felé is.

Paracelsus azonban nemcsak szintézisreemtő volt, műveiben a mágikus bölcsélet önellentmondásai, belső szubverzív feszültségei is érzékelhetők. Erre Jung mutatott rá: Paracelsus olyan alkímiai filozófus volt, akit „*vallási nézetei olyan öntudatlan konfliktusba keverték korának keresztény tanításaival, mely a mai kutatóknak szinte kibogozhatatlanul zavarosnak tűnik. Csakhogy ebben a zavarban lelhetők fel azoknak a filozófiai, pszichológiai és vallási problémáknak a kezdetei, melyek mára bomlottak ki igazán*”. Agrippa kapcsán újabban Michael Keefer az újjászületés tanának ellentmondásos értelmezésében jelölte meg a hermetikus mágus problémáját.⁴ S ahogy Keefer Agrippa, úgy Jung Paracelsus gondolatainak – a keresztény doktrína szempontjából – veszélyes irányba mutató tendenciáit asszociálta Faust doktor eretnekségével.

Paracelsus sosem kérdőjelezte meg a mágia és az alkímia tekintélyét, mert szerinte ezek a *lumen naturæ* tekintélyével bírtak, e természeti fény pedig nem volt más, mint illuminatív reveláció a kozmosz és Isten racionális ésszel fel nem fogható igazságairól. S mikor Paracelsus az „igazi” orvos hivataláról beszél, végül így kiált fel: „*Én az Úr alatt, s az Úr alattam; én alatta a hivatalomon kívül, s Ő alattam, hivatalán kívül.*” (DE CADUCIS, I,8:267.) Szinte lélegzetelállító e szókimondás, Jungot a kései Angelus Silesius szellemére emlékezteti, mikor az így versel: „*Olyan nagy vagyok, mint Isten, / S ő, mint én, olyan kicsi. / Ő nem lehet felettem, / Sem ő alatta mi*” (idézi cikke 117. oldalán). Ez a

renezánsz igazi, fékezhetetlen szelleme, mely az embernek hihetetlen méltóságot, intellektuális erőt szánt, felemelve egészen Isten szintjére. S ez a szellem legtisztábban a mágiában és az alkímiában nyilvánult meg. „Deus et homo, új és még soha nem hallott értelemben!” mondja Jung is elragadtatottan, de látja a csapdákat is azon az úton, melyre lépve a mágus azt mondta, „Én az Úr alatt”, de azt gondolta, „ő alattam”. „A középkori alkímia előkészítette az utat az isteni gondviselésbe való legnagyobb beavatkozásra, amit az emberiség addig megkísérelt: az alkímia a tudományos forradalom hajnalán jelentkezett, melynek során a scientizmus démona a természet erőit eddig ismeretlen mértékben kívánta az ember szolgálatába állítani. Ebből az alkímiai szellemből következett, hogy Goethe rátalált a fausti »szupermen« figurájára, s ez a »szupermen« indította Nietzsche Zarathustráját annak kijelentésére, hogy »Isten halott«.” (I. m. 128.)

Jung is beszél Agrippa válságáról, mely a DE INCERTITUDINE... bevezetőjében ilyen tomboló hevességgel tört a felszínre: „Agrippa nem kímél senkit. Megvet, tud, nem tud, sír, nevet, feldühödik, szitkozódik, mindenben hibát talál; mert maga filozófus, démon, hős és Isten – és minden.” (I. m. 117.) Paracelsust nem érzi ennyire hasadt lelkű egyéniségnek, de arroganciáját, szélsőséges írásmódját a „maga filozófus, démon, hős és Isten” attitűd, illetve a keresztény lelkiismeret közti feldolgozatlan feszültségből eredezteti. Szerinte mindnyájunkban van egy könyörtelen bíró, aki akkor is büntudatot kelt bennünk, ha tudatosan semmi rosszat nem tettünk. Jung szerint a mágia és az alkímia titkos tanai annyira diametrális ellentétben álltak a kereszténység szellemével, hogy Paracelsus, bár szubjektíve hívő katolikusnak tudhatta magát, s még jó embernek is, hiszen egész életén át szinte mániákusan kereste az alkalmat a szegények és betegek segítésére, gyógyítására – rossz lelkiismeretét, kisebbségi érzését mégsem tudta legyőzni.

Mennyiben hasznosítható számunkra Jung véleménye ma, amikor Paracelsus filozófiáját próbáljuk feldolgozni, s egy eszmerendszer önmagához mért koordinátáin belül elhelyezni, amellet, hogy megkísérlünk dialógust is nyitni a művel? A nagy kultúrpszichiáter elemzésének bizonyos rétegein átsüt saját személyének és érdeklődésének az olvasatot meghatározó energiája: az a tény, hogy ő maga egy életválság után kezdett az alkímia iránt érdeklődni, majd elmélyült szakmai tanulmányainak következtében jutott arra a következtetésre, hogy az alkímiai szimbolizmus és az álmok egyaránt a psziché mélytudatának felszínre küldött üzenetei. Kultúrtörténeti elemzésünk során eltekinthetünk attól a jungi koncepciótól, hogy az ezotéria története egy évezredes pszichiátriai esettanulmány, s Paracelsus rendkívül szerteágazó és jelentős hatását figyelembe véve nem arra kell a hangsúlyt fektetnünk, hogy alkímista követői, illetve a kémiai filozófia doktorai mind hasadt lelkű individuumok voltak. A kereszténység, illetve a racionális tudományos forradalom szellemét szembeállító koncepcióját s az alkímiát mint a kettő között először hidat, majd éket verő hagyományként való leírását tekintve arról sem szabad elfeledkeznünk, hogy Jung Paracelsus-tanulmányát 1941-ben, a tetőpontjára érő nagy háború időszakában írta, s ebben az összefüggésben a Paracelsus–Faust–Goethe–Nietzsche paradigma több mint figyelemre méltó.

Az egyéni és történeti rétegeket azonosítva és azokon túllépve, Jung Paracelsus-olvasatának marad egy, a mai poszthistorista értelmezések számára is élenként releváns tanulsága. Nevezetesen, hogy a tudománytörténészekénél pontosabb problémalátással irányítja a figyelmet egy súlyos paradoxonra. Hogyan magyarázzuk azt, hogy egy olyan hatalmas és az emberi gondolkodás dokumentálható kezdeteiig visszanyúló, rendkívül konzervatív és nagy állandóságot mutató eszmetörténeti hagyomány, mint

az ezoterikus hermetizmus, olyan jelentős képviselőket termel ki magából, akiknek szintéziseiről egyre-másra kiderül, hogy szinte szétfeszítik őket a belső ellentmondások, törekeny rendszereiket jószerevével a törésvonalak tartják össze.

A platonista teológián iskolázott bölcsező itt azt mondaná: mindez a Bűnbeesés következménye. Az emberi szellem a teljességet ostromolja, de ez számára elérhetetlen. Szinte karnyújtásnyira jut, hogy aztán visszahulljon. Az európai eszmetörténész már óvatosabban nyilatkozhat, de megkockáztathatja: ez a küzdelem, az önmagát is mindig aláásó ambíció adja meg az európai ember, az európai kultúra dinamizmusát. A modern kultúrtörténész talán még ennyit sem mer állítani, de azt biztosan regisztrálhatja, hogy a hagyományrendszerek önmagukban sosem állnak meg. A paracelsusi „ügynevezett” szintézis is bizonyítja: a szubverzió, az antagonizmus, a divergencia és sokféleség éppúgy alkotóeleme a kultúrának, mint a cementáló hagyomány.

Jegyzetek

I. A könyvtárnyi szakirodalomban jól eligazítanak a nagyszabású Paracelsus-bibliográfiák: Karl Sudhoff: BIBLIOGRAPHIA PARACELSICA [1527–1893]. Graz, Akademische Druck und Verlagsanstalt, 1958; Karl-Heinz Weimann: PARACELSUS BIBLIOGRAPHIE, 1932–1960 (Kosmographie 2). Wiesbaden, 1963 és Rosemarie Dilg-Frank: PARACELSUS BIBLIOGRAPHIE. INTERNAZIONALE SCHRIFTTUM-VERZEICHNIS, 1961–82 (Kosmographie 5). Wiesbaden, 1984. Paracelsus összegyűjtött műveit először Johannes Huser adta ki tíz kötetben (ERSTER THEIL DER BÜCHER UND SCHRIFTEN... PHILIPPI PARACELSI GENANNT [10 vols]. Basel, Conrad Waldkirch, 1589–91); az alapvető és évtizedekig készülő húszkötetes kritikai kiadás elkészítői Karl Sudhoff, Wilhelm Matthiessen és Kurt Goldammer voltak (SÄMTLICHE WERKE. Abteilung I: MEDIZINISCHE, NATURWISSENSCHAFTLICHE UND PHILOSOPHISCHE SCHRIFTEN. München & Berlin, 1922–33; SÄMTLICHE WERKE. Abteilung II. DIE THEOLOGISCHEN UND RELIGIONSPHILOSOPHISCHEN SCHRIFTEN. München & Wiesbaden, 1923 és 1955–73). Magam haszonnal forgattam még Jolanda [Székács] Jacobi Jung által instruált válogatását (SELECTED WRITINGS. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1951 [Bollingen Series XXVIII]) és az itt elemzett PARAGRANUM magyar kiadását Adamik Lajos igényes fordításában és gondozásában (PARAGRANUM. AZ IGAZ GYÓGYÍTÁS OSZLOPAI. Budapest, Helikon Stúdió, 1989). A meg-

lehetősen szerteágazó és sokszor szenzációvadász szakirodalomból számomra a leghasznosabbnak Jung 1942-ben írt tanulmánya (PARACELSUS AS A SPIRITUAL PHENOMENON, in: C. G. Jung: PSYCHOLOGY AND ALCHEMY. London, RKP, 1980), valamint Walter Pagel klaszszikus művei (PARACELSUS. AN INTRODUCTION TO PHILOSOPHICAL MEDICINE IN THE ERA OF RENAISSANCE. Basel & New York, S. W. Karger, 1958, 2. jav. kiad. 1982; RELIGION AND NEOPLATONISM IN RENAISSANCE MEDICINE. Ed. Marianne Winder. London, Variorum Reprints, 1985) bizonyultak. Az általam ismert szakirodalomból ajánlhatom még: Kurt Goldammer: PARACELSUS. NATUR UND OFFENBARUNG. (HEILKUNDE UND GEISTESWELT V., ed. Johannes Steudel.) Hannover, Oppermann, 1953; és DAS MENSCHBILD DES PARACELSUS ZWISCHEN THEOLOGISCHER TRADITION, MYTHOLOGIE UND NATURWISSENSCHAFT. In: GESTALT UND WIRKLICHKEIT. FESTGABE FÜR FERDINAND WEINHANDL. Ed. Robert Mühlher & Johann Fischl. Berlin, 375–95; E. V. Kämmerer: DAS LEIB-SELIGEIT-PROBLEM BEI PARACELSUS UND EINIGEN AUTOREN DES 17. JAHRHUNDERTS (Kosmographie 3). Wiesbaden, Steiner, 1971; Alexandre Koyré: MYSTIQUES, SPIRITUELS, ALCHEMISTES DU XVIIÈ SIÈCLE ALLEMAND. Paris, 1971; Charles Webster: FROM PARACELSUS TO NEWTON. MAGIC AND THE MAKING OF MODERN SCIENCE. Cambridge, Cambridge University Press, 1982; Wolf-Dieter Müller-

Jahncke: ASTROLOGISCH-MAGISCHE THEORIE UND PRAXIS IN DER HEILKUNDE DER FRÜHEN NEUZEIT. Wiesbaden/Stuttgart, Franz Steiner, 1985 (Sudhoffs Archiv, Beiheft 25); Elizabeth Ann Ambrose: COSMOS, ANTHROPOS AND THEOS: DIMENSIONS OF THE PARACELSIAN UNIVERSE, *Cauda Pavonis* 11/1 (1992), 1–7.

2. A filológus hajlamú olvasók kedvéért megadom az említett traktátusok leőhelyét az említett Sudhoff–Matthiessen kritikai kiadásban. A római és arab számmal kombinált jelzetek a sorozatra és a kötetszámra utalnak: I = MEDIZINISCHE, NATURWISSENSCHAFTLICHE UND PHILOSOPHISCHE SCHRIFTEN; II = DIE THEOLOGISCHEN UND RELIGIONPHILOSOPHISCHEN SCHRIFTEN.

3. Adamik Lajos fordítása, a latin magyarázatokban a *virtus* és a *proprietas* terminusok szerepelnek.

4. Keefer szerint Agrippa fő problémája az volt, hogy rájött: az *exaltatio* tétele egyaránt levezethető Szent Pál gondolataiból, Hermész Triszmegisztosz filozófiájából – eddig nem is lett volna baj, hiszen az egész reneszánsz neoplatonizmus e kettő szintetizálására törekedett –, de ugyanígy Simon Mágus satanizmusából is, s ekkor egyszerre maga is a kétséges fausti szerepben találta magát. (Lásd AGRIPPA'S DILEMMA: HERMETIC “REBIRTH” AND THE AMBIVALENCES OF *DE VANITATE* AND *DE OCCULTA PHILOSOPHIA*. *Renaissance Quarterly* 41/4 [1988]: 614–53.)

Marsall László

AZ ÚN. HEINE–BOREL „LEFEDÉSI” TÉTEL „BIZONYÍTÁSA” FÉLÁLOMBAN

Egy százszor-százszor-százaz
(méterről van szó – tudjuk)
borzalmatos faládát
vágtam félbe középütt,
tudván valamely félben
mikroszkopikus monád
rejlik mint neutrino (?)
(őszanya olló vágta
szemölcse a padlásnak
eldugott zugolyában).
Ládám egyik felében
mezitláb osonkodtam
zseblámpámmal, talpamba
szálka ment, kivájtam –
nem volt ott, *kit* kerestem
(bár tüzetesen néztem
érzékeny műszeremmel,
s ijedtemben csuklottam,
hogy visszhangzott a bódé),
tüsszentettem, hogy mentem

elfelé ki, a külső
térbe és bammegeltem.
„Már tudom, te paránykám:
vagy: másik láda-térben,
s most véled én elmésen
vágom félbe az első
fél-ládát, fűrészemmel.
Ódon-mód átkozódom
izzadságom törölve,
támad okádhathékom.
Ám tornalábtyúit húzok,
s fél-láda fél-felébe
bújok a műszeremmel –
már csak avval kerestem
a rejtező monádot.
Nem volt szemszegletemben
semmi jelzés, a műszer
K. O.-t mond önmagának.
Itt nincs száalka, de vikszos
padló, hogy esem seggre
(vén tanárhang: „va bene”).
Mentemben káromkodtam,
mint züllött alkimista,
elfelé külső térbe.
Az egész negyed-részét
fűrészelttem épp félbe,
jócskán kisebb kazettát,
hátha e partiumban
a virtuális izink?
– Mol-tojás nincs, se párja.
Nyolcadolok fűrészszel,
trancsírozok továbbá,
már unom részletezni:
a százszor-százszor-száz
kóbli szőrhagymaféle
szektorában találtam
a láthatatlan pöttyöt.

Áldomást ittunk rája
Heine és Borel úrral,
kik elméjük zsákjával
röptében is elkaptak
zárt tartományban egykor
rejtőzködő kis légyfit.

BIOY VALAMIJE, AVAGY: TALÁLKOZÁSAIM ADOLFO BIOY CASARESSZEL

Alig emlékszem, *milyen szavakkal* beszélgettünk. Arra, hogy miről, többé-kevésbé. Az a másfél óra 1990 őszén, abban a madridi szállodában, megerősítés volt, *konfirmációja* valaminek (a Bioy „valamijének”?), amivel ALUDJ A NAPON című álfantasztikus kisregényének fordításakor kerültem kapcsolatba Szigligeten, valamikor 1978 őszén.

Az első munkaidillem volt az a két hét az írók legendás fellegekastélyában, amely az alkalomhoz (fantasztikus mű fordításához) és az évszakhoz illően sátáni színeket őrző parkjával, szomszédos fogcsonk-Várhegyével, bundás Rókarántójával, a vénuszdombos Királyné Szoknyájával és a neki-nekibuzduló szélben kísértetlenét hárfázó szőlőivel hol misztikus ködökbe-párákba burkolózott, hol meg szikrázó napsütésben emelte valószerűtlenül önmaguk fölé a dolgokat, s a szavak is mintegy önmaguk fölé emelték a gondolatokat és érzéseket a végtelen, ebéd utáni sétákon, többnyire Kertész Imrével, hogy azután a pingpongasztal mellett egy-egy sikerült tenyeres vagy fonák lecsapás annál élvezetesebb legyen. Egy szó, mint száz, minden okom megvolt rá, hogy a fordítandó mű és a munkaközeg szerencsés egymásra hatását kivételes alkalomnak tekintsem. S talán így indokolt az is, hogy most, amikor novellájának közreadásakor valamiféle képet kívánok adni Bioy Casaresról, a hetvenes éveinek végét taposó (szül. 1914-ben) Cervantes-díjas argentin íróról, vallomással kezdjem.

Az egyszerre ijesztő és megnyugtató hatás fogott meg leginkább a könyvében. (Az, amit az imént álfantasztikusnak minősítettem, mert noha témája – a lélekátültetés – szuperfantasztikus, a gondolat,

melynek kifejtéséhez, lebilincselően izgalmas mesébe foglalásához a fantasztikum csak ürügyül szolgál, nagyon is, szinte közhelyesen valóságos.) A csetlő-botló kisember, az órásmester Bordenave (beszélő név? Lavír-hajót is jelenthet) és folyvást zsémbeskedő-perlekedő feleségének története (amelyben felbukkan egy bizonyos nácis-sintéres, Standle nevű lélekgyógyász, aki baljós intézetében azzal foglalatalkodik, hogy a különösen *kóros eseteket* – a zűrösöket, nyugtalankodókat, a bőrükbe nem férőket – a szó szoros értelmében kioperálja a társadalomból, oly módon, hogy *lelküket kiemeli és garantáltan gazdihűséges kutyalélekkel cseréli fel*) azt példázza, hogy az esendő személyiség integrálása feltétlen szentség, s aki erőszakos módon tör „megjobbítására”, az jobb esetben galád sarlatán, de többnyire csak bűnöző. Ennek a felismerése volt megnyugtató a könyvben, az ijesztő pedig az, hogy a *gond*, életünk nagy baja – végső soron pszilicsaré, banális (például házastársi) konfliktusokban jelenik meg. A folyvást kelepcét szimatoló, mert folyvást kelepcébe eső Bordenavét, aki mindazonáltal habozás nélkül harcba száll a félelmetes Doktorral (vesztére, persze), egy életre a szívembe zártam – Bioy Casaresszel egyetemben.

Érthető tehát, hogy amikor mint újsütetű kultúrdiplomata Madridban értesültem róla, hogy Bioy (a hispán világ Nobelének, a Cervantes-díjnak akkor még csak várományosaként) 1990 őszén a spanyol főváros vendége lesz, és a Filmoteca mozijában (Cine Doré) beszélgetésen vesz részt, melyet egy regényéből készült amerikai film vetítése után rendeznek, éreztem, ott a helyem. A film címére már nem emlékszem, a tartalmára sem na-

gyon, de a hangulata (a ráismerés erejével) a hatalmába kerített: ugyanaz a sorsfaggató szenvedély, ugyanaz a kettősséggel teli, egyszerre ijesztő és megnyugtató világ, melyben csak a jóság (szerelem? szeretet?) képes erőt adni az embernek, hogy legalább megkíséreljen kiharcolni valami egyértelműséget. Emlékszem egy többször visszatérő képre: a Tükkör, amelyben a hősnő (a hősnő?) *egészen más* tárgyakat lát maga körül a szobában, mint valóságos szobájának tárgyai. Lidérces *máshollét*, leküzdése kiadós próbája a szerelemnek.

A film után a manézsrá kitett asztal köré kiszáratva letelepedett a vendég, jobbról-balról egy-egy kísérővel. A látvány s amit Bioy az első percekben művelt, hála istennek, annyira azt hozta, amit vártam, annyira azt a *valamit*, hogy szorongásom egy pillanat alatt gyönyörűséggé változott. Először is, nem annyira „letelepedett”, mint inkább beszélgetett az asztalhoz, s csaknem beesett alá, amikor pedig beszélnie kellett a mikrofonba, percekig olyan volt, mint aki két szót nem tud kinyögni. A közönségben talán akadt, aki mindezt a Mester hajlott korának tudta be, de én tudtam, láttam, olyan lámpalázas, mint egy kisdiák. S valóban, a helyzet abszurditásának felismerése őt is egyre magabiztosabbá tette, úgyhogy mire életének egyik meghatározó élménye, a Borgeshez fűződő barátsága és különös munkakapcsolata került szóba (sok novellát, sőt regényt írtak együtt) – már a finom ironiájú, anekdotázó, kicsit fátyolos-reszelős, de bensőséges derűt és erőt kifejező beszédű Mester ült közönségével szemben, a rutinos író, aki a korát éppenséggel meghazudtoló s hajdani atlétamúltjához méltó tartással állta a faggatózók rohamát.

Egy ponton azután úgy éreztem, talán örülne pár egyszerű szónak, s belemondtam a vándormikrofonba, hogy csak azt szeretném, ha tudná: Magyarországon is ismerik és szeretik a műveiben meg-

nyilatkozó egyszerű emberségéért. Csak annyit válaszolt: „Köszönöm. Nem is tudja, milyen jólesik, amit mondott.”

Az esemény végeztével lehetetlenség volt a közelébe jutni, de kinyomoztam, hol lakik, és amikor fölhívtam, mint kedves ismerőst invitált másnapra egy rövid beszélgetésre.

Ahogy mondtam, a találkozás a madridi hotel hangulatos szalonjában igazi megerősítést jelentett. Mert bár a beszélgetés eleinte alig-alig lépte túl az érthető formalitást, hamar bensőséges társalgássá kerekedett. Bioy elmondta, hogy noha keveset tud Magyarországról, őszinte rokonszenvvel követi, amennyire lehet, az eseményeket. Megemlítette, hogy egy Buenos Aires-i ismerőse sokat mesélt neki Budapestről, a háború előtti állapotokról; kíváncsi rá, vajon most milyen lehet. Valahogyan szóba került a valóság és a fantasztikum viszonya, s megkockáztattam a feltevést, hogy könyveinek magyarországi sikere (az ALUDJ A NAPON tudomásom szerint általában tetszett kritikusoknak-olvasóknak) talán annak is köszönhető, hogy a bizonytalanság és az állandó kétértelműség meghatározó tapasztalata térségünknek, s így a hasonló létélményt boncolgató argentin „fantasztikusok” (Borges, Cortázar, Sábato) könnyen befogadhatók a számunkra. Örült ennek, és hozzátette, hogy a fantasztikum mindig is a valóságban van, s a fantasztikus eszközökkel élő irodalomnak ott van igazi jogosultsága, ahol a valóság produkálta képtelenségek, szélsőségek és különösségek minden képzeletet felülmúlnak. Ilyenek a bizonytalan, illetve rendkívül vegyes, kevert kultúrájú, rövid és sokszor kétes történelmi hagyományokból táplálkozó latin-amerikai országok, és, igen, talán Kelet-Közép-Európa is sok tekintetben rokonítható ezzel a kérdéskörrel...

Még egyszer láttam, a Cervantes-díj ünnepélyes átadásán, az Alcalá de Henares-i egyetem dísztermében. Az arabos-

reneszánsz építészetének e pompás, elbűvölően emberi formátumú remeke zsúfolásig megtelt az alkalomhoz illő kiválóságokkal: a királyi pár, miniszterek, politikusok, a kulturális élet jelesei, diplomaták és mások. Bioy most sem tagadta meg önmagát, láthatóan feszengett a zsakettban, a legszívesebben elmenekült volna. Amikor pulpitusra kapaszkodott fölfelé, hogy ünnepi beszédét megtartsa, megint szoronganom kellett érte, le ne guruljon a lépcsőről, s hogy megtalálja kéziratának egymást követő oldalait. Végül a rá jellemző bensőséges méltósággal jutott túl ezen az akadályon is; arról beszélt, hogy

íróvá válását Cervantesnek köszönheti: a „bús képű lovag” kalandjai élete meghatározó élményévé váltak.

A díjátadás óta megjelent UNA MUÑECA RUSA (MATRJUSKA) című legújabb könyvének elbeszélései Bioyt, az íróat ugyanannak a szeretetre méltó, egyszerű humanitást képviselő embernek mutatják, mint amilyenek az ALUDJ A NAPONban és madridi találkozásunkkor megismertem. S hogy „fantasztikumának” számkra való érvényességében is lehet valami, remélem, bizonyítja az itt következő novella.

Csuday Csaba

Adolfo Bioy Casares

VALAMI BŰZLIK

Csuday Csaba fordítása

Azon a csütörtök éjszakán Roberto Ravenna tanár úr jócskán sóhajtozott már, hajnali egykor azonban föl is nyögött. Miután végzett az utolsó dolgozattal is, újabb tízes stózs akadt a kezébe asztala szemétdombján.

Izgága ember volt, ki kellett hát aludnia magát egy fárasztó nap után; azon a héten azonban valami oknál fogva minden éjszakája rövidre sikeredett. Halálosan kimerült. A zárthelyi dolgozatok javítása, mint mindig, most is újralesztette diákjai iránt érzett dühét. „Ami sok, az sok”, mondta magában. „Többségük nem tud semmit, amelyik meg tud valamicskét, olyan pocsékul fogalmaz, hogy az ember legszívesebben fenéken rugdálná javítás közben.”

Fél négyre fejezte be. Valahogy elszédelgett az ágyáig; le se vetkőzött, úgy vágódott végig rajta.

Éktelen ajtódorombólásra riadt föl. Egy pillanatig nem értett semmit, azután rádőbbsent, ha azt akarja, hogy abbahagyják, föl kell kelnie, és ki kell nyitnia az ajtót.

– Ki az? – kérdezte.

– Nyissa ki.

– Ki az?

– Csak nyissa ki, nyissa már. Venancio vagyok, a bohóc.

„A hatodik emelet B-ből”, tette hozzá magában Ravenna. A házban az emeletszám és a lakások betűjelzése alapján azonosított mindenki mindenkit. A házmesterné, doña Clotilde kezdte így megnevezni a lakókat, ők meg divatot csináltak a szokásból. Ki se nyitotta az ajtót, úgy kérdezte:

– Mi történt magával?

– Mi az, hogy velem mi történt, Ravenna doktor? Ugyanaz, ami magával meg a többiekkel. Nem érzi a szagot?

„Vagyis még nem ég a ház”, gondolta Ravenna, aki a 7. A-ban lakott, a legfelső emelet egyetlen lakásában, s már látta magát, amint rohan lefelé a lépcsőn a füsttől fuldokolva. Némi csalódottsággal nyitotta részre az ajtót, ám abban a pillanatban minden erejét össze kellett szednie, hogy feltartóztassa 6. B-t, aki a vállával veselkedett neki mindjárt, úgy akart utat törni magának. Ravenna még idejében ragadta meg a kilincset az egyik kezével, a másikkal jól megtámaszkodott az ajtófélfán, s néhány mellcsapással máris visszaszerezte azt a pár centimétert, melyet a bohóc elfoglalt a lakásából. Bár kissé lihegett, de diadalittasan kiáltotta:

– Azért se engedem be!

– Esküszöm magának, hogy nem bírom tovább elviselni ezt a bűzt. Muszáj kinyomoznom, honnan jön.

– Belőlem nem, a lakásomban meg nem ég semmi, ha erre kíváncsi.

– Ég, ég, ugyan ki beszél itt égésről?

Ezt hallván, Ravenna megnyugodott. Már semmi más nem érdekelt, csak hogy minél előbb visszabújhasson az ágyába. Szinte barátságos hangon mondta:

– Akkor maga most szépen elmegy, engem meg hagy tovább aludni. Összeesem az álmoságtól.

– Már megbocsásson, doktor, mondja, maga hülyének néz?

Ravennát valóban meglepte kissé a kérdés annak az egyébként rendkívül udvarias embernek a szájából, aki liftbeli találkozásaiakkor mindig szinte terhére volt a kedveségével.

– Van valami egyéb ötlete esetleg? – kérdezte vissza.

– Na nézze. Értesüléseim szerint maga az Állatorvosi Egyetemen tanít. Az Aprójószágok Klinikáján, hogy pontos legyenek.

– Így van.

– Nahát. Nem lehetséges, hogy hazahozott onnét egy cicuskát vagy kutyuskát amúgy rendesen szétrohadva?

– Maga beteg, jóember.

– Szóval azt akarja mondani, hogy itt nincs semmiféle szag.

– Megismétlem: én semmilyen szagot nem érzek.

– Persze, mert már megszokta. Ha valaki dögöket tart, egykettőre megszokja a bűzt. Nem vitatom, maga hasznos kísérleteket végezhet az emberiség javára. Csak engedjen be, és hagyja, hogy körülnézzek. Ígérem magának, doktor, ha tévedtem, nem háborgatom tovább.

– Szépen is néznék ki, ha minden sült bolondot beengednék, aki valami szagról képzeleg.

A 6. B így válaszolt:

– Ne mondja, hogy képzelgek, amikor egyszerűen facsarja az orromat ez a bűz. Ha nem tudom kinyomozni, honnan jön, belebolondulok.

– Miért nem próbálkozik Octavia asszonnyal a 6. A-ból?

– Csak nem feltételezi arról a gőgös, fennhéjázó, ez az, ez a jó szó, fennhéjázó úrihölgyről! Na nem, doktor. Meg se merem kérdezni.

– Csak merje nyugodtan. Hátha szerencséje lesz.

Kulcsra zárta az ajtót, s még a reteszt is rátolta. Megnézte az órát. „Te jóisten, kész,

végem”, gondolta. Hajnali négy múlt öt perccel. Noha olyan súllyal nyomta az álmoság, hogy szinte fájt, kíváncsisága győzedelmeskedett: lábujjhegyen az ajtóhoz lopakodott, kinyitotta ismét, kisettenkedett a lépcsőfordulóig, leóvakodott a kanyarulat közepéig, s ott a korlát fedezékébe húzódva leste, hogyan kopogtat 6. B először visszafogottan, majd egyre vadabban az ajtón, amely mögött 6. A lakott. Az asszony kiszáradva kidugta a fejét; mintha töviskoszorú övezte volna, pedig csak hajcsavarói voltak. 6. B hadarva magyarázkodott:

– A... a.... csak a szag miatt, asszonyom. Ami innen jön a lakásából.

A hölgy egyetlen lökéssel hátrálókta a betolakodót, s mielőtt becsapta volna előtte az ajtót, azt kiáltotta:

– Mit nem merészel, maga arcátlan!

Ravenna, ahogy jött, úgy ment vissza a lépcsőn, lábujjhegyen, besurrant a lakásába, becsukta az ajtót, s mikor belevetette magát az ágyba, megkönnyebbülése már felért a megdicsőüléssel. Rögtön elaludt, s álmában ugyanazok a dolgok történtek vele, melyeket átélt. Amikor újra meghallotta a kopogtatást, arra gondolt, ezúttal nem járnak túl az eszén, hiszen csak álmódja az egészet; a heves dörömbölésre azonban mégiscsak felébredt, így szólt magában:

– Meg kell fékezmem ezt az állatot, mielőtt rám töri az ajtót.

Kiugrott az ágyból, a bejárathoz futott, fölrántotta az ajtót, s abban a pillanatban egy ököl csattant az orrán. Míg Ravenna az orrát tapogatta, nyomogatta, nem vérzik-e, 6. B hebegve mentegőzött:

– Nem akartam megütni, doktor. Csak azért dörömböltem, hogy felébredjen, s maga olyan hirtelen nyitotta ki, hogy...

– Mondja, maga a fejébe vette, hogy nem hagy aludni?

– Dehogy. Én csak be akarok menni, hogy kidobjam innen azt a dögöt.

– Miféle dögöt? – kérdezte Ravenna, aki az orra csapás ellenére, vagy tán épp amiatt, nem volt még egészen magánál.

– Amelyik a bűzt árasztja. Egy pillanatot sem élhetek tovább ezzel a rettenetes szaggal.

– Nem engedem be. Semmi szín alatt.

– Ne bősztítsen, doktor, már úgyszólván kapott egyet, igaz, hogy véletlenül. Csak eltüntetjük innen azt a foszladozó dögöcskét, és már itt sem vagyok.

A betolakodó és a belülről védekező fél közötti huzakodás viharos sebességgel fajult dulakodássá. A verekedők a földre zuhantak. Több ízben két vállra fektették egymást. Ravenna erősen beverte a tarkóját, úgy, hogy másodpercekre harcképtelenné vált. A 6. B tüstént felpattant. Villámgyorsan végigkutatatta a lakást, és épp akkor ért vissza, amikor Ravenna kezdte összeszedni magát.

– Igaza volt – mondta 6. B csüggeden. – Nem találtam meg a dögöt, Ravenna doktor, sehoh semmi tetem.

– Én viszont mindjárt megtalálom a revolverem, remek márka, Eibar, és golyót röptek a fejébe.

– Ha tudná, min mentem keresztül, nem beszélne így. Senki sem tudna együtt élni ezzel a szaggal. Esküszöm magának: vagy kiűzöm valahogy, vagy kiugrom az ablakon.

Miközben kifelé tuskolta támadóját, Ravenna azt mondta:

– Mindjárt sírva fakadok. Na, hordja el szépen magát, mielőtt megadnám a kezdőlökést.

Becsukta az ajtót, végigdőlt az ágyon, s mikor a telefon csengése felébresztette, látta,

hogyan az óra az éjjeliasztalkán fél kilencet mutat. Ezúttal nem gurult méregbe, mert gyerekkori jó barátja, Garay doktor hívta. Noha az élet különböző területekre vetette őket (Garay pszichiáter lett), rendszeresen találkoztak. Garay a következő javaslattal kereste:

– Ma fél nyolckor érted megyek. Kinn alszunk a tanyán, és holnap végigpecázzuk a napot, rendben?

– Rendben. Rám fér egy kis pihenés a történetek után.

Röviden elmondta, mi történt vele az éjszaka, s némi humorral ecsetelte 6. B őrlőjögését a képzelt bűz miatt. Garay azt kérdezte:

– Mi a neve a 6. B-nek?

– Venancio. Venancio Aldano, azt hiszem.

– Annak alapján, amit elmondtál, s hogy elejét vegyük a még nagyobb bajnak, az lesz a legjobb, ha azonnal érte küldök.

– Érte küldesz?

– Egy mentőt, hogy hozzák be ide, a Peremibe. Légy nyugodt, rajta lesz a szemem.

Minden férfiban tovább él egy gyermek. A Nemzeti Évben Garay és Ravenna több olyan tréfát eszelt ki, amelynek messzi földön híre kelt. Akkor reggel is óriásit röhögtek a telefon mellett, s úgy érezték, ők a világ urai, hisz bármit megtehetnek, amit csak akarnak.

A diákjai alaposan elrontották a kedvét az egyetemen. A zárthelyjegyeket meghallva nagy hangon zúgolódtak. Ravenna egyszerre érzett szánalmat és dühöt. Arra gondolt: „Az a legrosszabb, hogy fogalmuk sincs a tudatlanságukról.”

Egy környékbeli kisvendéglőben megebédelt, majd késlekedés nélkül hazatért; fáradt teste pihenésre vágyott. Már éppen belépett volna a liftbe, mikor a házmesterné elállta az útját, hogy elújságolja:

– Képzeld, a 6. B-t bevitték a diliházba. Valaki följelentette. Hallotta, micsoda circuszt csinált az éjszaka? Aki így viselkedik, csakis bolond lehet.

– Engem is fölébresztett, kétszer. Nem fogja elhinni: éjnek idején be akart jönni a lakásomba.

– Teljesen megzavarodott.

– Kötözni való. És tudja, mit akart? Azt mondta, dögöket tartok a lakásban.

– Őrület.

– És ez még nem minden. Makacsul állította, hogy orrfacsaró bűz van a házban. Maga érzett valamit?

– Én nem.

– Én sem.

– Ez már nem csak bolondéria, ez már gyalázkodás. Hogy lehetne bűz ebben a házban, mikor én majd' belefeszülök, hogy tisztán tartsam?

Fernanda lépett be ekkor a kapun, az 5. B-ből az asszonyka, egy hármas meg egy szimpla ikerpár anyja. Fiatal volt, szőke és elvált. Köszönt a házmesternének, s már indult is fölfelé a lifttel. „Ez az én formám” gondolta Ravenna. „Végre egy nő, aki tetszik, és mit csinál? Még csak észre sem vesz, mintha nem is volnék.”

– Milyen furcsák egyesek – jegyezte meg doña Clotilde. – Ez a Venancio, aki magára rontott az éjjel, az ikrek születésnapján mindig gondoskodik róla, hogy legyen szoptatnivalója babucinak-anyucinak.

– Csak nem azt akarja mondani, hogy Fernandát is molesztálta? – kérdezte Ravenna, aki már alig hallotta, mit mond az asszony, s most mégis önkéntelen tört ki belőle a felháborodás.

– Dehogya. Álomban sem gondolnék ilyesmire. Egyébként üzenem a kormánynak, hogy Venancio derék ember. Istenáldotta jóság, aki bohócot játszik a gyerekeknek az ünnepeken.

Ravennának sikerült végre belül kerülnie a liftajtón. A hatodik emelet tájékán éme-lyítő szag csapta meg az orrát. A hetediken megnézte a személedobót. Nem talált semmit. Futott a lakásába, egyenest a fürdőszobába, s egy jó adag arcszeszt loccsintott az arcára. „Régebben mindig volt a kezem ügyében egy üveg kölni. Lassan minden jóról leszokik az ember”, villant át az agyán. Rá kellett döbennie, hogy a szesz semmit sem ér: mintha átítatta volna a ház felső szintjeit uraló bűz. Ameddig az orrában érzi ezt a szagot, képtelen lesz normális életet élni. „A 6. B teljes joggal jutott arra a következtetésre, hogy itt valamelyik lakásban kell lennie a bűz okozójának!”, állapította meg kényszeredetten. „Nem csálhat meg a saját orrom: lennie kell itt egy dögnek vagy egy emberi tetemnek. Valami büntény történt? Lehetséges, hogy a 6. B makacskodása mögött is efféle gyanakvás volt, vagy egyszerűen nem bírta elviselni a szagot? Igen, az utóbbi lehetett inkább; egyszerűen képtelen volt elviselni. Hisz én se bírom.”

Ilyen és ehhez hasonló gondolatok kavaro-rtak Ravenna tanár úr fejében, hiszen alapjában véve jó ember volt, s most rokonszenvvel elegy lelkifurdalás támadt föl benne 6. B iránt. Tüstént tárcsázta a Peremi kórházat, és Garayt kérte:

– Engedd ki, könyörgök. Rájöttem, hogy nem is bolond. Ebben a házban valóban bűzlik valami. Már én is érzem.

– Nem is tudod, mekkora követ veszel le rólam. Itt egy szóval se panaszkodott a szagra. Én se hiszem, hogy dilisebb volna bármelyikünk-nél.

Ravenna valami ellenállhatatlan kényszertől hajtva már rohant is 6. A ajtajához, s verte, döngötte. Octavia asszony kiszáratva meg is jelent a küszöbön; sima, fekete ruhájában szoborszerű és fenséges volt, mint mindig. Ravenna habozás nélkül kibökte:

– Szabad?

Talán mivel még túlságosan közeli volt a 6. B-vel lezajlott incidens, az asszonyság szintén habozás nélkül vágta rá:

– Mit nem merészel?

– De hisz én a 7. A vagyok. Maga fölött lakom.

Az asszony ekkor, erélyesen megnyomva minden szót azt kérdezte:

– Na és? Azt hiszi, ettől már mindenhez joga van? – Sarkon fordult, szemét az égre függesztette, úgy kiáltotta:

– Akkor se, ha a szeretőm volna!

Mint ahogyha e szavak Ravenna fejében egy játékautomatát hoztak volna működés-be, amelyik épp kizúditaná magából a főnyereményt, egy pillanat alatt kapcsolt, és már mondta is a következtetést:

– Tisztesség ne essék, asszonyom, ez minden vágyam.

– Ami a szívén, az a száján, s még modora is van – jegyezte meg az asszony. – Tetszik a viselkedése.

Ravenna látta, hogy Octavia asszony ajka lágyan remegve megnedvesül.

– Engedelme-vel – csak ennyit mondott.

Megcsókolta, átölelte, s nekilátott, hogy lefejtse róla a ruhát.

– Talán be kellene csukni az ajtót – észrevételezte az asszony, s miközben Ravenna az ágy felé vitte, aprókat nyögve ismételte: – Ne még, ne még...

Dolga végeztével Ravenna máris fölpattant, hogy mielőbb átkutassa a lakást. Mivel semmilyen dögöt nem talált, csókot dobott az asszonynak, s már ment is, hogy folytassa

a nyomozást. Elviharzott a lépcsőn az ötödikre, s zörgetni kezdett az A-val jelölt lakás ajtaján. Hipolito Reiner doktor lakott benne, fül-orr-gégespecialista. „Az én embe-rem”, gondolta némi humorral Ravenna. „Megfelelő ember a megfelelő helyzetben.” S már nyílt is az ajtó.

– Mi szél hozta, kolléga úr? – kérdezte Reiner. Nem volt fiatal, a haja fésületlen, a tekintete elrövedő, s mintha gyengélkedett volna.

Ravenna csak nézte, mint aki mondani szeretne valamit, de mégse mondja, mert hirtelen elfelejtette, mit is akart. S valóban, legnagyobb elképedésére és örömére rá-döbbent, már nem is érzi a szagot. Kimondta az első dolgot, ami eszébe jutott:

– Csak figyelmeztetni szerettem volna, hogy ne lepődjék meg, ha valamelyik szomszéd be akar kéredezni magához azzal, hogy émelyítő bűzt érez.

Reiner közölte, hogy egy szót se ért az egészszéből. Ravenna némi változtatással megismételte a mondókáját, de biztos, ami biztos, benne hagyva az émelyítő bűzt.

– Mit akar ezzel mondani? – kérdezte Reiner, s a szava már elfulladt a sértődött-ségtől. – Hogy bűzlik a lakásom a kosztól?

Érezvén, hogy nehéz lesz hihetően előadni a tényeket, Ravennára hirtelen fáradtság és csüggedés telepedett, s csak ennyit motyogott.

– Eszem ágában sincs célozgatni, s mivel elegendem van az egészszéből, már megyek is.

Még emelkedőben volt a hetedik emelet felé, amikor a lift rácsos ajtaján át Octaviát pillantotta meg, épp lefelé ment a lépcsőn.

Ravenna egy pillanatilag tétovázott, majd kilépett a felvonóból, és óvatosan az aszszony után eredt. Emezt mintha a föld nyelte volna el. „Annyi ideje nem volt, hogy leérjen”, gondolta. „Vagy az 5. A-ba, vagy az 5. B-be kellett bemennie.” A kíváncsiság ördögétől megszállottan hallgatózott a lépcsőhajlatban. Ha elindult a lift, vagy lépte-ket hallott valahonnan, maga is tett néhány lépést, hogy rajta ne kapják, amint leske-lődik. Mozdulatai egy ketrecbe zárt vad le-föl járására emlékeztették.

Octavia végre kilépett az 5. A ajtaján; szinte kiabálva mondta, amint meglátta a férfit:

– Ha még mindig zavar az orrodban az az izé, menj Reiner doktorhoz, ő meggyó-gyít. Amikor megjelentél nálam, először azt hittem, ürügy az egész, aztán már én is éreztem.

– Még mindig kínoz?

– Reiner doktor meggyógyított. Kész varázsló. Neked is be kell menned hozzá.

– Én már jól vagyok. Meggyógyultam azzal, hogy megfertőztelek.

– Ronda dolog volt tőled, de már nem számít, mert Reiner doktor kigyógyított. Varázsló. És nem adott semmi gyógyszert. Már azt hittem, mindenemet végig fogja hallgatózni azokkal a fémes tölcseivel. Pedig csak az orromba nézett bele, meg a számat vizsgálta végig apróra.

– Ugyan minek?

– Ő tudja, mondom, kész varázsló. Elég volt egy vizit, hogy kikúráljon.

– Na jó, én megyek.

Fölment a lakásába. Eszébe jutott, hogy rendet kellene csinálnia az asztalán a pa-pírlapjai között, különben még összezavarodnak a dolgok az egyetemen. „Képtelen vagyok nyitva tartani a szemem”, mondta magában. Leroskadt a székébe, kinézett az ablakon a kék égre, s már épp a papírjai felé nyúlt volna, mikor mélységes álomba zuhant.

Újjászületve ébredt. Az ablakhoz lépve megtámaszkodott, s az összevissza házren-

geteg fölött fenséges naplemente tárult a szeme elé. S mintha valami következtetést vont volna le, arra gondolt, ha Fernanda, az 5. B-ből, a hármaskör meg a szimpla ikrek anyja, ott volna most a keze ügyében, meg tudná győzni. „Most vagy soha”, gondolta magában, s már rohant is lefelé a lépcsőn. Majd feldöntötte Fernandát. „Jó jel”, villant át az agyán, aki épp akkor lépett ki az 5. A-ból. „Ez már kevésbé”, tette hozzá, rosszat sejtve.

Fernanda azonban megelőzte; már mondta is a magáét:

– Jaj, de jó, hogy látom.

„Először szólít meg”, gondolta Ravenna. Azt felelte:

– Részemről a szerencse.

– Szeretném, ha gratulálna. Feleségül megyek Hipolithoz. A Reiner doktorhoz, tudja. Meg kell halni a nevetéstől. Képzeld, teljesen ki volt borulva a bűztől, amikor bejött hozzám, és egy-két perc múlva már örülten szerettük egymást.

Mint akit letaglózta. Ravenna igyekezett erőt venni magán, s mintegy önvédelemből még megkockáztatta:

– Ez a bűz ragadós.

– Nekem mondja! Szinte biztos, hogy én hoztam a bajt a házra. De már nem fog rajtam, immúnis lettem.

A lift érkezése vetett véget a párbeszédnek; doña Clotilde szól ki belőle:

– Ravenna doktor, Garay úr várja odalenn.

– Teljesen kiment a fejemből – kiáltott föl Ravenna kétségbeesetten.

Elköszönt, kihúzta magát, s nekiindult, hogy szembenézzen az előtte álló hosszú hétvégével.

Tatár Sándor

„RETTEGSZ A KÖLTÉSZETÉRT MA, HOLNAP A TUDÁS MIATT,

**S szűk rendszernek mértékébe
Zárod a hullámokat.”**

Miután a Tudomány által kiküldött csábtündérek:
a nimfák és szirének (92/60/90; eltérések az *arány*
megtartásával) szomorúan lógó loknikkal voltak kénytelenek
visszakulogni megbízójukhoz, jelenteni, hogy küldetésük:
hálójukba keríteni a rendkívül dörzsölt
merénylőt és csalót, az ifjúság megrontóját, meglett
emberek élte megkeserítőjét, akinek nevei közül
leggyakrabban a **valóság** használatos, nem járt
sikerrel, kárörvendve hördültek föl a Költők
(ez a céh, erejében bízva, mindig is a kemény kéz
híve volt): Mi megmondtuk előre, ezt így nem lehet!

Csak akkor látták be, hogy az ő módszereik
sem érnek többet itt, mikor az ő markos metaforáik
és tagbaszakadt hasonlataik is dolgukvégezetlenül
s kifulladásra tértek a hajszából vissza. A költők
dűhe
kilyukasztotta a papírt. Ami még nem könyv volt,
azt vérző galacsinná gyúrte. Acéltollak
törtek derékba; mindhiába. A valóság ott volt mindenütt,
mindent befont, míg ő maga nem volt semmi módon sem
bekeríthető. Ekkor sajnálkozó mosollyal előléptek
a háttérből a Politikusok. Hogyan
lehetséges egyáltalán, kérdezték, hogy ez a
semmitől vissza nem riadó, közismert család,
ez a tükröfényes cipőjű, nyakkendőcsukrosbácsi, akiben
egy Mefisztó kajánsága és egy tigris vérszomja lakik,
kikerült az emberek fennhatósága alól, s szabadon újí
rettentő iparát? – Hát persze, megöregedett (de
korona alatt öszült meg!) jó bátyánk, a Vallás,
s a szundikáló akarat rácsai bizony könnyen szétfeszíthetők.
Hanem ezek a magukat rafinálnak képzelő mondseinjégerek
meg ezek a vastag nyakú erőemberek nagyon
rossz végéről próbálják megfogni a dolgot, amikor,
ártalmatlanná teendő, a valóságot valamiféle
tömlöcben akarják tartani. – így gondolkodtak a
politikusok;
a valóságot (gondolták) úgy lehet lefegyverezni, hogy
erősebb valóságot kell gyártani, amely mindenütt föllép
az igazi helyett,* s amely mögül ha ki is látszana amaz,
satnyábbnak, hamisabbnak s halványabbnak bizonyulván,
esélye ne legyen.

Így is lőn. A lefőzött céhek
át nem pártolt képviselői meg néhány okvetetlenkedő „kivülálló”
kivételével az emberek számára az lett a valóság,
amit a sajtótájékoztatókon s interjúkban útjára bocsátott
az Illetékes,
vagy amit a hatalomra még csak váró-ácsingózó másik
megbízásából egy ellenérdekelt tollnok megírt.
Hogy örökkéig így lesz-e, ki tudja, de, mint várható volt, máris
sorvadásnak indultak a fölöslegessévált (leszerepelt) iparok.
A Tudomány rezervátuma (amelyben szabadon önnemz
s öntizedel) is olvadoz a szélei felől, s nemigen van több
látogatója sem, mint a múzeumi tárgyá száradt-töppedt erőnek:
a Költészetnek, amelynek meglehetősen beszáradt illatát

* Hol cukrosbácsiként, hol tigrisként.

szétválása manapság felgyorsulóban van: de számolni is kell azzal, hogy az egyre inkább megmerevedő, saját határaikon túlra nézni képtelen, belterjes tevékenységek csak imitt-amott adhatnak helyi jellegű lökéseket, s nem szolgálhatják igazán a zenekultúra *egészének* továbbvitelét. Ez nem mindig volt így. Ellenkezőleg: a XX. század második feléig egyetlen főtípus létezett, a zeneszerző-előadóművész. Föl sem merült, hogy egy szerző a művét ne tudja zongorán (vagy más hangszeren) eljátszani, mint ahogy az is a legtermészetesebb volt, hogy *minden* tehetségesebb zenész komponál is,¹ ügyesen vagy kevésbé ügyesen, de mindenesetre ezen a területen is igyekszik adni valamit, saját művészi ideáljait ilyen formában is kifejezésre juttatva. Az is csak korunkban vált divattossá, hogy egy zenésznek – a legtöbb esetben idő előtt – el kell döntenie: voltaképpen mely területen akar dolgozni – határokat szabva ily módon magának olyan szférában, amelyben nemcsak kívánatos, hanem egyenesen szükségszerű a szellem szabadságának határtalansága.

Talán nem is kell ennyire hangsúlyozni az alkotás és előadó-művészet közötti összefonódásnak a zenekultúra fennmaradása szempontjából létfontosságú voltát. Pusstán Dohnányi és Bartók életművét tüzetesen megvizsgálva ez világosan érzékelhető. Egyéniség kérdése, hogy végül is melyikük meddig jutott az általa kijelölt úton, egy azonban bizonyos: ilyen nagyságrendű zenei jelenségek esetében hiba volna az általuk végzett tevékenységek között bármilyen szempont alapján is rangsorolni. Hiszen például Bartók etnomuzikológiai aktivitása akkor sem csökkent, amikor évekig nem foglalkozott komponálással, nem szólva arról, hogy ő maga mindig is kiemelten említi ez irányú munkásságát. Nem lehet tehát egyértelműen kijelenteni, hogy az előadó-művészet Dohnányi esetében primer, míg Bartóknál szekunder jellegű volt. Valószínűleg még azt sem, hogy hangszeres művészként Dohnányi, komponistaként Bartók volt jelentősebb. Hiszen a mesterség elsajátításának doktriner szempontjai alapján Dohnányi tökéletes tudású zeneszerző volt, míg Bartók a zongorajátékot a legmagasabb fokon művelte. Ha – még mindig csupán a mesterségbeli tudás vizsgálatánál maradva – azonos időben készült műveiket és hangfelvételeiket összehasonlítjuk, bizony sokszor Dohnányi tűnik az „ügyesebb” komponistának, míg Bartók zongorajátékáról nem nehéz megállapítani, hogy felkészültség vagy szöveghűség tekintetében felette áll Dohnányi – gyakran a kelleténél nagyvonalúbb – előadásainak.

A két zeneszerzőnek az előadó-művészethez való különböző hozzáállása egyéniségekre, felelősségérzetükre, saját képességeik önnön megítélésére meglehetősen jól rávilágít. Míg azonban Dohnányi felelőtlenségig improvizatív zenei „kicsapongásairól” csak legendák keringenek, Bartók többször és igen pontosan meghatározza a koncertpódiumhoz való viszonyának korlátait.² Kétségtelen, hogy nagyban hozzájárult ehhez a kezdeti időszak. A négy esztendővel idősebb Dohnányi a tanulóévek alatt nyilván nemcsak pozitív, hanem negatív hatással is lehetett Bartókra. Élhetünk a gyanúperrel, hogy az ifjú Bartók leveleiben gyakran jelentkező, Dohnányi hazafiatlanságát bíráló hang sokkal inkább a nagyra becsült, ám korántsem bálványozott pályatárs gyors és látványos sikereinek kompenzációja, mintsem valódi vád. Elősegíthette viszont e vajúdás Bartóknak hangszerjátékos-i képességei kritikus fölmérését a talán legoptimálisabb időszakban megérlelődő döntéshez, amely meghatározó lett egész életére nézve. Alapos okunk van feltételezni, hogy Bartók már az 1905-ös párizsi Rubinstein-verseny zongorarészét sem vehette túl komolyan, nem is nagyon kesereg annak eredménye miatt. Valószínű az is, hogy Kodály csábítása a népdalkutatói munka irányába a tizes évek közepén Bartók számára reális, testre szabott lehetőséget villant-

hatott fel az akkor amúgy is telített előadóművészi pályával szemben. Szinte bizonyos, hogy Bartókot nem csupán legendás következetessége vezette a Dohnányi által soha nem taposott területekre.

Megkérdőjelezhetetlen azonban számos közös vonás, amely Bartókot és Dohnányit sokkal mélyebben és alaposabban köti össze, mint amennyire a látszólagos különbségek szétválasztják őket. A legalapvetőbb ezek között a zenei anyanyelv. Bármennyire lelkesedett is Bartók a századelő francia zenéjéért, egyáltalán bármi újért, a Koesslernél töltött tanulóéveket, a német kultúra befolyásának játékony elemeit sohasem tudta kitörölni magából. Azt is mondhatnók, szerencsére, mivel éppen ezek lendítették át a komponálási nehézségeken, végül is rájuk támaszkodva alkotta meg hihetetlenül egyéni stílusát. Az állítólag retrográd szellemű Dohnányi viszont a későbbiek folyamán – kettős minőségben is – túl sok Bartók-művet adott elő, hogy egyáltalán feltételezhessük: megértése felszínes, a Bartók-művek műsorra tűzése pusztán formális volt. Ha még Dohnányi *műveiben* is ki lehet mutatni Bartók-hatásokat, hogy is ne lettek volna azok jelen előadóművészi vonatkozásokban? Kulcskérdés ez, amelynek megválaszolása egyúttal Dohnányit is – úgymond – „a helyére teszi”, anélkül hogy bárki szükségét érezné a Dohnányi emberi és művészi habitusa között tagadhatatlanul ott feszülő ellentétek feloldásának. Mert míg Bartók a korai, Dohnányi a későbbi években kompenzál. Számos hazai és külföldi előadás bizonyítja, hogy Bartók-propagáló ambíciói messze túlhaladtak az immáron az övéhez hasonló reputációval bíró honfitársnak szóló gesztusok hangsúlyozásán. A Bartók-művek ismételt műsorra tűzése egyben erőfeszítés is Dohnányi részéről: drámaian érzékelteti egy tipikusan XIX. századi jelenség anakronizmusát és ennek felismerését olyasvalakitől, akinek zenei világképében meglehet, nem akadt hely Stravinsky és Schönberg számára, ám elég bátorsága volt ahhoz, hogy ne tagadja meg gyökereit. Mert – s ezt nem lehet eléggé hangsúlyozni – Bartók és Dohnányi művészete ugyanúgy azonos talajból sarjad, mint ahogy Richard Straussé és Schönbergé, Stravinskyé és Rachmaninové, Prokofjevé és Sosztakovicse. A párhuzamokat hosszan lehetne sorolni.

A Dohnányi előadó-művészetét csak legendák alapján ismerők számára egészen biztosan csalódást okoz legtöbb felvételének meghallgatása, valamint annak felismerése, hogy Dohnányi – mint annyi mindenben – a hangrögzítés terén sem volt konzekvens. Lemez-oeuvre-jében semmiféle vezérgondolatot nem lehet felfedezni, hangfelvételei ad hoc jellegűek, sem közismerten széles repertoárját, sem pedig pianisztikus vagy karmesteri képességeit nem reprezentálják megfelelően. Nyilván erős averzió is közrejátszhatott ebben, de talán még inkább Dohnányi előadó-művészetének megfoghatatlansága, az általa képviselt ideálok megvalósításának igen csekély mérvű konserválhatósága. „*Ami él, az pillanatról pillanatra változik: a gépekkel megörögzített zene mozdulatlanmá merevedik*”³ – mondja Bartók. Nos, több mint fél évszázad elteltével már tudjuk, hogy ez nem ennyire egyszerű, mindenesetre a hangrögzítéshez való alkalmazkodás akkorra már csiráiban létrehozta a maga speciális előadói megoldásainak sablonrendszerét – Bartók hangfelvételeinek túlnyomó részére ez jellemző –, amelyet azonban Dohnányinak nyilván sem ideje, sem kedve nem volt kimunkálni. Az, amit a kinos pedantériájáról közismert Bartók mondott a „*hangok közötti világ*” rögzíthetlenségéről – „*Kottáírásunk tudvalevően többé-kevésbé fogyatékosan veti papírra a zeneszerző elképzelését, ezért csakugyan nagy a jelentősége annak, hogy vannak gépek, amelyekkel majdnem egészen pontosan meg lehet rögzíteni a zeneszerző minden szándékát és elképzelését*”⁴ –, egészen különleges értelmet nyer, ha éppen egy olyan, szabadosságokat sem nélkülöző, a leírt

kottakép információhiányát oly híven demonstráló előadói attitűddel hozzuk kapcsolatba, mint amilyen Dohnányié. Még úgy is, ha sejtjük: Dohnányi azért viszonyult egyfajta – talán nem is a legnemesebb értelemben vett – „nonchalance”-szal a hangfelvételekhez, mert voltaképpen nem érezte át igazán az utókorral való ilyenén kommunikáció jelentőségét. Magyarország mindig is távol esett a nagy hangfelvevő világcégek központjaitól, s elképzelhető, hogy Dohnányi nemigen vette zokon, terveibe nagyon is beleillett, hogy a lemezvállalatok nem bombázták szüntelenül felvételi tervekkel. A His Master’s Voice magyarországi megjelenése alkalmából a legkézenfekvőbbnek tűnt volna Dohnányi repertoárjának főbb darabjait megörökíteni, ám tény, hogy – ki tudja, kiknek a hanyagsága, ügyetlensége vagy nagyon is reális üzletpolitikai megfontolása folytán – ez nem valósult meg. A harmincas évek elején készült néhány felvétele leginkább az ünnepelt és termékeny írótt juttatja eszünkbe, aki új regénye helyett üdvözlőkártyáival jelentkezik. Felesleges annak taglalása, hogy Dohnányi mennyire vette komolyan a stúdióban és a technikai helyiségben sürgölődő urakat, nem tekintette-e az egészet valamiféle szuvenirbusinessnek. Még az is lehetséges, hogy az egzotikumra éhes nyugati fogyasztók igényeit szem előtt tartva a His Master’s Voice elsősorban „magyar” anyagot akart produkálni, s az előadóművész Dohnányi már nem találtatott eléggé nemzeti terméknek – ám ezek csak hipotézisek. A tény azonban tény marad: legfeljebb sajnálkozni lehet, hogy az ereje teljében lévő Dohnányi zongoraművészetéből csak morzsákat kaphat a mai érdeklődő.

Készültek természetesen Dohnányi játékaról gépzongoratekercecs is. Ezekből azonban zongorázásának igazi értékeire még annyira sem lehet következtetni, mint egy rossz hangminőségű, agyonjátszott, sercegő hanglemez meghallgatásából. A gépzongora ugyanis még a meghatározható faktorokban jelentkező különbségeket sem érzékelteti számottevően,⁵ hát még a meghatározhatatlanokban! Tűz és víz, ha megpróbáljuk összevetni Dohnányi előadásainak apró, csak milliszekundumokban és -decimalekben mérhető rezdüléseit a papírtekerces rögzítéstechnikai lehetőségeinek tökéletlenségével, nehézkességével, bumfordiságával. Megjegyzendő, hogy gépzongora-felvételeivel Bartók sem jár jobban: az ő szigorú akcentuálási rendszerére épülő, a hangok fontossági sorrendjét világosan érzékeltető zongorajátéka is elhalványul a gépi interpretáció során. A mechanikai hangrögzítés ezen formája nem szolgál tehát elegendő információval ahhoz, hogy a hanglemezre is felvett előadás egyenrangúan értékelhető lehetősége lehessen. Érdeklődésre persze számot tarthat, de primer forrásértéke csupán abban az esetben nyilvánvaló, ha a művet – szerzői előadásban – *kizárólag* papírhengeren rögzítették.

A Bartók és Dohnányi készítette, kereskedelmi forgalomra szánt hangfelvételek összideje durván számolva megegyező, de ez főként annak tudható be, hogy Dohnányi tizenöt évvel élte túl Bartókot, s fokozatosan megbarátkozott a stúdiók légkörével. Minden valószínűség szerint az ellene Amerikában folytatott politikai-ideológiai hárszának nagy része volt abban, hogy végül mégsem sikerült egész életre szóló szerződést kötnie egyetlen jelentős hanglemezvállalattal sem, de elképzelhetően kedvét is szeghették ezek a támadások. Annyira mindenképpen, hogy a hanglemezkészítésre irányuló nagyobb szabású tervek a háttérbe szoruljanak. Pedig a hangrögzítésben az ötvenes évek elejétől meginduló ugrásszerű fejlődés folytán új fejezet nyílhatott volna a Dohnányi-diszkográfiában. A produkciók száma ehhez képest elenyésző, esetlegességük nyilvánvaló. Ha végiggondoljuk, diszkográfiai örökség tekintetében mit hagyott hátra mondjuk Stravinsky vagy Rachmaninov, az arány egyenesen ijesztő. Még

a Bartóké is – noha joggal hiányolhatunk abban is például egy SZONÁTA- vagy SZABADBAN-felvételt – teljes diszkográfiai életműnek hat a Dohnányié mellett. Azonkívül valamiféle visszatérő megmagyarázhatatlan sorsszerűség is végigkísérte Dohnányi lemezkarrierjét: a Remington-lemezek terjesztési lehetőségeinek korlátozottsága – köztudomású, hogy ezt Bartók Remington-lemezei is megszenvedték –, az utolsó felvételek közben fellépő láz, amely miatt Dohnányinak azokat meg is kellett szakítania – mint később kiderült, örökre.

A jobbára műkedvelő rádiósok által rögzített amerikai koncertfelvételek zöme egyelőre feltérképezetlen területnek számít, az eddigi, szórványos publikációs kísérletek sem találtak olyan – nemzetközi és hazai – visszhangra, amely joggal kijárna a század egyik legnagyobb muzsikusaként. Az idő előrehaladtával mindazonáltal egyre világosabb, hogy ezek a felvételek – mint minden egyes hang, amelyet bizonyos nagyságrenden felüli művészek szólaltattak meg – pótolhatatlanok, minden hibájukkal, hiányosságukkal együtt: egyik legnagyobb egyéniségének közvetítésével olyan korszakot reprezentálnak ugyanis, amely nem csupán a magyar, hanem az egyetemes zenekultúra történetében is döntő jelentőségű. Végleges eligazítást természetesen kizárólag a fellelhető anyag tudományos jellegű összegyűjtése, rendszerezése és egy olyasfajta, a teljesség igényével készülő összkiadás publikálása adhat, mint amilyen a Bartók-centenárium alkalmából kiadott két Hungaroton-album volt (amelyek révén a huszonnegyedik órában kerülhetett sor például Dohnányi és Bartók közös felvételeinek megmentésére).⁶ Ez a munka mind ez ideig elvégzetlen: félő, hogy senki sem vállalja az anyagi kockázatot, hogy a közeljövőben sort kerítsen rá.

Jegyzetek

1. Csak két meglepő példát említsünk: Fritz Kreisler nem kisebb mesternél, mint Anton Brucknernél tanult zeneszerzést, Saint-Saëns pedig – ki gondolna ma már erre – lemezfelvételeinek tanúsága szerint is ördögien virtuóz, Liszt Ferenc-i típusú zongoratechnikával rendelkezett.

2. Levélrészlet Dohnányihoz 1925-ből: „*Én bezzeg még ezzel a kevés hangversennyel is nehezen tudok megbirkózni, túlságosan idegesít és fáraszt – nem éppen a játszás, inkább az előkészületek és az ide-oda utazás. Már komolyan arról kezdek gondolkodni, hogy végleg lemondjak erről a rám kényszerített szerepről.*” És egy másik, Szigeti Józsefnek, 1935-ben: „*...az egész hangversenyvezéssel torkig vagyok, halálosan unom.*” (Demény János:

BARTÓK BÉLA LEVELEI. Zeneműkiadó, 1976. 322. és 506. o.)

3. Bartók Béla. A GÉPZENE. Felolvasás a budapesti Zeneakadémián 1937. január 13-án.

4. Uo.

5. Apróbb különbségek persze léteznek: az Ampico-B rendszer a húszas évek végére már az akkordok egyes hangjainak hangerőkülönbségét is reprodukálni tudta, de olyan mértékben bizonyosan nem, amennyire azt a legnagyobbak játékának hiánytalan visszaadása megkívánta volna.

6. BARTÓK AT THE PIANO. Hungaroton LPX 12 326–33 és BARTÓK RECORD ARCHIVES. Hungaroton LPX 12 334–38. Az említett felvételek: II:6, illetve II:9/2.

MEGJEGYZÉSEK DOHNÁNYI ERNŐ GÉPZONGORA-FELVÉTELEINEK JEGYZÉKÉHEZ

Az alábbi összeállítást „rollográfiának” nevezhetnénk, mert nem a megszokott hangfelvételtípusok (fonográf-, hanglemmez- stb. rögzítések) listája, hanem gépzongoratekerceké. Egy teljes és megbízható Dohnányi-diszkográfia összeállítása nagyszabású kutatómunkát igényel, amely megkezdődött ugyan, de a jegyzék közreadása még korai lenne. Úgy döntötünk tehát, hogy leszűkítjük a listát az amúgy is szinte teljesen ismeretlen, e helyen is tudományos igényvel körüljárható és ilyenformán még sohasem összesített gépzongora-felvételekre.

A gépzongoratekercek perforált papírszalagok, amelyek a zongorista játékát nem akusztikusan, hanem mechanikus úton, a billentyűk és a pedálok mozgását regisztrálva rögzítik. 1905-től kezdődtek meg a gépzongora-felvételek, elsőként a Welte cégnél Lipcsében, és a világ számos pontján folytatódtak a harmincas évek közepéig. Különböző rögzítési eljárások terjedtek el, de valamennyi tekercest pneumatikus szerkezettel lehetett visszajátszani, amely több-kevesebb hűséggel valóban reprodukálta a zongorista játékát. Kétségtelen, hogy a gépzongora-felvételek hitelessége a játék pontos leképezése szempontjából nem problémamentes, hiszen a bonyolult mechanikus és pneumatikus szerkezet sok ponton okozhat torzulásokat, de újabb reprodukációs módszerekkel (pl. számítógépes analízissel) mód van arra, hogy a tekercekben rejlő és az eredeti játékot azért igen jól megközelítő információkhoz maradéktalanul hozzáférjünk, és ennek alapján tegyük hallhatóvá a felvételeket. Mindez azért fontos, mert a kor zongorajátékát

megőrző dokumentumok túlnyomó többségét a gépzongora-felvételek adják, mivel az akusztikus hangrögzítés a húszas évek végéig nem ért el olyan kielégítő fokot (a zongora hangjának rögzítése különösen nehéz feladat volt), amely pótolhatta volna a gépzongora tiszta, valódi zongorán megszólaló hangját.

A gépzongoragyártók nagy súlyt fektettek arra, hogy a legfontosabb művészeteket megnyerjék felvételeik számára, természetesen nemcsak művészi, hanem üzleti megfontolásból is. Ennek köszönhetően több ezer felvétel maradt ránk a századfordulót követő három évtizedből, jelentős részük olyan előadókkal, akiknek játékaról ez az egyetlen hangzó emlék (Mahler, Szkrjabin stb.), vagy olyanokkal, akiknek játékát legjobb előadói periódusukban rögzíthették a tekercek. Ebbe a csoportba tartozik Dohnányi Ernő is, akinek meglepően sok, negyven különböző tekercest vehettük föl a listánkra. Különösen nagy ez a szám, ha arra gondolunk, hogy Bartóktól például mindössze öt tekercs ismeretes. Dohnányi későbbi, akusztikus úton készült hangfelvételeinek száma sem túl nagy, a játékát őrző dokumentumok jelentős részét a gépzongoratekercek adják.

Dohnányi a világ három legjelentősebb gépzongoracéggel készített felvételeket. Először a Welte & Söhne lipcsei felvételstúdiójában játszott gépzongorába. Az általában fél évvel később megjelenő tekercek datálása szerint a felvétel napja 1905. szeptember 13. volt. Ha nem kell is feltétlenül szó szerint vennünk ezt az egy napot (mert a Welte négy-öt tekercs anyagát rögzítette egy ülésben), de egy

vagy két közeli nap eltéréssel biztosnak tekinthető a tizenhárom tekercs felvételének időpontja. A listában szereplő „rot”, illetve „grün” megjegyzés két tekercsváltozatot jelöl, ugyanis a korábbi, piros színű papíron forgalmazott anyagot a húszas években kissé megváltoztatott (műszaki szempontból javított) kódolású zöld színű tekercsen is kiadták.

Korántsem tudjuk ilyen pontosan az ugyancsak lipcei Hupfeld cég által készített tekercsek felvételi időpontját, de biztosan kiderül a megjelenés dátumából és a katalógusokból, hogy 1912 előtt keletkeztek, sőt egyéb okokból feltételezhető, hogy még 1910 előtt. A tizenkét Hupfeld-tekercset is megjelentették később egy valamelyest továbbfejlesztett tekercstípussal (Hupfeld Animatic 88-er és Triphonola). Ezek, ellentétben a Welte-tekercsekkel, az újabb kiadásban új katalógusszámot is kaptak, azaz a különböző szám ellenére nem újabb felvételek.

A harmadik tekercstípus, amely Dohnányi játékát őrzi, az amerikai gyártmányú Ampico. Ezen a tizenhárom tekercsen, ellentétben az európai felvételekkel, Dohnányi saját műveit vagy átdolgozásait játssza. Ez arra utal, hogy hiteles lehet a forráskatalógusban szereplő 1926-os dátum mint felvételi időpont, hiszen Dohnányi nemcsak virtuózként, hanem már zeneszerzőként is számot tartott a rögzítésre. Természetesen emellett szól, hogy a felvételek között szerepel a RURALIA HUNGARICA két tétele, amely 1923–24-es kompozíció.

Érdemes szót ejteni arról, hogy jegyzékünk mennyire tekinthető pontosnak. A gépzongora-felvételek kutatása és átjátszása modern hanghordozóra voltaképpen már az ötvenes évek végén megindult, de ez a munka sajnos csak nagyon szórványos és szinte alig használható eredményeket hozott. Ennek fő oka az, hogy a gépzongorák és a tekercsek zöme magángyűjteményekben, a szakmailag

megalapozott muzeológiai érdeklődés fókuszától távol található, és az évtizedenkénti egy-két hanglemezzel vagy kisebb sorozat kiadása többnyire lelkes gyűjtők, amatőr restaurátorok munkája volt. Nem jobb a helyzet a tekercsek katalogizálásával, történetük filológiai áttekintésével sem. Az utóbbi néhány esztendőben megindult ugyan némi mozgás a téma kutatásában, de kielégítő katalógus eddig még nem látott napvilágot. Jelen összeállítás több elérhető korabeli katalógus és néhány modern jegyzék alapján készült. E pillanatban listánk biztonsággal csak a Welte-anyaggal kapcsolatban tekinthető teljesnek, mert ez a legjobban feldolgozott területe a gépzongora történetének. Feltehetően ma már a másik két lista is teljesnek mondható, de itt még – kis valószínűséggel – felbukkanhatnak új adatok.

Említést érdemel, hogy egy nemrég megjelent katalógus a jegyzékünkben szereplő negyven tekercsen kívül további hármat sorol föl. (THE CLASSICAL REPRODUCING PIANO ROLL. Compiled by Larry Sitsky, Greenwood Press Inc. Westport, Conn. USA, 1990.) Jelenleg ez az egyetlen katalóguskísérlet a világban megjelent valamennyi gépzongoratekercs összefoglalására. A kiadvány forrásmegjelölést nem ad, és a tekercsszámon, valamint a mű megnevezésén kívül minden más adatot mellőz. Miután a kérdéses tekercsek más, régebbi katalógusban nem szerepelnek, és Sitsky katalógusában egyébként is néhány feltűnő pontatlanságra bukkantunk, nem tekintjük maradéktalanul megbízhatónak, ezért ezeket a tekercseteket nem vettük be a jegyzékünkbe. Az alábbi három tételről van szó:

1. Dohnányi, Ernst von: RHAPSODIE. Op. 11, No. 1; Ampico 5676

2. Dohnányi, Ernst von: RHAPSODIE. Op. 11, No. 4; Ampico 5977

3. Liszt, Franz: RHAPSODIES HONGROISES. No. 5; Artechó 2023

Az utolsó külön megjegyzést kíván: a Sitsky jegyzékében szereplő „Artechó” márkájú tekercsek nem közismertek, ezt az egyet kivéve valamennyi esetben Welte-tekercsek reprodukciójaként szerepelnek a katalógusban. Feltételezhető, hogy ez is Welte-átjátszás, nem pedig önálló felvétel. Valószínűleg a 15-ös szám (lásd Welte-lista) 5-össé történt elírásáról lehet szó.

A Dohnányi-irodalomban szerepel egy adat, amely szerint Dohnányi e-moll zongoraversenye (Op. 5) második tételének zongoraszólamáról is készült egy Ampico-felvétel, amelyet zenekarkísérettel koncerten meg is szólaltattak. Bár igen érdekes lehetett ez a kísérlet, a tekercsnek nincs nyoma az Ampico-katalógusokban, tehát feltételezhető, hogy végül nem adták ki.

Végezetül jegyzékünk rendezőelvé-

ről: a tekercsek katalógusszámai általában a felvételek időrendjében követik egymást; összeállításunkban ezt követjük. A Welte- és a Hupfeld-tekercsek esetében pontosan egymást követő sorszámokat találunk, az Ampicónál távolabbiakat. Utóbbi nem jelent feltétlenül egymástól távolabb eső felvételi dátumokat, inkább a megjelenés sorrendje módosíthatott a számozáson. (Feltűnő, hogy a Welte 499-es száma kimaradt, ilyen tekercs nem is létezik, vagy talán Dohnányi nem járult hozzá a kiadáshoz.) A listában feltüntettünk minden olyan adatot, amelyet az azonosítás érdekében fontosnak ítéltünk. Ha tudomásunk van róla, a másolatokat, hanglemezeire történt átjátszásokat és az azonos műből készült Dohnányi-hangfelvételeket is jeleztük. Az Ampico-tekercseknél a könnyebb datálhatóság érdekében a művek keletkezési idejét is feltüntettük.

Mácsai János

DOHNÁNYI ERNŐ GÉPZONGORA-FELVÉTELEINEK JEGYZÉKE

Összeállította Mácsai János

I. Welte-tekercsek:

1. Schubert, Franz: A-MOLL SZONÁTA. Op. 42 II. tétel (Andante poco mosso) D 845; Welte; rot, grün; Kat. Nr.: 489
Felvétel: 1905. IX. 13. (?), Lipcse; megjelent 1914 előtt; ismert példányok száma: 6
2. Schubert, Franz: A-MOLL SZONÁTA. Op. 42 III. tétel (Scherzo) D 845; Welte; rot, grün; Kat. Nr.: 490
Felvétel: 1905. IX. 13., Lipcse; megjelent 1914 előtt; ismert példányok száma: 4
3. Liszt, Ferenc: DESZ-DÚR CONSOLATION. R. 12; Welte; rot, grün; Kat. Nr.: 491
Felvétel: 1905. IX. 13., Lipcse; megjelent 1907. IX.; ismert példányok száma: 15; további felvétel: Athens (Ohio, USA), 1956. IV.

4. Liszt, Ferenc: 15. MAGYAR RAPSZÓDIA (RÁKÓCZI INDULÓ). Welte; rot, grün; Kat. Nr.: 492
Felvétel: 1905. IX. 13., Lipcse; megjelent 1925 előtt; ismert példányok száma: 13; átjátszás: The Welte Legacy of Piano Treasures, Album No. 676 (megjelent: 1964); további felvétel: EMI Electrola 2 704 481
5. Liszt, Ferenc: B-A-C-H FANTÁZIA ÉS FÚGA. Welte; rot, grün; Kat. Nr.: 493
Felvétel: 1905. IX. 13., Lipcse; megjelent 1925 előtt; ismert példányok száma: 6
6. Liszt, Ferenc: 13. MAGYAR RAPSZÓDIA. Welte; rot, grün; Kat. Nr.: 494
Felvétel: 1905. IX. 13., Lipcse; megjelent 1914 előtt; ismert példányok száma: 6; Dohnányi ellenőrizte 1906. I. 31-én Lipcsében
7. Beethoven, Ludwig van: FISZ-DÚR SZONÁTA. Op. 78 I., II. tétel; Welte; rot, grün; Kat. Nr.: 495
Felvétel: 1905. IX. 13., Lipcse; megjelent 1914 előtt; ismert példányok száma: 11
8. Liszt, Ferenc: SOIRÉE DE VIENNE. No. 4 (d'après Fr. Schubert), VALSE CAPRICE ESZ-DÚR. Welte; rot, grün (?); Kat. Nr.: 496
Felvétel: 1905. IX. 13., Lipcse; megjelent 1914 előtt; egyéb gépzongora-bejátszás: Hupfeld 53 803/12 187; ismert példányok száma: 8
9. Brahms, Johannes: H-MOLL CAPRICCIO. Op. 76, No. 2; Welte; rot, grün; Kat. Nr.: 497
Felvétel: 1905. IX. 13., Lipcse; megjelent 1907. IX.; ismert példányok száma: 11; további kiadás: Artechó 2018; átjátszás: The Welte Legacy of Piano Treasures, Album No. 676 (megjelent: 1964)
10. Chopin, Fryderyk: CISZ-MOLL KERINGŐ. Op. 64, No. 2; Welte; rot, grün; Kat. Nr.: 498
Felvétel: 1905. IX. 13. (?), Lipcse; megjelent 1907. IX.; ismert példányok száma: 8
11. Dohnányi, Ernő: GAVOTTE UND MUSETTE. Welte; rot, grün (?); Kat. Nr.: 500
Felvétel: 1905. IX. 13. (?), Lipcse; megjelent 1914 előtt; egyéb gépzongora-bejátszás: Hupfeld 55 868/12 185; ismert példányok száma: 1; átjátszás: The Welte Legacy of Piano Treasures, Album No. 676 (megjelent: 1964)
12. Schumann, Robert: FISZ-DÚR ROMÁNC. Op. 29, No. 2; Welte; rot, grün (?); Kat. Nr.: 501
Felvétel: 1905. IX. 13. (?), Lipcse; megjelent 1914 előtt; ismert példányok száma: 3; további kiadás: Artechó 3197
13. Dohnányi, Ernő: H-MOLL CAPRICCIO. Op. 2, No. 4; Welte; rot, grün; Kat. Nr.: 502
Felvétel: 1905. IX. 13. (?); Lipcse; megjelent 1914 előtt; ismert példányok száma: 3; átjátszás: The Welte Legacy of Piano Treasures, Album No. 676 (megjelent: 1964)

II. Hupfeld-tekercek:

1. Beethoven, Ludwig van: ASZ-DÚR SZONÁTA. Op. 110 I., II. tétel; Hupfeld Phonola; Kat. Nr.: 12 176
Felvétel: (?), Lipcse; *megjelent 1912 előtt; további kiadás: Hupfeld Animatic 88-er, Kat. Nr.: 53 032, 53 033;*
további felvétel: Everest 3109 (felvétel: 1960. I., New York)
2. Beethoven, Ludwig van: ASZ-DÚR SZONÁTA. Op. 110 III. tétel; Hupfeld Phonola; Kat. Nr.: 12 177
Felvétel: (?), Lipcse; *megjelent 1912 előtt; további kiadás: Hupfeld Animatic 88-er, Kat. Nr.: 53 832;*
további felvétel: Everest 3109 (felvétel: 1960. I., New York)
3. Brahms, Johannes: G-MOLL BALLADA. Op. 118, No. 3; Hupfeld Phonola; Kat. Nr.: 12 178
Felvétel: (?), Lipcse; *megjelent 1912 előtt; további kiadás: Hupfeld Animatic 88-er; Kat. Nr.: 51 758*
4. Brahms, Johannes: ESZ-DÚR INTERMEZZO. Op. 116, No. 4; Hupfeld Phonola; Kat. Nr.: 12 179
Felvétel: (?), Lipcse; *megjelent 1912 előtt; további kiadás: Hupfeld Animatic 88-er, Kat. Nr.: 50 056*
5. Brahms, Johannes: H-MOLL INTERMEZZO. Op. 119, No. 1; Hupfeld Phonola; Kat. Nr.: 12 180
Felvétel: (?), Lipcse; *megjelent 1912 előtt; további kiadás: Hupfeld Animatic 88-er, Kat. Nr.: 50 058*
6. Brahms, Johannes: 5. MAGYAR TÁNC (FISZ-MOLL). Hupfeld Phonola; Kat. Nr.: 12 181
Felvétel: (?), Lipcse; *megjelent 1912 előtt; további kiadás: Hupfeld Animatic 88-er, Kat. Nr.: 51 359*
7. Brahms, Johannes: 6. MAGYAR TÁNC (DESZ-DÚR). Hupfeld Phonola; Kat. Nr.: 12 182
Felvétel: (?), Lipcse; *megjelent 1912 előtt; további kiadás: Hupfeld Animatic 88-er, Kat. Nr.: 53 499*
8. Brahms, Johannes: 7. MAGYAR TÁNC (A-DÚR). Hupfeld Phonola; Kat. Nr.: 12 183
Felvétel: (?), Lipcse; *megjelent 1912 előtt; további kiadás: Hupfeld Animatic 88-er, Kat. Nr.: 53 500*
9. Chopin, Fryderyk: FISZ-MOLL MAZURKA. Op. 59, No. 3; Hupfeld Phonola; Kat. Nr.: 12 184
Felvétel: (?), Lipcse; *megjelent 1912 előtt; további kiadás: Hupfeld Animatic 88-er, Kat. Nr.: 52 705*

10. Dohnányi, Ernő: GAVOTTE UND MUSETTE. Hupfeld Phonola; Kat. Nr.: 12 185
Felvétel: (?), Lipcse; *megjelent 1912 előtt; további kiadás: Hupfeld Animatic 88-er, Kat. Nr.: 55 868; egyéb gépzongora-bejátszás: Welte 500*
11. Haydn, Joseph: ANDANTE CON VARIAZIONI F-MOLL. Hupfeld Phonola; Kat. Nr.: 12 186
Felvétel: (?), Lipcse; *megjelent 1912 előtt; további kiadás: Hupfeld Animatic 88-er, Kat. Nr.: 51 861;*
Hupfeld DEA (1925) további felvétel: Remington RLP 199–16
12. Liszt, Ferenc: SOIRÉE DE VIENNE. No. 4 (d'après Fr. Schubert), VALSE CAPRICE DESZ-DŰR. Hupfeld Phonola; Kat. Nr.: 12 187
Felvétel: (?), Lipcse; *megjelent 1912 előtt; további kiadás: Hupfeld Animatic 88-er, Kat. Nr.: 53 803; egyéb gépzongora-bejátszás: Welte 496*

III. Ampico-tekercek:

1. Dohnányi, Ernő: HÁROM ZONGORADARAB. Op. 23, No. 2, VALSE IMPROMPTU. Ampico; Kat. Nr.: 59 431 H
Felvétel: 1926 (?); USA; *további kiadás: Ampico 41 001 K, 100 525 (2); [a mű keletkezése: 1912]*
2. Dohnányi, Ernő: HUMORESKEN IN FORM EINER SUITE. MARCHE. Op. 17, No. 1; Ampico; Kat. Nr.: 59 721 H
Felvétel: 1926 (?), USA; *további kiadás: Ampico 61 002 M; [a mű keletkezése: 1907]*
további felvételek: Edison Bell EB–5675 (1936) hanglemmez; koncertfelvétel (1959. III. 24., Tallahassee, Florida, USA)
3. Dohnányi, Ernő: WINTERREIGEN. Op. 13, SPHAERENMUSIK. Ampico; Kat. Nr.: 59 683 H
Felvétel: 1926 (?), USA; *további kiadás: Ampico 151 032 M; [a mű keletkezése: 1905]*
további felvétel: (HMV) EMI ALP 1553/a hanglemmez
4. Dohnányi, Ernő: NÉGY RAPSZÓDIA. Op. 11, No. 2; Ampico; Kat. Nr.: 59 973 H
Felvétel: 1926 (?), USA; *további kiadás: Ampico 91 003 M, 100 525 (3); [a mű keletkezése: 1902–03]*
további felvételek: Remington RLP 199–43 hanglemmez; BBC (1956. X., London) hanglemmez; Everest SDBR 3061 (1960, New York) hanglemmez
5. Schubert, Franz: MOMENT MUSICAL. Op. 94, No. 2; Ampico; Kat. Nr.: 61 063 H
Felvétel: 1926 (?), USA
6. Dohnányi, Ernő: DER SCHLEIER DER PIERRETTE – WALTZ. Op. 18, No. 4a; Ampico; Kat. Nr.: 63 141 G
Felvétel: 1926 (?), USA; *további kiadás: Ampico 100 525 (1); [a mű keletkezése: 1908–09]*

7. Dohnányi, Ernő: WINTERREIGEN. Op. 13, TOLLE GESELLSCHAFT. Ampico; Kat. Nr.: 63 321 H
Felvétel: 1926 (?), USA; [a mű keletkezése: 1905]
további felvétel: (HMV) EMI ALP 1553/a hanglemez
8. Dohnányi, Ernő: HÁROM ZONGORADARAB. Op. 23, No. 1. Aria; Ampico; Kat. Nr.: 64 033 H
Felvétel: 1926 (?), USA; [a mű keletkezése: 1912]
további felvétel: Everest SDBR 3061 (felvétel: 1960. I., New York) hanglemez
9. Dohnányi, Ernő: RURALIA HUNGARICA. Op. 32/a, No. 6; Ampico; Kat. Nr.: 64 573 H
Felvétel: 1926 (?), USA; [a mű keletkezése: 1923–24]
további felvétel: (HMV) EMI ALP 1552 (felvétel: 1958) hanglemez
10. Dohnányi, Ernő: WINTERREIGEN. Op. 13, VALSE AIMABLE. Ampico; Kat. Nr.: 65 221 G
Felvétel: 1926 (?), USA; [a mű keletkezése: 1905]
további felvétel: (HMV) EMI ALP 1553/a hanglemez
11. Dohnányi, Ernő: KONZERTTÜD. Op. 28, No. 5; Ampico; Kat. Nr.: 65 591 H
Felvétel: 1926 (?), USA; [a mű keletkezése: 1916]
átjátszás: Argo DA43 (London, 1966)
további felvétel: Everest SDBR 3061 (1960. I., New York)
12. Schubert, Franz–Dohnányi, Ernő: VALSES NOBLES (D 969). Ampico; Kat. Nr.: 67 013 H
Felvétel: 1926 (?), USA; [a mű keletkezése: 1920]
további felvétel: (HMV) EMI ALP 1553/b hanglemez
koncertfelvétel (1956. IV., Adams, Ohio)
13. Dohnányi, Ernő: RURALIA HUNGARICA. Op. 32/a, No. 2; Ampico; Kat. Nr.: 68 411 H
Felvétel: 1926 (?), USA; további kiadás: Ampico 61 002 M; [a mű keletkezése: 1923–24]
14. Delibes, Léo–Dohnányi, Ernő: COPPÉLIA-KERINGŐ. Ampico; Kat. Nr.: 69 533 H
Felvétel: 1926 (?), USA;
további felvétel: Gramophone HMV AN. 443 (1936) hanglemez
15. Brahms, Johannes–Dohnányi, Ernő: RONDO ALLA ZINGARESE. Ampico; Kat. Nr.: 70 533 H
Felvétel: 1926 (?), USA

Szeretném köszönetemet kifejezni Kiszely Deborah-nak, aki jelentős segítséget nyújtott ebben a munkában.

Lövey

CSAVARKULCSBALETT

Barátom, a mérnök, sokakat zavarba hoz, és én – mi tagadás – nem is csodálkozom. A mindennapi életben oly sokat segítenek az efféle meghatározások: derék fickó, vagy: igazi csudabogár, esetleg: finom úr. Az ember rögtön tudja, hányadán áll, és az új ismerős így vagy úgy már be is illeszkedett a többi arc közé. Peterrel azonban nem ilyen egyszerű a helyzet. Azok az apróságok, amik rendszerint útbaigazítanak, ha meg akarunk itélni valakit, az ő esetében nem sokat segítenek. Például az öltözködés. Ha teszem azt, felvesz egy csinos, kétsoros öltönyt a hozzá illő nyakkendővel, cipővel, úgy néz ki, mint egy szőkevény lurkó, akit a mamája préselt efféle díszbe. De húzza csak farmert és kockás flanelinget, nyomban úgy fest, mint egy boldogtalan professzor, aki illetén mimikrivel próbál elvegyülni a diákjai közt – sikertelenül. Na és a modora? Nem udvariatlan ám, sőt! Éppen hogy a szertartásosság határát súrolja, utolérhetetlen a háziasszonynak mondott cikornyás bókok terén, és sosem felejt el előreengedni az idősebbeket – de az efféle kérdéseket, hogy „Na, hogy vagy ma reggel”, hajlamos meg sem hallani, vagy ami még rosszabb, komolyan venni, és őszintén válaszolni rá. Mondhatnám, csetlik-botlik a szabályok között, ahelyett, hogy amúgy félvállról betartaná őket, mint mi mindannyian. Hát persze hogy az emberek folyton tamáskodnak, „komolyan venni?”, „kinevetni?”, aztán marad a bizonytalanság.

Válószínűleg én sem ismerem meg jobban, ha az élet nem sodor újra meg újra mellé. Először az elemiben, később az egyetemen, egy klubban, kongresszusokon, ahol egymásba kapaszkodtunk: egy ismerős arc az idegenek tengerében. Lassacskán igazodtam el rajta. Apránként fedeztem fel a tágas, rapszodikus ízléssel berendezett lakást, ahol rendszeresen cserélődő barátnőivel lakott, a kedvenc kocsmáját, ételeit, soha el nem adott és nagy sikert aratott tervrajzait. De évek óta voltunk barátok, már jócskán az egyetem után, és én nem is sejtettem, titokban milyen szenvedélynek hódol.

Barátságunk egyik fontos építőköve volt a jó sör iránti tisztelet. Peter maga is főzött seritalt hébe-hóba, de sokkal gyakrabban ruccantunk ki egy-egy kellemes csehóba, ahol az ember békén elkortyolgat néhány óra hosszat, snookerrel, beszélgetéssel mulatva az időt. Városunk szerencsére gazdag az efféle műintézetekben, és mi ismertük a színe-javát. Egy este becsöngettem hozzá, hogy szokásos sörtúránkra invitáljam. Az éppen aktuális barátnő nyitott ajtót fésületlenül, rosszkedvűen, és köszönés helyett csak úgy a válla felett beordibált a lakás mélyébe: – Tony van itt! Azt mondta, megbeszéltétek! – Sarkon fordult, kicsit bizonytalan járással nekiiramodott, és meg sem állt egy masszív, sötétbarna ajtóig. Emlékezetem szerint még sosem jártam a mögöttes helyiségben, elkönyveltem, hogy bizonyára amolyan lomtár, rumliszoba, ahová nem szokás a vendéget bevezetni.

A nő nekiállt dörömbölni, és miközben ökölrel püfölte az ajtót, kiabált. – Nem hallod? Tony van itt, a te barátod! A tiéd, nem az enyém, hát gyere ki, hallod, gyere ki!

Odaát lapulós csönd honolt. Az asszony várt egypár pillanatig, még egyszer dühösen belerúgott az ajtóba, és elviharzott, érzésem szerint egy konyakos- vagy borosüveg irányában. Én pusztán azért maradtam ott, mert a megrökönyödéstől mozdulni sem

bírtam. Még mielőtt összeszedhettem volna magam, az ajtó résnyire nyílt, és Peter kukkantott ki aggodalmasan.

– Elment? – tudakolta idegesen, kapkodó pillantással próbálva felmérni a helyzetet, karon ragadott, és berángatott a szobába.

– Szervusz, Peter – nyögtem ki nagy nehezen. Épp megpróbáltam túljutni a fogadtatás zaklatott körülményein, de barátom látványa újból megzökkentett. Narancssárga, foltos overallt viselt, amelyet a profi autószerelők és hétvégi kert- és motormegszárlottak szoktak. Sok pecséttel: festék-, ragasztó-, miegymás foltokkal. A haja is borzasztó állapotban volt, látszott, hogy többször is beletúrt, anélkül hogy előtte kezét mosott volna. Gyorsan a szoba felé fordultam, mert attól tartottam, hogy már-már becsületlenségű módon bámulok rá, de amarra sem fogadott megnyugtatóbb kép. A helyiségben mindenféle gépek álltak. Gólyalábú, szitakötőcsontú masinák, forgókkal, lapátokkal, kerekkel, néhány befejezetlenül, mások elemeikre szedve. Egy pillantás elég volt, hogy lássam: hasznavehetetlen, funkció nélküli szerkezetek. Csak nem kísérletezik Peter titokban valami perpetuum mobile-féle agyrémmel? Nyeltem egyet, és erővel visszafordultam felé, most már az esetleges megszállottság jeleit fürkészve rajta. Ő is engem figyelt, az arcán öröm, türelmetlenség.

– No, mit szólsz hozzájuk? – kérdezte büszkén. – Hát nem csodálatosak? Gyere, megmutatom őket működés közben. – Odatuszkolt egy szabálytalan gúla alakú szerkezethez, és gyöngéden megpaskolta. – Ez itt például: *A balett-táncosnő*.

Előrehajolt, megnyomott egy gombot, mire a masina mozgásba lendült. Legelőször egy aprócska bábra lettem figyelmes a gépezet csúcsán. A kifejezés ugyan aligha helyes, hisz a figurácskának nem volt megkülönböztethető keze, lába, vagy ha igen, hát nem kellő számú. Egészében bábu volt mégis, tüll- és selyemfodrokból álló ruhában, ragyogó üvegdarabkákból, fénylő rézdrótokból összemesterkedve. Ahogy ide-oda siklott, színes celofánok szűrte fényfoltok vetültek rá, díszei időnként összecsendültek. Közelebb hajoltam, hogy lássam, mi mozgatja. Tekintetemmel követtem a tagjaihoz futó huzalokat, ahogy lejjebb fogaskerekhez, sínekhez rögzültek, míg ezek újabb csavarokhoz, csuklókhoz, bonyolult, alig átlátható rendszerben. Egyvalami tűnt fel. Ahogy egyre mélyebb szinteket vettem szemügyre, az alkatrészek mind nagyobbakká, durvább kidolgozásúakká váltak, a felületek egyenetlenebbekké, itt-ott rozsdá borította a fémeket. A legalsó szintek működés közben halkán, gyötörtten csikordultak, mégis időnként áthallható volt ezeken a neszeken a fenti figurácska csilingelése. Felegyenesedtem, hátraléptem, talán mert a kínlódó hangok elszomorítottak, és ebből a szögből hirtelen úgy tűnt, hogy két alakot látok, egy robotra kárhoztatott óriásit és egy aprócska lebegőt.

Lehunytam a szemem, és amikor kinyitottam, a káprázat eloszlott, egy gép állt előttem.

Peter egész idő alatt feszülten figyelt, és most nem türtőztette magát tovább.

– Na, na?! Hát nem gyönyörű? – kukorékolta.

Gyönyörű?! Ha magamnak kell kifejezést keresnem, biztos, hogy nem ezt választom, de akkor váratlanul egyetértettem.

– De, igen, az. Lenyűgöző. – Még mindig meg voltam hökkenve. Hogy Peter nem a perpetuum mobilét hajszojja, az most már világos volt, de ez az új, eddig nem sejtett szenvedélye elképesztett. Az pedig, hogy így, egyik pillanatról a másikra avatott totálisan a bizalmába, zavarba hozott. Ő mindezt nem vette észre. Továbbvezetett, az egyik gépezetet – „szerkentyűt”, ahogy ő nevezte – mutogatta a másik után. *Anyám*: egy totyakos fajansz teáskanna öblébe rendezett mobil babaszoba – csupa puha barna, a sa-

rokban egy megviselt particédulával. *Kommunikáció*: réz vízvezetékekből csavart agytekervények, ezer egymást keresztező drótpálya, maroknyi repkedő műlégy keveréke. *Tömegtermelés*: Mozart szelíd tekintete kócos magnószalagokból tornyozott paróka alól nézett rám. *Kibernetika*, *Romlás*; és számtalan *Kompozíció*. Ami mindegyikükben közös volt, a mozgás és a különböző zörejek, hangok, zenetöredékek, amik mindig új tartalmakat fedtek fel.

Végül visszaterelt a szoba közepére egy szemmel láthatóan befejezetlen darabhoz. Bonyolult, különböző ívű spirálok, lágyan lejtő fémgerincek alkották a szerkezet vázát. Egy-egy csigavonalról elmosódott újságdarabkák, hajszálvékony fólialemezek lengedeztek. A talapatz mellett egy nagy tálcán további papírszeletek, selyemcsíkok hevertek, egy láboshban valami zavaros lé lötyögött. Peter odahajolt a gépezethez, és egy fogantyú segítségével elindította. A spirálok forogtak, a fémgerincek lassú hullámmozgásba kezdtek. Minden ív, minden vonal mintha lefele tartott volna, a levegőt betöltötte a különböző függelékek bánatos suhogása. Megállította a szerkezetet, és izgatottan hozzám fordult: – Még nem tökéletes... de azt hiszem, hm, igen, elkaptam. Figyelj csak! – Felragadott néhányat a szerteheverő újságpapír-leffentyűkből, és megrázta őket, egyiket a másik után. – Hallod? – kérdezte sürgetően –, hallod?!

Nem tudtam, mit kellett volna hallanom, zavaromban előrenyúltam, mintha a tapintás segíthetne, és kimondtam, ami éppen az eszembe jutott. – Ezek, izé, nem egyformák, ugye, az egyik... keményebb?

Felragyogott. – Igen, igen, az egyiket töményebb oldatba áztattam, de nem hallod, másképp zizeg. – Újra megrázta a mintákat.

Még mindig nem tudtam különbséget felfedezni a két hang között, de nem akartam kedvét szegni, bólintottam. Ennyi elég is volt. Lelkes magyarázatba fogott a különböző módon preparált papír-, selyem-, fóliadarabok hangjáról, beszéd közben hol ezt, hol azt kapta fel, és lelkesen megsuhogtatta. Vékony, inas alakján majdhogynem lángot vetett a narancs overall, kapkodó, hirtelen mozdulatai nem nélkülözték a komikumot. Néhány pillanatig maga is felhúzható játéknak látszott, a hegyes orrú, lakkozott hajú Pinocchio felnőttváltozatának. Lenyűgözve figyeltem. No nem a különböző zörejekre, melyek számomra oly egyformának tűntek, hanem rá. Papírfecnit rázogatóva, ujjongva, hebehurgyán is megmaradt mérnöknek, minden mögött érződött a kísérletezőkedv, de a tervszerűség is.

Ettől a naptól rendszertelen időközökben telefonált, változatos szövickekkel invitálva „szerkentyű-sztárparádéra, ház-bűvnézőbe”, hogy legújabb masináit megmutassa, és én mindig örömmel mentem. Talán egy biológus élvezheti hasonlóképpen egy hangyaboly vagy egy fészekrakó madár tevékenységét, ahogy az én mérnöklelkem kedvét lelte ezekben a látogatásokban. Azt hiszem, ez az érzés vezetett ahhoz a gondolathoz, hogy évekkal később kölcsönkérjem egyik alkotását, és ezzel akaratlanul is megváltoztassak valamit mindkettőnk életében.

A diákjaim kezdtek az egészet. Kiállítást akartak szervezni, afféle szakmák közötti happeninget, ahová az építészek, gépészmérnökök, formatervezők, reklámgrafikusok stb. hozhatnák el terveiket, makettjeiket, mindenki, aki ebben a felkavarodott világban hétköznapijaink technikáját és esztétikáját alakítja. A professzori karból is felkértek néhány vednököt – már ahogy szokás –, így csöppentem bele vagy pontosabban merültem fülig az egészbe.

A rendezvény az egyetem klasszicista stílusú főépületében kapott helyet. A belépő szinte rögtön egy tizenkét méter átmérőjű szürke márványterembe jutott, innen indult a méltóságteljes, kétkarú lépcsősor, ide torkolltak a széles folyosók, ahol a kivá-

lasztott műveket akartuk elhelyezni. A kör alakú tér a szimmetrikusan csavarodó lépcsővel, a folyosókezdetek boltíveivel magában is impozáns volt, ugyanakkor éppen a szigorú szerkezeti szépség, egyensúly miatt kiállítási térnek igen nehezen hasznosítható. Úgy gondoltuk, a középpontba helyezett egy, egyetlenegy tárgy lenne ide való. Csakhogy milyen tárgy?

Az elméletet persze könnyű volt felállítani. „Mellbevágó”, „fejezze ki a kiállítás ötletét”, „tükrözze szellemiségét”. Miközben repkedtek a frázisok, ajánlatok merültek fel és rögtön el, előttem minduntalan felmerült *A balett-táncosnő* csillogó figurája és az őt mozgató, közszemlére tett kerekék, karok rendszere, funkcióesztétika, amiben Peter szerkesztőjének számomra egyedülálló szépsége rejlett.

Hosszas rábeszélésemre beleegyezett, hogy köcsönvegym és a következő bizottsági ülésen bemutassam. A hatás elsőprő volt. Mindenki „valami ilyesmire gondolt”, „mint-ha már látta volna, csak nem jut eszébe, hol...” stb. stb.

Ami azt illeti, jóval nehezebb volt az ő engedélyét kicsikarni, mint a bizottság beleegyezését megszerezni, és én úgy gondoltam, megértem. Mind ez idáig egy-két barátján és persze barátnőin kívül alig tudott valaki erről a kedvteléséről, és most rajtaütészerűen egy kiállítás címerpajzsává kívánjuk tenni egyik munkáját.

Végül úgy sikerült rávennem, hogy megígértem, nevének csak a kezdőbetűi és a szobor címe szerepel majd a talapzaton, sem a katalógusban, sem máshol nem említjük a személyét. Nem hittem volna, hogy a titoktartás nehézségekbe ütközik majd, de a megnyitó pillanatától sokan és sokféleképpen érdeklődtek a gép és tervezője iránt. Egyszerű, fellelkesült látogatók, diákok, újságírók, de akadt köztük műkritikus és amatőr műgyűjtő is. Nem rajtam múlt, hogy amit ígértem, végül is nem tudtam megtartani.

A kiállítás ötödik napján, valószínűleg a konstans igénybevételtől, hiszen Peter szerkesztője nem arra készült, hogy napi nyolc órán keresztül, néhány perces pihenőkkel folyamatosan mozogjon – valami kattant, a balerina megmerevedett, csak az alsó régiók surrogtak és nyikorogtak bánatosan. Amilyen pechünk volt, éppen aznap délutánra jelentette be magát a legkedveltebb helyi adó stábjá – műsoruk komoly reklámmot jelentett a kiállításnak a hátralévő néhány napra.

Rohantam a telefonhoz, és hívtam Petert. Amikor megérkezett, mindkét kezében óriási, ütött-kopott szerszámlárával, olyan képet vágott, mint egy kritikus műtetre készülő sebész, és körülbelül olyan légkör is fogadta. A jelenet ellenállhatatlanul birizgálta a humorérzékemet. Barátom nem éppen magas termetű, aznap pedig valami hivatalos megbeszélésről érkezhetett. Lötyögött rajta az öltöny, nyakkendője félrecsúszott, hegyeske orrát előreszegezte, mintha már a levegőből meg szeretné szagolni, mi baj érte szeretett szerkesztőjét. A helyszínen csak úgy nyüzsgött a sok magasan képzett műszaki, mérnök, mindenki hozzáértőbbnek látszott, mint ő, és mégis, senki sem mert semmihez hozzányúlni, valamennyien őt lestük babonás tisztelettel.

Peter felgyűrte az ingujját, lehajolt, lazított, kivett, húzgált, betett, majd óvatosan, szinte gyengéden megérintette az indítógombot. Megcsörrentek az üvegkacatok, a figura megmozdult, és mintha adott jelre, ugyanabban a pillanatban benyomultak a tévések. Peternek ideje sem volt elrejtőzni. Ahogy megpillantotta az újonnan jötteket, nekilendült, majd szinte lépés közben fordult vissza a hajókoffernyi szerszámmért, hogy a két roppant bőröndöt vonszolva próbáljon menekülni, mint ügyefogyott, rajtakapott betörő.

Ha nyugton marad, vagy közli, hogy ő szerelte meg a mobilt, és csendben odébbáll, valószínűleg békén hagyják. Így azonban, mint a reflektorral szembenéző rémült

nyúl, kihívta maga ellen a végzetet. A végzetet ezúttal is – mikor nem? – egy nő testesítette meg. Egy riporternő, aki már korábban is járt a kiállításon. A sebesen pergő kérdésekre barátom előbb a legnagyobb zavarban bemutatkozott, aztán bevallotta, hogy igen, ő, és otthon még több is... A kamera és az asszony tovább siklott, Peter pedig megkönnyebbülten elszelelt, de ez a pár perc elég volt, hogy kiragadja őt az ismeretlenség fedezékéből. Először úgy látszott, nem történt semmi helyrehozhatatlan. A műsor után pár nappal azonban jelentkezett az a kritikus, aki egyszer már megpróbálta kiszedni belőlem a gép eredetét. Egy este simán becsöngetett Peterhez, arra kérte, mutassa meg neki a többi szerkentyűt is. Órákat töltött a műhelyben, el volt ragadtatva, és végül kikönyörögte, hogy néhány fotót készíthessen.

A cikk, ami pár héttel később jelent meg a Guardian képzőművészeti mellékletének címdalán – *Zörej-zene, csavarkulcsbalett, egy fantasztikus ígéret* címmel – mindkettőnket mellbe vágott. Bár az írásmű tele volt számomra emészthetetlen elemzésekkel és ismeretlen nevekkel, azért volt néhány közérthető szó is, amelyből kiderült, hogy a szerző szerint Peter nem egyszerűen tehetséges, hanem „őstehetség”, aki „új minőséget teremtett a látvány-zene-mozgás kombinációjában”, „egyszerre ultramodern és hagyományos”, „közérthető és absztrakt”. A riporternő is újra jelentkezett, hogy rövid portrét készítsen egy szélsőséges művészeti irányzatokat, különösképpen alkotókat bemutató magazinműsornak. A tízperces filmet átvette az egyik országos hálózat is, Petert egyik pillanatról a másikra vadidegen emberek rohanták meg. Egy belvárosi, kicsi, de jó nevű galéria aukcióval egybekötött kiállítást rendezett a szerkentyűiből. Amennyiben az újságok nem túloztak, Peter többet kapott egy gépért, mint a félévi fizetése az egyetemen. Mindezekről az eseményekről magam is csak a sajtóból értesültem.

Ha meggondoljuk, hogy a lavina elindításában milyen jelentékeny – bár véletlen – szerepem volt, így visszatekintve furcsa, hogy mennyire kimaradtam az azt követő eseményekből – korántsem véletlenül. Nem mondhatom, hogy Peter lett volna az, aki megváltozott. A dolgok változtak körülötte, és ezekkel a változásokkal nem tudtam mit kezdeni. Hosszú hónapok teltek el, mire rászántam magam, hogy becsöngessem hozzá, úgy, mint régen.

Az éppen aktuális barátnő nyitott ajtót. Kölcsönös udvarias üdvözlések után lábujjhegyen a nagy sötétbarna ajtóhoz vezetett – és nem tudom, lehet-e ujjhegyen kopogni, mindenesetre igen halkán, finoman bekopogtatott.

– Peter, Peter, drágám, Tony van itt, a barátod, azt mondja, megbeszéltétek.

Fogalmam sincs, hogyan hallhatta meg ezt a pianissimót, hacsak nem fülét az ajtóhoz tapasztva várakozott – de meghallotta. Az ajtó részre tárgult, Peter kicsusszant rajta, azzal a mozdulattal, ahogy a kilincset elengedte, már zakóba is bújt, és szinte húzott magával az utcára. Elsurrantunk törzshelyünk hívogató ajtaja előtt, végigloholtunk több görbe utcácskán, míg végül beestünk egy ismeretlen kocsmába. Társalgásunk eleinte teljesen egyoldalú volt, mégpedig részemről. Peter folyamatosan engem beszéltetett, mintha nem lenne érdekesebb téma, mint az anyósom epebántalmai. Túl voltunk már a harmadik sörön, mikor végre én is megkockáztattam egy ártatlan „hogya vagy”-ot. A hatás elsőpró volt. Mintha Peter egyik pillanatról a másikra szabadon engedte volna eddigi feszes kordában tartott arcizmait, s azok bosszúból a fegyelmezésért szét akarnák tépni a vonásait. Egy vehemens izmocska a szemhéját rángatta, egy másik valósággal felcsévélte a szája szögletét. Szavai szinte szelídek voltak a látványhoz képest.

– Romokban – suttozta –, törmelékben.

– De, de hát mi baj van? – hebegtem. – Azt hittem, minden rendben. Úgy értem,

sosem voltál még ilyen sikeres... Biztosan jó érzés, hogy ennyi év után... – megakadtam.

Nem nézett rám, ádázul taszigatta az ártatlan söröskorsót, és a fogai között sziszegte: – Bárcsak elfelejthetnék mindent, mindent, ami az elmúlt évben történt...

– De, de hát miért?

Még mindig a söröskorsót bámulta, száját beharapta, mint aki csak azért sem beszél.

– Ne marhaskodj már – förmedtem rá –, ezer éve vagyunk barátok, nyögd ki, és kész.

Lehunyta a szemét. Az eddig vitustáncot járó izmok elernyedtek, mintha végtelen fáradtság bénítaná őket, Peternek még a szája is alig mozdult, miközben beszélt. – Amikor az egész elkezdődött *A balett-táncosnővel*, először nem éreztem mást, mint hogy társakat találtam. Tudod, hogy van az, az ember legtöbb ismerőse nem jut tovább egy vállon veregető megjegyzésnél: „Szóval te olyan izéket csinálsz, mi? Aztán mik ezek, meg tudod mondani?” De akiket a kiállítás után ismertem meg, nemcsak elnézik ezt a hóbortomat – itt rám nézett, és mi tagadás, én rögtön a cipőmre –, hanem éppen megbecsülnek érte. Euforikus érzés volt, mintha hirtelen találnál egy biztonságos zugot a világban. De nem voltam én ennyire ártatlan. Elkaptam a hiúság. Élveztem, hogy én, a kívülről jött, ennyire meghökkentem őket. Belementem a különféle vitákba, ellesett, félig értett szavakkal zsonglőrködtem, és pokoli jól szórakoztam azon, hogy senki nem veszi észre, hogy „ezek” mindent komolyan vesznek. Aztán egyszer megijedtem. Valaki a *Magány I-II-t* elemezte. Emlékszel rá?

– De még mennyire. – *A Magány I* volt az a lejtős fémgerincekből és bánatosan suhogó papírdarabkákból álló kompozíció, ahol először figyelhettem meg Peter kísérletezői eksztázisát. *A Magány II* pedig egy töppedt, töredezett agyagkolonc, amihez egészen közel kellett hajolni, hogy az ember megsejtse a belülről szivárgó reszelős hangokat.

– Én eredetileg csak arra gondoltam, hogy a nagybetűs Magány: Zarathustra, Keresztelő Szent János meg a többiek, olyan fennkölt – a valódi pedig, tudod, hogy minden este egy üres lakásba nyitsz be, milyen mocskosul érdektelen és nyomasztó – semmi többre. De az a pasas csak beszélt, beszélt, már a kollektív tudatalatti elemzésénél tartott, olyan emberekhez hasonlított, akikkel én még csak egy napon sem merném említeni magam, és akkor egyszerre kés állt a gyomromba. Valahogy arra gondoltam, hogy meddig? Úgy értem, meddig lehet játszani ezt a komédiát? Meddig fogják ezek az emberek elhinni, hogy mindez tudatos tervezés eredménye, mikor veszik észre, hogy egy kókler vagyok, hogy az eszközeim véletlenszerűek? Amikor én elkészülök egy szerkentyűvel, általában látom: Aha, ez pont olyan, mint X. Y.-nál, vagy: hmmm, ezt W. ZS. már megcsinálta egyszer, és egy kicsit jobban. Nem tudom elhinni, hogy ezt más ne vegye észre. Hazamentem. Már reggel elhatároztam, hogy belefogok egy újabb szerkentyűbe. Egy ideje már minden idegesített munka közben, ezért külön elintézttem, hogy aznap senki se zavarjon. Nekiálltam végiggondolni, hogy mit akarok kifejezni, hogy milyen színek, felületek, hangok jöhetnek szóba, igyekeztem az egészet előre megtervezni, aztán összerakni – de nem sikerült. Egyszerűen nem kelt életre, érted? Aztán arra gondoltam, hogy talán csak én látom így. Megmutattam Paolo Couprounának. Tudod, az a köpcös kis alak, galériája van. Nagyon úriember volt, nagyon elkötelezett, de ugyanazt *elemezte*, amit én *éreztem*. Amikor elment, addig rugdostam azt a rohadt szerkentyűt, amíg darabokra nem esett. De *utána*, miután szét-rugdaltam, már végképp nem volt mit csinálnom. Nem volt kedvem belefogni egy másikba, és azóta sem, egyáltalán. Valami persze működik bennem... Valami létrehozta azokat a gépeket, de e fölött az izé fölött nekem nincs hatalmam. Beindul és

leáll, ahogy ő akarja, függetlenül tőlem, és hogy fejlődik vagy tönkremegy, ahhoz sincs közöm. Mintha egy leforrasztott dobozú automatát kéne irányítanom – sehol egy gomb, egy ellenőrző képernyő – csak a végtermék.

Peter söre elfogyott, és én gépiesen elé toltam a saját poharamat. Szerintem észre sem vette a cserét. Egy újabb hosszú korty után folytatta.

– Ráadásul észre sem vettem, hogy mennyire a hatalmába kerített ez az egész. Ez a rohadt virbli átrendezte az életemet, még mielőtt felfigyeltem volna rá. Másképp viselkednek velem a munkahelyemen, másképp beszél hozzám a tulajdon szeretőm, másnak látnak a barátaim... Te miért nem jöttél korábban sörözni, de ha te nem jöttél, miért nem hívtalak én? Hozzászoktam, hogy sok pénzt keresek, hozzászoktam, hogy valaki vagyok, vagy legalábbis annak érzem magam... Úristen, még kifogásnak is felhasználtam: Lehet, hogy én nem tudok füvet nyírni, de ki tud olyan szerkentyűt csinálni, mint én? És most reccs – bumm, az egész leállt, kész, vége.

Hallgattam, ügyetlenül, zavarban. Ha Peter a szerkentyűgyártással nem boldogult, nekem a megfelelő válaszok kiigyalása okozott mindig gondot. Talán vigasztalnom kellett volna, hogy ez afféle alkotói hullámvölgy, éppen ez mutatja, hogy mégiscsak tehetséges... vagy azt, hogy hiszen ő képzeli csak az egészet.

Ehelyett hátra vágtam, megpöcköltem időközben kiürült saját korsómat, és azt mondtam: – Ezek szerint mostanában bőven van időd sörözni. Gyere, menjünk vissza a Kék Sapkába. Itt nem árulnak sós stanglit, és a csaposlány is egy ványadt macska.

Nem nevetett, de legalább elmosolyodott. Átballagtunk a törzshelyünkre, ahol rögtön belebotlottunk pár ismerősbe, és az estét biliárdal és célba dobással ütöttük agyon. Nem ment neki úgy, mint régen, látszott, hogy kijött a gyakorlatból, de mindent összevetve egész rendes este kerekedett belőle. Ezután megint gyakrabban rucantunk ki együtt. Söröztünk, snookereztünk, dumáltunk. Arról, hogy új főnököt kapok, hogy Petert megbízták valami lepra irodaház tervezésével, hogy a legutóbbi barátónk sem vált be – de soha, egyetlen szóval sem a szerkentyűkről vagy a magasabb művészetről.

Ezért aztán jócskán meglepődtem, amikor egy este csengett a telefon.

„Szerkentyűszerelő, felülvizsgáló és helybenhagyó hivatal?” – kérdezte egy rekedt, ismeretlen férfihang. Már éppen rávágtam volna, hogy nem, amikor kapcsoltam, ugyanakkor, amikor a hallgatóból dobhártyarepesztő vihogás robbant ki. Hát persze hogy ő az, mégis, kire számítottam. Befejezett egy új szerkentyűt, ebben a pillanatban, és azonnal, haladéktalanul, rögtön meg kell nézmem. Jöjjenek már, ne kéressek magam.

Nem volt időm csöngetni. Valószínűleg az ablakból figyelte, hogy érkezem, a nyitott ajtóban várt, és egyenesen a belső szobába vonzolt a bemutatásra váró darab elé.

A márványutánzatú talapzaton szögletes, aranycirádás betűk hirdették a címet: *Művészet*. És ezen a görög oszlopfőszerű alapon terpeszkedett, rogyadozott, már-már lefolyt róla egy iromba, sűrű, alaktalan alak.

Körvonalában egy pillanatra Buddhára emlékeztetett, elefántfejű, de rögtön el is szégyelltem magam az asszociációért, aztán a vurstli célba dobás figuráit juttatta eszembe, csupa vastag kar, comb. A felülete varacskos volt, egyenetlen, a gyomra helyén pedig egy nagy, átlátszó henger forgott, tele gyanús küllemű törmelékkel. Kétségtelenül közönséges volt, mégis akadt benne valami a természeti népek szobrainak bájából. Miközben meredten bámultam, rádöbentem, miért jutott eszembe a vurstli. Az egész alak papírmáséból volt, méghozzá házi gyártmányú masszából, csirizbe áztatott újságpapír egymásra tapasztott rétegeiből. Ha az ember elég közel hajolt, kivehetővé váltak az egyes betűk, hasábok. Megütötte a szememet egy szó: „csavarkulcs-

balett”. Még közelebb hajoltam, szinte odanyomtam az orromat, és tovább böngésztem. Igen, a bálvány felszínét mindenütt Peter munkáit méltató cikkek borították, masszasatosan, meggyűrve. Ahogy betűzgettem még mindig a felfedezés hatása alatt, egyszerre újabb megrázkódtatás ért. Nagyjából ott, ahol a kolosszus köldöke lehetett, másfajta papír foltja vonzotta a szememet. Egy csekk volt az, amennyire meg tudtam állapítani, egy eredeti, beváltatlan csekk, huszonötezer fontról... Az épp beszívott levegő bennem szorult. Még mielőtt magamhoz térhettem volna, Peter elindította a szerkezetet. A figura hasába beépített dob forogni kezdett, és a törmelékdarabokból egyszerre fel- és újra elmerültek kivehető részletek: a Szent Péter-bazilika kupolája, Dávid kecsesen megroggyantott hősín térde, egy sápadt homlok és beesett szempár egy németalföldi madonnából. Halk, a dob tartalmához hasonlóan összevissza hányt zenefoszlányok hallatszottak: orgona- és csengettyűszó, fa ütőhangszerek, afrikai dobok hangja, és az egyvelegből kiérződő ritmusra maga a bábu is megmozdult, előreloldalra dülöngélt, illegette magát.

– Na, hogy tetszik? – barátom izgatottan szorongatta a karomat.

Megint egyszer nem tudtam mit mondani. A szerkentyűből – lehet-e egyáltalán így nevezni – pont az hiányzott, amit annyira szerettem Peter előző masináiban: a funkció formává lényegülése. Mégis, ha nem hasonlítottam a korábbi szerkezetekhez, csak úgy magában néztem, be kellett vallanom, hogy tetszik. Obszcenitása csiklandozta a humorérzékeimet, és végül is ez segített ki. Hangosan felnevettem, inkább röhögtem, mint régen, kamaszkoromban, és Peter velem nevetett. Aztán a csekkre tévedt a tekintetem, és elkomolyodtam. Egy ujjal, óvatosan megérintettem a bálvány hasát, és Peterre néztem. Nem kellett feltennem a kérdést, magától válaszolt rá.

– Igen, eredeti. *A balett-táncosnőért* ajánlották fel.

– De, de hát hogy tehetted?

– Muszáj volt. Mondjuk úgy, hogy vezéráldozat – a vállát vonogatta, megpróbált közönyösnek látszani. – A rohadt életbe! Elvégre *egy* pénzkereső foglalkozásom már van. Jó, nem telik luxusjachtra, de hát soha nem is akartam luxusjachtot. Egy kis játékot kerestem, friss ízt, a bütykölés örömét, ahogy valami egyszerre szépen összeáll... Lehet, lehet, hogyha igazán nekidurálnám magam, hát egész jól megélnék a szerkentyűcsinálásból. Jobban, mint a mérnökösdből. De akkor már az is feladat, munka, mint a többi.

– Akkor most nem is lesz több kiállítás, nem adsz el több gépet, vége?

– Nem tudom. Lehet, hogy egy-két év múlva... ha már teljesen elfelejtettem, amit összedumáltak rólam... Ha úgy érzem, kellően visszaszerelmesedtem a szerkentyűgyártásba, érted, harag és részrehajlás nélkül. Majd akkor. Talán.

Nem válaszoltam. Lassú fickó vagyok, és, mint már mondtam, nem a szavak embere.

Ahogy hazaindultam, a lépcsőházban belebotlottam egy vékony, Lennon-szemüveges fiatalemberbe. A levélládákat böngészte a bizonytalan világításban, és lépteimre örömmel kiegyenesedett.

– Jó estét – mondta. – Nem tudná, kérem, megmondani, ebben a házban lakik Peter Hassbraun, a mobilszobrász?

Néztem a srác hátrafésült haját, magas homlokát, és eluralkodott rajtam a gonosz-kodhatnék.

– Bizonyos értelemben, a lét egy meghatározott síkján igen – feleltem, miközben tekintetemet a hökkent ifjú szemébe fúrтам. – Más értelemben viszont, igen, a tudat másik vetületében bizton állíthatjuk, hogy elköltözött.

Cs. Gyimesi Éva

EGY KORÁN JÖTT POLGÁR

Népszerűség és/vagy autoritás?

Előadásom* tárgya Karácsony Benő, az erdélyi prózaíró, akinek hivatalos irodalomtörténeti minősítése/rangsorolása ellentmondásban áll nem csupán folytonos közönségsikerével, de fogadtatástörténetének egyik, figyelemre méltóan pozitív vonulatával is, melyet többek között Németh László kritikusi tekintélye fémjelez.¹ Kötetei többszöri újrakiadásban fogytak el, a mai olvasói vélemények is népszerűségét tanúsítják, a közvéleményt leginkább befolyásoló kézikönyvek, tankönyvek stb. feldolgozásmódja – vagyis: az értékállító autoritás – azonban lekicsinylően minősíti.

A perifériára szorított érték újrafelfedezése nagyjából egybeesik a nyolcvanas évek végén bekövetkezett fordulattal. Talán nem véletlen, hogy manapság – egymástól függetlenül és egyidejűleg – több irodalomkutató is jelzi a fenti ellentmondást, és megkísérli, hogy valamit jóvátégyen az irodalomtörténet-írás Karácsony Benővel kapcsolatos mulasztásaiból.² Föltehetőleg egy olyan értékérzékenység (értékrend?) megnyilatkozására nyílt most lehetőség, melyet az elmúlt társadalmi rendszer uralkodó kritikai diskurzusainak sikerült elfedniük. Eddig csupán lappangó szemléleti perspektíva volt, mely elől ma, a történelmi változás utáni konjunktúrában elhárult minden intézményi akadály.

Ámbár hogy minden akadály elhárult-e, ezzel kapcsolatban – mint erdélyi magyarnak – bizonyos kételyeim vannak. Mert, véleményem szerint, Karácsony Benőre nem csupán a maga korában illett a „korán jött polgár” kifejezés, hanem – legalábbis az erdélyi szellemi élet viszonylatában – ez manapság is érvényesnek látszik. A cím is elsősorban erre a kihívásra utal, arra, hogy világunkban a polgár, a polgári szemléletmód ma is vitára ingerlő, provokatív jelenség. Hogy miért, azt kifejtem majd a továbbiakban.

Hipotézis

A korán jött polgár modelljét Karácsony személyes megnyilatkozásaival nem lehet alátámasztani. Szemérmetlen irodalomtörténeti konstrukció, mely bizonyos előfeltevésekből kiindulva egyrészt a történelmi-társadalmi körülmények, másrészt a művek ismeretére támaszkodik. Hogy Karácsony Benő korán jött, és polgárként jött korán, az mind a korabeli, mind a mai fogadtatásán lemérhető, mert olyan értékrendet képvisel, melyről – noha már sokan tudjuk, hogy időszerű – valamiféle nemzeti-társadalmi-kulturális tehetetlenség azt látszik tanúsítani: nem jött még el az ideje.

Úgy illik azonban, hogy előljáróban felsoroljam előfeltevéseimet a szóban forgó jelenlegi (érték szemléleti) átrendeződésre, valamint arra vonatkozólag, hogy mi lehet az irodalomtörténet szerepe abban a változásban, ami a társadalom (irodalmi) érték-tudatában és egyáltalán, az kelet-európai ember mentalitásában manapság végbemegy.

I. A kritikai elváráshorizontok mai alakulásában két fő tendenciát vélek felfedezni. Egyik a diktatúrák irodalompolitikáját jellemző, egyneműsítő klisék elbontására, valamint arra irányul, hogy létjogosultságot szerezzen az értékrendek pluralizmusá-

* Elhangzott a hollandiai Mikes Kelemen-kör tanulmányi hetén, 1993 szeptemberében.

nak,³ a másik a kisebbségi és nyugati közegben kialakult magyar irodalom értékeinek újraszervesülését (a nemzeti irodalom integrációját) szolgálja.⁴ Integráción korántsem az értékrend valamiféle összemzeti újraegyneműsödését értem, hanem azt, hogy az anyaországon kívüli irodalmak értékei többé nem helyi normák („helyi értékük”) szerint minősíttetnek, hanem a megfelelő rangsorba kerülnek az egyetemes magyar irodalom többféle irányt, mentalitást kifejező értékpluralizmusában.

Márai és más polgári írók életművének méltó újraértékelése, valamint az a megbecsülés, amelyik a nyugati magyar irodalomban megőrzött értékfolytonosságot és többszólamúságot övezi,⁵ arra vall, hogy – az anyaországban legalábbis – megtörtént vagy most történik az irodalmi köztudat átrendeződése, és ez megfelel az olvasói értékpreferenciák bűvópataként átmentett sokféleségének. Az integráció irányát jóval kevésbé lehet kimutatni, hacsak nem sorolható ide Faludy György, Határ Győző, Grendel Lajos jócskán megnövekedett anyaországi autoritása, vagy az, hogy Székely Jánosról végre az őt megillető módon kezdenek beszélni. Legkézzelfoghatóbb jeleit egyelőre inkább csak abban tapasztalhatjuk, hogy az irodalomközvetítés méltányosabban működik: az anyaországi folyóiratok és kiadók viszonylag nagy számban publikálják határon túli magyar szerzők műveit.

2. A jelzett pluralizálódás azonban sokkal nehezebben bontakozik ki az utódállamok magyarságának körében, ahol a politikai függés még mindig rányomja bélyegét az elvileg szabadnak tekinthető művelődési és irodalmi életre, az egész nyilvánosságra. A diktatúra ugyan megszűnt, cenzúra sem létezik, de a „védekező kollektivitás” reflexei⁶ a kultúrában szinte ugyanúgy működnek, mint azelőtt, és többnyire bensővé váltan, az egység, az egyneműség fenntartására irányulnak. Erdélyi viszonylatban ez azt jelenti, hogy az „összesség” értékeinek a kultúra terén is prioritása van minden érték fölött, ami individuális. Így a kisebbségi kultúrában hetven év alatt kialakult majdhogyanem egynemű kritikai elváráshorizont ideológiai hegemoniája a nyilvánosság szintjén továbbra is érvényesnek látszik.

Könnyen belátható, hogy a két világháború között spontánul kifejlődött kritikai egyoldalúság, mely az irodalomtól mindenekelőtt valamely közösség szolgálatát várta el, majd a második világháború után hatalmi úton fenntartott baloldali kizárólagosság (ami az előbbire rátelepedett) milyen súlyosan megterheli a kisebbségben élő romániai magyarság egész művelődési és irodalmi hagyományát. A kétféle – nemzeti és kommunista – kollektívizmus világnézeti normái ugyanis, bár tartalmukban különbözők, strukturális szempontból végzetesen hasonlítanak. Azonos módon torzítják a kultúrát, amennyiben egyneműsítő, önmagukat kizárólagosnak tételező diskurzusokban jutnak kifejezésre. E monologizáló diskurzusok tagadják az eltérő nézőpontok létjogosultságát. Szimbolikus hatalomként gátat vetnek a vitaszellemnek és az egészséges kultúrákra jellemző többszólamúságnak. Következésképpen korlátozzák a kultúra lényegének természetes megnyilatkozását: a művészi és kritikusi szabadságot.

Nyilvánvaló, hogy a két normarendszer, más-más alapon ugyan, de egyértelműen szemben áll a polgári mentalitással.

3. S ha elfogadjuk, hogy a polgár pszichoszociológiai értelemben az autonóm személyiség megfelelője, akkor megállapíthatjuk, hogy századunkban a polgári mentalitás magyarságon belüli izmosodását nem csupán a kommunista diktatúra évtizedei vetették vissza, hanem már hamarabb, Trianon után megkezdődött annak a társadalmi és kulturális értéknek a sorvadása, amit az öntudatos polgár mint individuum képvisel. A nemzeti frusztráció ugyanis szükségképpen termelte ki azt az „értéktöbbletet”,

amivel aztán a nemzeti jelleg a magyar kultúrában minden más érték, így a polgári fölé (is) helyeződött. (Ugyanez figyelhető meg, bár talán korábbi eredetű, a román, szlovák, szerb stb. nemzet vonatkozásában.)

És ez a kompenzatív normaállító mechanizmus természetesen ott hatott a legerőteljesebben, ahol a legnagyobb volt a veszteség: ahol a nemzet egy-egy töredéke kisebbségi sorba került.

Kisebbségi kultúrában a nemzeti jelleg identitásképző vonzereje hipotézisem szerint sokkal nagyobb, mint a független nemzet esetében. Ezért a személyes individualizáció kockázatosnak minősülő szabadsága helyett a társadalom tagjai készségesebben vállalják a közösségi identitást, a „közazonosságot”. Hiszen csak ezzel – a szimbolikus közösséget teremtő azonosságtudattal – együtt tudják elviselni a máságnak, a megkülönböztetésnek azokat a terheit, amelyek őket naponta, pusztán kisebbségi létükből következően, de mégis személyesen sújtják. A hátrányos megkülönböztetés okozta frusztrációk elviselése kétségtelenül olyan kognitív disszonanciát okoz, mely inkább az elvegyülésnek, mint a kiválásnak, inkább a nyájszellemlnek, mint a személyes különbözőzés igényének kedvez. Ebből következik, hogy kisebbségi létben az individuum – további disszonanciák elkerülése végett – könnyebben rendeli alá a maga értékeit a közös érdekszférába terelő nemzeti értékeknek, mint ott, ahol a nemzet értékei nincsenek veszélyben. Erre készítetik a „védekező kollektivitás” többé-kevésbé intézményesült társadalmi reflexei is, melyek a kisebbségi nyilvánosságban úgy működnek, mint a kiválást, az egyéni szabadságot fékező szimbolikus szankciók. Nem csoda, hogy a polgári értékrend a közép-kelet-európai régióban ott érvényesülhetett a legkevésbé, ahol az emberek a diktatúra mellett nemzeti függésben is éltek.

4. Túl az irodalomtörténeti pozitívizmus minden naivitásán, kötelező bevallanom, hogy a korán jött polgárra vonatkozó előfeltevéseim nem mentesek a személyes világkép és egynémely keserű tapasztalat befolyásától. Föltehetőleg ez indokolja, hogy a polgár ebben a hipotézisben inkább független értelmiség, mint a klasszikus (gazdasági tekintetben nem egyértelműen pozitív) polgári mentalitás ideáljához közelít. Ami bennük közös, az a személyiségközpontú értékrend, melyben az ember mint individuum az alapérték. Ennek a származástól, vagyontól, társadalmi szereptől, hatalomtól függetlenül érvényes alapértéknek a (többé-kevésbé megszenvedetten szilárd) talajáról lehet csak elutasítani a tekintélyelvűség feudális-konzervatív formáit és minden társadalmi transzcenzust, Eszmé, ami a személyes integritást és különbözőséget egy szimbolikus értéknek tételezett gyűjtőfogalom, az osztály, a párt, a nemzet stb. alá rendeli. Mert a polgári értékrendben a közösséget sohasem egyén fölöttiként tételezett eszme teremti, hanem valóságos érdekközösség vagy a Másikkal személyesen, szabadon és tevőlegesen vállalt szolidaritás.

Magyarországon és általában Kelet-Európában azonban az említett történelmi és mentalitástörténeti viszontagságok következtében a polgári értékrend szabad érvényesülése még manapság is a nem kis mértékben megőrződött feudális-konzervatív tudati elemek és a kollektivistá ideológiai ellenállásába ütközik.

5. A polgári mentalitás rehabilitálása tehát – akár egy szerző recepciótörténetének ürügyén is – nem csupán azért fontos, hogy a múlt rendszer irodalompolitikájának a polgárról kialakított megbélyegző kliséit lebontani segítsük. Hanem azért is, hogy a szabad, kezdeményező individuum identitásmintája a civil társadalom tagjaiban kellőképpen tudatosuljon, és ezzel együtt vállalható legyen a különbözőzés, a kiválás, a nézetütközés, valamint a kritika kockázata, vagyis a pluralizmus feltételrendszere. Ennek

az identitásmentésnek a kulturális asszimilációja nélkül elképzelhetetlen a kelet-európai demokráciák kibontakozása. Ahol az autonóm személyiségnek nincs becsülete, ott nincs mód a szabad emberek társulásaként fölfogott politikai nemzetmodell kialakítására sem, ott csupán a zárt társadalom fennmaradásának távlata állandósul. És ez a távlat – hogy most már valódi tárgyunkhoz visszatérjünk – nem utolsósorban a művész státusát is veszélyezteti, akinek lételeme a személyesség, a többé-kevésbé öncélú világteremtés szabadsága.

6. A polgárra vonatkozó előfeltevésekkel dolgozva végső soron nem az a szándékom, hogy a megszokott irodalomtörténeti kliséket, mint: urbánus, jobb- és baloldali, nemzeti és liberális stb. szaporítsam vagy a polgár javára feláldozzam. Hiszen ez nem lenne más, mint egy újabb irodalomon kívüli norma bevezetése az irodalmi értékek megítélésébe. Mindannyian tisztában vagyunk azzal, hogy ilyen és ehhez hasonló címkek alkalmazása miatt vált irodalomtörténetünk egyfajta irodalomtemetővé, amelyben ideológiai fejfák alatt hantoltak el jobb sorsra érdemes művészeket.

A hivatalos rangsorolás ideológiai vetületei

A „polgár” értéktartalmának rövid bemutatására azért volt szükség, hogy az autonóm személyiségmodell legitimitása melletti érveimmel a „polgári” író, Karácsony Benő eddigi recepciójának irodalomon kívüli argumentumait, mint a hátrányos megkülönböztetés bélyegeit kezelhessem, és így kiderüljön: ezt az érzékeny, villódzó intellektusú, jó humorú, kitűnő tollú író-t pusztán a világképével szembeni ellenérzés miatt tették el azok, akik jó ideig a hivatalos kánon – az irodalomtemető – sírásói vagy őrei voltak. A polgár vagy a művész autonóm személyisége ugyanis a maga öncélúnak tekintett egzisztenciájával és ars poeticájával sehogyan sem illett bele abba az irodalompolitikai sémába, az „öntudatos közéleti író” szerepbe, amibe jobb- vagy baloldaltól bele kívánták volna erőltetni.

Abban, hogy közönségikere ellenére már a két világháború között méltánytalanul kevés megbecsülésben volt része, feltehetőleg közrejátszott, hogy az erdélyi irodalommal kapcsolatban az anyaországi kritika (trianoni hangulatú) elváráshorizontja meglehetősen szűk volt. Elsősorban a kisebbségi problematika iránti érzékenység bírt rá, hogy a romániai magyar írók könyveivel foglalkozzék, és ezt az elvárást jobban kielégítették azok az írók (Nyíró József, Tamási Áron stb.), akik a nemzeti sorskérdések iránt fogékonyabbnak bizonyultak (és ezért mindmáig népszerűbbek). Ennek az egyébként érthető közönségigénynek Karácsony Benő nem tudott vagy nem igyekezett eleget tenni: könyveiben a kisebbségi létet áttételesen, az illő pátosz és hősi pózok nélkül jeleníti meg. Mi több: mer humoros és ironikus lenni abban a közegben, ahol elvárják a tragikus fenség gesztusait.⁷

Másrészt Karácsony Benő meggyőződéses vagy kényszerű kritikusi Gaál Gábortól kezdve a SPENÓT-ig vagy a romániai magyar irodalomtankönyvek szerzőiig, a baloldali ideológiai fenntartások kivételével, sok pozitívumot is írtak a regényeiről.⁸ És sorolni lehetne a számtalan tisztán esztétikai méltatást is, melyeket azonban a hivatalos kánon gondosan kiszűrt, hogy véletlenül el ne billentsék azokat az arányokat, melyek a baloldalon preferált íróknak kedveztek.⁹

Ugyanakkor a viszonylagos csend, ami Karácsonyt a Helikon körében övezi, arra enged következtetni, hogy tisztázatlan hovatartozása a másik oldalon is gondot okoz. Molter Károly egy helyen szóvá is teszi ezt a „szélsőségektől való kínos tartózkodást”, mely az író-t „mind a két tábor előtt kevésbé szeretetté tette”.¹⁰

Azok körében tehát, akik az írói autoritás megállapításában valamiképpen döntő szerepet játszottak, Karácsony írásainak fogadtatása felemás volt. Először is amiatt, mert nem felelt meg az erdélyi íróról alkotott eszményképnek, aki a kisebbségi sors terheit hordozza hősi vállán. A második világháború után pedig nyilván olyan konjunktúra alakult ki, amelyik a Gaál Gábor meglehetősen dogmatikus véleményét „kanonizálta” – ha némi finomításokkal is. A baloldali vezérkritikus a harmincas években a realizmus hiányát és azt rója föl neki, hogy „nem kötelezi el magát se jobbra, se balra”; az „osztályon kívüliség” és a „l'art pour l'art” bűnében marasztalja el. Az ötvenes években tartott irodalomtörténeti előadásain a munkásíró Nagy István Karácsony Benőt „a kozmopolitizmus erdélyi változataként” tárgyalja. Később élénk vita alakul ki az író cinizmusáról.¹¹ Nem csoda, hogy a SPENÓT Karácsony írásművészetének pozitívumai mellett nem mulasztja el megjegyezni: „Meleg humanizmusát, a fennálló állapotokat illető találó kritikáját azonban... lefegyverzi, hogy az adott viszonyokat megváltoztató forradalmi megoldásokban nem hisz. A modern polgári filozófiának, a kultúrpeszimizmusnak, a romantikus utópizmusnak marad a rabja mindvégig, és ennek megfelelően lírával helyettesíti az objektív összefüggések ábrázolását.”¹²

Némiképp meglepő, hogy a ROMÁNIAI MAGYAR IRODALMI LEXIKON második kötete, mely egy ideig feltehetőleg kánonalakító szerepet fog játszani, ezt a kritikai vonulatot folytatja annak ellenére, hogy a fordulat után, 1991-ben látott napvilágot. Arról beszél, hogy Karácsony utolsó regénye túlmutat az előbbieken, „amennyiben a polgári társadalom elleni erkölcsi szembenálláson túl szolidaritást is sugall azokkal az erőkkel, amelyek egy emberibb társadalomért harcolnak”.¹³

A támogató kritika

Jó szemű, érzékeny kritikusok közben a két világháború közötti és a mai lapokban, előszavakban, szakdolgozatokban és évfordulós megemlékezésekben a magukét mondják: más-más nézőpontokból ugyan, de jószerivel az ellenkezőjét annak, amit a hivatalos irodalomtörténetek és a tankönyvek állítanak. A nézőpontbeli eltérés mindenekelőtt abból adódik, hogy Karácsony írásaihoz kevesebb ideológiai elvárással, inkább a spontán műélvezet impresszióival viszonyulnak, és ennek megfelelően a regényíró művészetének sajátosságait emelik ki. Nyilván ez a közelítésmód felel meg leginkább a szépirodalom természetének, és érdemes is lenne elidőzni az esztétikai szempontú méltatásoknál, melyek közt nem ritka a regényeket európai értékrendben, világirodalmi párhuzamokkal mérlegelő kritika sem.¹⁴ Most azonban azokra a megjegyzésekre érdemes figyelni, amelyek az írói világképpel kapcsolatban relevánsak, hiszen ezeken tudjuk lemérni az előbbi vonulat szűkkeblűségét.

Első regénye, a PJOTRUSKA, a kortársak körében egybehangzóan pozitív fogadtatásban részesült. Dienes Lászlótól kezdve többen is szóvá teszik a szerző társadalomkritikáját, mely nem kíméli a polgári társadalom haszonelvűségét, visszásságait sem,¹⁵ e gyakran gunyoros kritika mögött azonban nem politikai világnézetet keresnek, hanem az erkölcsi szilárdság és az egyetemes humánus rejtőzködő értékeit vélik felfedezni.¹⁶ Kivülállását korántsem a közöny, hanem a sebezhető emberség önvédelmeként fogják fel, érvényesülni képtelen, nemegyszer groteszk hőseiben a társadalmi érdekküzdlemből kiszoruló erkölcsi értékek megcsúfolását látják. Szentimrei Jenő, Szemlér Ferenc és mások is a sajátos erdélyi életérzéseken túlmutató egyetemesség igényét méltatják benne. Regényeinek széles skálájú humorában az emberi esendőségen való felülemelkedés, a feszültségeket enyhítő, „kiengesztelő” derű erényét fe-

dezik fel a kritikusok.¹⁷ Van, aki regényalakjaiban éppenséggel a hősietséget, stílusában a nagyképű pátosz hiányát tartja rokonszevesnek. Nem keresik célzatosan, de felfedezik benne – a nagy műveltségű, látszatra kívülálló értelmiségiben – a szülőföld s a honfitársak iránti áldozatos ragaszkodást is (mintegy a transzszilvanizmus helytálláskultuszának sajátos megnyilatkozását).¹⁸

Karácsony háború utáni fogadtatástörténetében ezek a minősítések a dogmatizmus enyhülésekor (mindenekelőtt Baróti Pál tanulmányában),¹⁹ de főleg az utóbbi tíz-tizenöt évben térnek vissza, és nyernek mélyebb jelentőséget a rendszer mostoha ideológiai erőterében. Az újabb értelmezések egyike-másika ugyan nem mentes a szerecsenmosdatás gesztusától (míserint Karácsonyt a munkásosztály is vállalhatná),²⁰ de jobbra a szerzői világkép árnyaltságának figyelembevételével jelölik ki helyét a magyar, de főleg az erdélyi irodalomban. Méltatói közül többen – Huszár Sándor, Sóni Pál, Tánzos Vilmos és mások – igyekeznek alátámasztani Karácsony nézőpontjának és prófétai szereptudattól mentes ars poeticájának létjogosultságát, és még egy olyan állítás is megfogalmazódik, miszerint: „*Karácsony Benő művéből adekvát* [netán realista? Cs. Gy. É.] *képet kapunk a század első felének életéről, politikai demagógiájáról, sivár kiútlanságáról, téveszméiről, az ország szellemi életének áporodottságáról.*”²¹ A centenáriumi óta feltűnően megelégnült a Karácsony Benő iránti érdeklődés, tudunk kitűnő szakdolgozatról és készülő monográfiáról is. Az utóbbi időben készült feldolgozások igen gyakran kiemelik az író látásmódjának időszerűségét.²²

Korán-e vagy idejében?

Az időszerűség problémája – bármilyen értékről legyen is szó – önmagában meggondoloztató. Ez is a modernség alapfogalmai közé tartozik. Hiszen az időszerűség csak olyan értékrendben számít értéknek, melyben az időnek a haladás értelmében vett linearitást tulajdonítanak. Közelebbről szemügyre véve az időszerűség kontextusát, az is kiderül: ez az érték az emberközpontú teleologikus gondolkodásmóddal jár együtt, de mögötte egymástól eltérő ideológiák rejtőzködhetnek attól függően, hogy ki milyen célt tulajdonít a társadalom „fejlődésének”. A felvázolt kritikai vonulatokban például kimutatható az időszerűség két egymással ellentétes felfogása: az egyik szerint Karácsony Benő prózája „nem felel meg a kor követelményeinek” vagy azért, mert a kisebbségi sorsot, vagy azért, mert az osztályviszonyokat nem fejezi ki, úgymond, adekvátan, a másik viszont időszerűnek tartja, mert bebizonyosodott: a századvég csődtömege nagyrészt a kollektivista ideológiáknak tulajdonítható, tehát Karácsony személyiségközpontú világgépe, annak igazsága, úgymond, magasabb rendű. A két ellentétes felfogás (melyeket a szemléltetés kedvéért most tudatosan leegyszerűsítve mutattam be) ugyanazon időszerűség-fogalom érvényesüléséről tanúskodik, amennyiben színe és visszája ez a jól ismert célelvű történelemfelfogásnak, csupán az ideológiai előjelek különböznek egymástól. Mindkettő implikálja a másikat is, amennyiben annak ellentéte: a kollektivizmus az individualizmussal szemben definiálja önmagát, és fordítva.

Ha azonban az időnek a posztmodern fogalmával dolgozunk, az időszerűség jószereivel értelmetlenné is válik, vagy legalábbis elveszíti előbbi jelentéseit. A radikális konstruktivizmus például az időt is az emberi tudat alkotásának tartja.²³ De nem kell radikális konstruktivistáknak lennünk, hogy belássuk, a kétely afelől, hogy van-e célja a történelemnek, és fejlődött-e az emberiség, alighanem jogos. Hogy valamit az ember időszerűnek tart-e vagy sem, az teljességgel annak függvénye, hogy tudatosan vagy öntudatlanul hogyan határozzák meg az érdekei, milyen ideológiát tett a magáévá.

Hogy Karácsony Benőt ma valamiképpen időszerűnek tartjuk, abban föltehetőleg közrejátszanak rejtett vagy tisztázott előítéleteink arról, hogy mi a korszerű. (Itt most nem a regényírói technikák korszerűségére gondolok, bár – ha a modernség szellemében gondolkozunk – Karácsony ebben is „korszerűbbnek” bizonyul erdélyi kortársainál, hanem kizárólag a regényeiben megjelenített világszemléletre.) És ezek az előítéletek valószínűleg természetszerűen működnek, magam sem tudok kikerülni a fogságukból.

Ha úgy tetszik, előítéleteim közé tartozik az a felfogás, hogy az emberiség története nem célrelvű változások sorozata, és értelmetlen egy kollektív célelvűségnek megfelelő fejlődésről beszélni. Ez a racionálisnak tetsző előfeltevés párosul a hittel, hogy ha van cél, akkor az az emberre mint személyre szabott s nem e világi cél. Minden racionálisnak tetsző igazság fölött pedig van valami örök, mely „minden értelmet felülhalad”. Ami ebből e világi értéként is megjelenhetik, az nem más, mint amit Jürgen Moltmann megfogalmaz: „*A teremtés célja: szabadság, játék, öröm.*”

Ez a röviden előadott dedukció szükséges volt, hogy megfogalmazhassam: Karácsony Benő egész életműve egy ilyenszerű filozofémában foglalható össze. Az értékekből, melyeket oly tárgyiasan és hangulatosan megjelenít, levezethető stílusának minden alapvető sajátossága: a meghökkenítő és mégis természetesnek ható képszerűség, a jóízű, sohasem agresszív, hanem „engesztelő” humor és a nyelvi játékoság. Mindezek fölött pedig a művei zömére jellemző derű, mely oly nagyon ritka a magyar, de különösen az erdélyi magyar irodalomban.

Egy helyen ő maga mondja, hogy „*Örömré és egyszerűsége születünk...*”. És ezt az életfilozófiát nagy művészi erővel fejezik ki az írásai, mintha csak annak a hivatástudatnak próbálna megfelelni, amit Petőfi Dickens kapcsán fogalmazott meg: „*A legszebb küldetés a földön: másokat földeríteni.*”²⁴ Karácsonytól ugyan idegen az ilyen jelszószerű megfogalmazás, de ebben az értelemben minden írása egyfajta jócselekedet.

Azt hiszem, Karácsony Benő meg is mosolyogná az előbbi eszmefuttatást az időszerűség tartalmáról, hiszen tudja, amit ma konstruktivista divatból tudni vélünk, hogy az idő, ahogyan mi látjuk, nem létezik: „– *Azt mondja, mon ami, hogy tegnap még tenger nyaldosta azokat a sziklákat?... – Tegnap vagy kétmillió év előtt, mindegy, művészno – felelte az újságíró. – Az emberek kétségbeesnének, ha megértenék, hogy csak a zsebórájuk kelti az idő illúzióját. Idő nincsen... Az emberiség gyermeke büszkeséggel rajzolja történelmi ákombákomjait a kiszáradt tengerfenék homokjába. A kozmosz pedig lélegzik egyet, és elsöpri a megkuszált homokot.*” (PJOTRUSKA. Dacia, Kolozsvár, 1986. 123. o.) Ami pedig a fejlődéssel kapcsolatos illúziókat illeti, abban is szkeptikus: „*Semmi nem változott, és ne reménykedjünk – mondatja Éberlein doktorral –, semmi sem fog soha megváltozni. Eszméink, akarataink éppúgy nem fogják tökéletesebbé tenni a világot, mint ahogy a megelőző millió nemzedék sem tette azzá a jelent. Végtelen tévedés azt hinni, hogy a világegyetem és benne minden lény tökéletességre törekszik. Ha ez a törekvés meglelt volna, akkor az elmúlt végtelen idő alatt már tökéletessé kellett volna válnia a világnak.*” (NAPOS OLDAL. Erdélyi Szépművészeti Céh, Kolozsvár, 1936. II. 184. o.) Szkepszise, bármilyen groteszk színben tünteti is föl az embert, végül is erkölcsi tisztaságigényére vezethető vissza: „*Van már százhuszezer éve, hogy lemásztunk a fáról, mégis elfelejtettünk lekopni, szőrösök és otrombák vagyunk... Oda nézz... az a szentjánosbogár ott a sötétben... Látod, mit csinál? Világít, maga világít magának... Saját villanytelep... Mi feltaláltuk a villanyt, de a céljaink, a vágyaink, a korlátoltság, az önzés, a durva ostobaság sötétjében tévelyegnek... A világosság, amit feltaláltunk, csak hazug kirakatainkban csillog... benünk még teljes az éjszaka...*” (PJOTRUSKA. 254. o.)

Az emberi élet céljára vonatkozó meggyőződése, melyet fennebb idéztünk, talán az egyetlen olyan igazság, amellyel kapcsolatban – legalábbis írásaiban – nem sok kételye mutatkozik. Mert alkati vagy talán nagyon is megszenvedett (?) szabadságánál fogva egyébként minden eszmében kételkedik. *„A divatban lévő igazságok körül kétségtelenül bajok vannak, de résen kell lenniünk, nehogy valami odvas, rövid életű igazságot ültessenek a helyükre, mert az hamar elpatkol, és megint csak igazság nélkül maradunk”* – írja a NAPOS OLDAL-ban (II. 14. o.). A különböző világnézeteket és izmusokat is amolyan rövid életű igazságoknak tekinti, és főként afelől ítéli meg, amilyen agresszív kizárólagossággal viszonyulnak egymáshoz. Sok esetben a groteszk megjelenítés eszközeivel mond ítéletet fölöttük, mint például ebben a párizsi színhelyen felvillantott jelenetben: *„Keshedt, szegényes hó feküdt az utcákon. Valahonnan, egy térről futó alakok freccsentek fel a járdára. Nyomukban hadonászó alakok rohantak. Verekedő gomolyag támadt, amely verte, rúgta magát az úttesten, vérrrel és vad lábnyomokkal sötétítette be a vékony havat. Elvi verekedés volt, amennyire a verekedők ruhájából és szitkaiból megítélhettem; világnézeti harc vérrrel és átokkal. Az emberiséget akarták boldogítani egymás kiirtásával...”* (II. 84. o.) Az író különben is irtózik minden agressziótól, mely a természet és benne az ember ellen irányul. Különösen a háborúra vonatkozó fejezetei festenek hősiatlenségükben is (vagy talán éppenséggel azért) torokszorító képeket az erőszakról. Egyik figurája, Felméri, miközben nem futamodik meg a harcból sem, mondhatni halálmegvető bátorsággal, a büntetést is vállalva merészel pacifista lenni. Magától a fegyverek mögötti emberi elfogultságtól, a gyűlölettel is iszonyodik.

Ez az irtózat az alapja annak a lelki szabadságnak, mellyel a világnézeti egyoldalúságokhoz viszonyul: *„Ami a világnézetet illeti – mondja Felméri – alapjában kevésre becsültem. Köteles szellemi zászló – gondoltam hetykén –, amit mindig ki kell dugni a padláslyukon, ha jön valaki. Jobban szerettem csupasz zászlórúd lenni, amelyen a játszói szél nem lebegtet semmiféle gyerekes lobogót. A nap vagy az idő ügyis kiszívja a színt, aztán szerezhettek majd újat. Nem – ráztam jóízűen a fejem, amikor jöttek, hogy hé, Felméri, dugd ki a zászlódat a padláslikon – nekem nincs zászlóm, akármit mond is rólam majd az utókor.”* (I. 31. o.)

Az elkötelezettséget számon kérő kritikusok valóban hiába keresnének a Karácsony regényeiből kilógó világnézeti zászlót. Nem lehet rajtafogni, hacsak abban nem, hogy a kollektivista eszmerendszereket különös előszeretettel ironizálja. Talán nem véletlen, hogy nem a közösség, hanem az „összesség” kifejezést használja ilyenkor, mintha ezzel kívánná jelezni, hogy nem a közösségi érzést becsüli le, hanem az arctalan, egyenmű totalitás egyén fölötti hatalma ellen berzenkedik. A NAPOS OLDAL egyik ellenszenves figurájáról szólva írja: *„Ő persze más felelősségről fecsegett. Abból indult ki, hogy az egyénnek és egyéninek nincs létjogosultsága. Az egyén meggebedt a világháborúban, és helyébe lépett az összesség. Az összesség, a nagy összesség. Ismerős volt ez az összesség, más oldalról is hallottam róla, ott is agyba-főbe dicsérték és ott is agyba-főbe verték az egyént. Amikor később gondolkozni kezdtem rajta, egy hordó sózott hering jutott eszembe: a sózott heringek összessége. Ahol az összesség az úr, ott valóban baj lehet az egyesekkel. Beleszaladnak szépen a hálóba, hogy aztán fej nélkül egyesüljenek a hordóban, amelyet az élelmes gazda vásárra gurít...”* (II. 114. o.)

Regényhősei közvetítésével még számtalan megnyilatkozása tanúsítja, mennyire érzékeny minden olyan társadalmi képződménnyel szemben, ami veszélyeztetni látszik a személyes integritást, az emberi méltóságot. Nem csupán az arisztokrácia gőgje és általában az úri, tekintélyelvű mentalitás bosszantja és készletti olykor fölényes ironiára (védekezésre), hanem egyáltalán a tény, hogy az egyén fogaskerékké válhatik,

amennyiben előbb-utóbb egyfajta szerepkényszerbe szorítja őt a társadalom: „Szerettem a napos oldalon járni. A rendszer azonban nem kérdezte tőlem, hogy mit szeretek, szabályszerűen kiképződött körülöttem. Ismeretlen cégektől árjegyzékeket kaptam, egy özvegyasszony havonta egyszer elvitte egy távoli utcába a fehérneműmet, a nevemre kis könyvecskéket állítottak ki gáزرól, villanyról, adóról, a kávéházban tudták, hogy teához a pirított kenyéret kedvelem, s a barátaim, akikkel esténként egy hosszú asztal körül helyezkedtem el, tudták, hogy egy kis derű mindig van raktáromon, elvárták hát, hogy nekik is juttassak belőle valamit. Pénzem nem volt, de ez is hozzátartozott a rendszerhez. Néhányszor tolakodóan közelített hozzám, de elijesztettem magam mellől. Megátalkodott fickó voltam, a pénzt sem tiszteltem.” (II. 93. o.)

Ha a polgár a tisztés jómód, a gyarapító igyekezet, a takarékoság szimbóluma, akkor ennek bizony nem felel meg Karácsony Benő értékrendje. A gazdagság csábításait is gondosan kerüli, mintha az is a személyes szabadság egyfajta korlátja volna: „Mi kell az embernek, hogy befogja a száját, és elégedetten füstölögjön a pipájából? Kis kenyér, néhány harapás kolbász és egy kis adag nap, amely olykor rásüt az ember hasára. – Érdemes rosszízű kásahegyet átrágni, hogy a végén az embert finomabb koporsóba rakják? Ami engem illet, tiszteltem az összes kásaevőket. Magányos bogárka voltam, tip-tip, szaladgáltam a hasasban, gondtalanul tisztogattam csápjaimat a napsütésben, és nemigen törődtem azokkal a nagy disznóságokkal, amik a világban folydogáltak.” (I. 151. o.)

„Szerettem a napos oldalon járni...” Regényeinek ez a motívuma szenvedte meg leginkább a demagóg világnézeti interpretációkat, holott ez nem más, mint az elemi (a természetes?) életszeret kifejezője, mely párosul az együttléti örömeivel, melyet a természet és a szerető embertársak nyújtanak. Túl ezeken a kiragadott reflexiókon Karácsony regényeinek világában valóban gazdagon, érzéki elevenségében jelenik meg a természet. Apró kis lényeit is már-már kultikus tisztelettel tünteti ki az ember és természet kölcsönös egymásrautaltságát szimbolizáló részletekben.

A társadalomról ellenben nem sok jó szava van. Annál több azokról az emberekről, akik az arctalan összességben különös színfoltot képviselnek rendszerint azzal, hogy valamiképpen idegenek, elütnek az átlagtól, vagy éppenséggel a társadalom peremére szorultak, mint Csermely, Veronka vagy Éberlein doktor. Majdhogynem résztvevő figyelemmel viseltet egy olyan figura iránt is, aki a történelmi fordulat, Trianon után, a hivatalos ellenségképet kellene hogy megtestesítse. Volt bajtársát, katonáját, Tódort, a román parasztot Felméri akkor sem képes gyűlölni, amikor az látványosan érezteti hatalmi fölényét: „Komiszabb ember lett vajon ez a Tódor? Nem, biztosan most is olyan jó pofa lehet, mint azelőtt, amikor a legreménytelenebb pocolyában is felvidámított derűs bokázásával és egészséges kitartásával. De valami mégis közénk dugta ronda fejét, amiről egyikünk sem tehet. [...] Veszett kutyáknak nevelnek bennünket... és ellopják tőlünk a megértés örömét. Kőkemény szavak galuskájával van tele a pofazacskóknk, hátulról meghergelnek egy kicsit, s akkor egymásra ugatjuk mérges galuskáinkat... Kezdetben teremté az Isten az eget, de vannak, akik azt állítják, hogy a faji gyűlöletet. Hatodnap pedig megteremté az embert, aki viszont megteremté az újságokat, hogy a hazugság sohase pusztuljon ki a földön.” (I. 126. o.) Bármennyire ragadósnak látszik, Karácsony alighanem a mai etnikai hidegháború idején sem volna képes a gyűlöletre.

„Művész volt, és a művészetén kívül csak az élet érdekelte...” (II. 20. o.) – állítja a NAPOS OLDAL egyik rokonszenves alakjáról. Ars poeticájában nyoma sincs annak a prófétai magabiztosságnak, mellyel az elkötelezett író melengeti társadalomboldogító hivatástudatát. „Nem tudunk semmit megoldani, és semmit nem tudunk maradéktalanul kifejezni” – írja a NAPOS OLDAL-ban. (II. 87. o.) „Az ember kompenzál, mondják a lélekelemzők. Ha nem tud rúgni, versben gondolja el” – vallja utolsó regényében. (A MEGNYUGVÁS ÖSVÉNYEIN.

Dacia, Kolozsvár, 1978. I. 94. o.) Az író szerepével kapcsolatos rezignáció mögött pedig az a fajta ismeretelméleti kétely munkál, amit irodalmon innen és túl, sokan csak most, az évezred utolsó harmadában szenvedtünk meg igazán: „*Nem ragaszkodom a leírt dolgok valóságához. És mi az a valóság? Hát tudjuk mi egyáltalán, hogy mi a valóság? És melyik az a hiteles hely, hol van az a vegyvizsgáló állomás, amely a valóságot vizsgálja: a szemben, amely látja, a logikában, amely érzi, vagy az agyvelőfodorban, amely elképzei? A valóságok nagyon csuszamlós dolgok, és korántsem olyan fontosak. Az agyunk játékos kedvében néha igazabb valóságokat nyújt, mint amit a szemlencsénk észrevesz...*” (NAPOS OLDAL. I. 180. o.) Bizony, elkélne manapság is ez a termékeny kétely. Mert ez lehetne a tolerancia egyik alapja Kelet-Európában most, amikor ádáz gyűlölettel feszülnek szembe azok, akik magabiztosan ugyanazt harsogják: az ő (nemzeti vagy ideologikus) valóságképük az egyetlen, az igazi valóság...

Mindez vázlat csupán egy értékrendről, mely – jöllehet sokunk számára érvényes – jobbra kihívásként hat, és ma is rejtőzködésre kényszerül. Ha Karácsony Benő polgár – nem e világ polgára. Korán jött? Talán. Mert olyan értékeket képvisel, melyek – úgy tűnik – nem e világból valók.

A rejtőzködő író

Arra vonatkozólag, hogy ő maga, az izraelita vallású Klärmann Bernát „civilben” mi-nek is tartotta magát, nem sok tudósítás maradt, hacsak nem tekintjük önvallomásnak mintegy kétezer oldalnyi életművét.²⁵ Kritikusai sokszor kiemelik, hogy regényeinek főhősei, az újságíró Baltazár vagy Felméri Kázmér, a szobrász, valójában a szerző alteregói, ám ez, túl az életrajzból bizonyítható, de valójában formális egybeeséseken (színhelyek, helyzetek, események stb.) korántsem dönthető el ilyen kétséget kizáróan. Néhány interjú és levélén kívül nemigen maradt fenn olyan megnyilatkozása, melyben önmagáról közvetlenül vallana.²⁶

Ma már relevánsnak tűnik az is, hogy a korabeli irodalmi életről összegyűjtött dokumentumanyagban oly kevés adat van rá vonatkozólag, miközben nálánál sokkal kisebb kaliberű szerzőkről információkban gazdag képet kap az olvasó. Tudjuk, hogy minden regényét, a posztumusz kötet kivételével, a helikoni csoport kiadója, az Erdélyi Szépművés Céh adta ki. A jelek szerint közéjük tartozott. Hogy egy időszakban rendszeresen részt vett az évente rendezett marosvécsi találkozókön, arról a jegyzőkönyvek tudósítanak.

De mégis feltűnő, mennyire nincsen jelen. Mert a találkozók jegyzőkönyveiben bőven rögzített beszélgetések alatt irodalomról, politikáról sohasem szólal meg. Csupán akkor beszél, ha a helikoni csoport valamilyen megbízatással (például az írói segélyalap kapcsán) erre külön fölshóltja. Felkérésükre beszámolókat tart, szabályzatot készít. (Az utóbbira nyilván ügyvédi kompetenciája miatt vállalkozhatott.)

Tudomásunk van arról, hogy a román hadbírótság előtt megvédte a kommunista Salamon Lászlót, akit egy alkalommal államellenes izgatással vádoltak. Nyilván az egykori védenc hálája is magyarázza, hogy a helikoni írókat, a nagy öregeket megszólaltató kötetben²⁷ az elhunyt kortársak között egyedül Salamon László említi. Tőle, illetőleg feleségétől tudjuk: együtt voltak a kolozsvári gettóban. Karácsony állítólag nem fogadta el, hogy kizárólagos zsidó identitást vállalva vegyen igénybe egy svájci menekültközvetítést.²⁸ Mielőtt elvitték Auschwitzba, az író Wass Albert kereste meg, a kéziratok iránt érdeklődött. Ella néni tudósítása szerint Karácsony válasza sem méltatta, s a szögesdrót kerítéstől visszafordulva, otthagya Wasst.²⁹ Ma sem tudni, van-e és hol van a hagyatéka.

Jegyzetek

- 1.** Németh László: PJOETRUSKA. *Protestáns Szemle*, 1928. A kortársak közül – a teljesség igénye nélkül – emlitem még az alábbi méltatásokat, megjelenésük sorrendjében: Szentimrei Jenő: PJOETRUSKA. *Pásztortűz*, 1928/5.; Szemlér Ferenc: K. B.: ÚJ ÉLET KAPUJÁBAN. *Erdélyi Helikon* (a továbbiakban: *EH*, 1932/7.; uő.: K. B. ÚJ REGÉNYE. UTAZÁS A SZÜRKE FOLYÓN. *EH*, 1940/7.; Bodor Aladár: K. B. ÚJ ÉLET KAPUJÁBAN. *Protestáns Szemle*, 1933; Bóka László: K. B. UTAZÁS A SZÜRKE FOLYÓN. *Ország Útja*, 1941/2.
- 2.** Csupán a legfrissebbeket említem: Tóth Zsolt: KARÁCSONY BENŐ ÉLETE ÉS MŰVE. Kandidátusi értekezés. 1993 (kézirat); Szűcs Tamás: KARÁCSONY BENŐ. Szakdolgozat. 1993 (kézirat).
- 3.** ÉRTÉK ÉS ÉRTÉKREND AZ EGYETEMES MAGYAR IRODALOMBAN. Konferencia (1992, Kolozsvár). Az anyag egy része: Cs. Gyimesi Éva: ÉRTÉKTUDAT ÉS ÖNREFLEXIÓ. *Korunk*, 1992/8.; Dávidházi Péter: A KRITIKA VIZSGÁLATÁNAK MÓDSZERTANI DILEMMÁJA. Uo.; Józsa T. István: KELET-KÖZÉP-EURÓPAI UTÓPIA. Uo.; Veres András: A KÖZPONTOSÍTOTT ÉRTÉKREND ÉRVÉNYESÍTÉSÉNEK KÍSÉRLETE ÉS KUDARCA A NEGYES-ÖTVENES ÉVEKBEN. *Korunk*, 1993/6.; Schulz Katalin: A KIEGYEZÉSKERESÉS ESÉLYEI A HATVANAS ÉVEKBEN. Uo.; Varga László: A TÖBBÉRTÉKŰSÉG BIZONYTALANSÁGA A HETVENES ÉVEKBEN. Uo.
- 4.** Debreceni Irodalmi Napok. Konferencia (1990). Anyaga megjelent a *Látóban* (1991/2.) és az *Alföldben* 1991/4.
- 5.** Szakács István Péter: VIRTUÁLIS FOLYTONOSSÁG. A NYUGATI MAGYAR IRODALOM SZEREPÉRŐL ÉS BEFOGADÁSÁRÓL. *Korunk*, 1993/6.
- 6.** Babits Mihály: KÖNYVRŐL KÖNYVRE. *Nyugat*, 1935/8.
- 7.** Érdekes adalék ehhez Makkai Sándor HŐSISSÉG című írása. Érdeemes idézni belőle egy passzust, amely az anyaországi kisebbségképet karikírozza: „*Rettenetes, hogy a mártírsors osztályosai csak úgy prózában beszélnek, mint akárki fia. Arcpírító elgondolni, hogy minden este lefeküsznek, ágyban alusznak, hadifelszerelés nélkül, reggel felkelnek, közönséges, kicsi dolgaik után látnak, valamit mégis esznek ebédre, éppen úgy születnek, házasodnak, betegeskednek és haláloznak, mint más-egyebek. Állítólag – remegve írom le a szót – néha nevetni és tréfálkozni is merészelnek, jó képet vágnak a rossz játékhoz, időjárásról, vásárról, erről-arról haszontalan beszélgetéseket folytatnak, sőt olyan elvetemültek is akadnak köztük, akik nem röstellnek színházba, moziba járni, könyveket olvasni, sportolni és egyáltalában élni.*” Megjelent a NEM LEHET (A KISEBBSÉGI SORS VITÁJA) című kötetben. Válogatta Cseke Péter és Molnár Gusztáv. Az előszót írta Cseke Péter. Limes könyvek. Hét-torony, 1989.
- 8.** Bolyai Zoltán (Gaál Gábor álneve): ÚJ ÉLET KAPUJÁBAN. *Korunk*, 1933/2.; Gaál Gábor: A „NAPOS OLDAL”. *Korunk*, 1936/2.; Nagy István: A KOZMOPOLITIZMUS ERDÉLYI VÁLTOZATA (KARÁCSONY BENŐ). Egyetemi jegyzet. 1950 (kézirat); Szabolcsi Miklós (szerk.): A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETE. VI. kötet. Budapest, 1966.; Sóni Pál: KARÁCSONY BENŐ. ÍRÓI ARCÉLEK. TANULMÁNYOK, KRITIKÁK, ARCKÉPVÁZLATOK. Kriterion, Bukarest, 1981.
- 9.** A teljesség igénye nélkül: Bodor Aladár: K. B. ÚJ ÉLET KAPUJÁBAN. *Protestáns Szemle*, 1933; Szemlér Ferenc: K. B. ÚJ ÉLET KAPUJÁBAN. *EH*, 1932/7.; uő.: K. B. ÚJ REGÉNYE. UTAZÁS A SZÜRKE FOLYÓN. *EH*, 1940/7.; Császár Károly: NAPOS OLDAL. *EH*, 1936; Szenczei László: K. B. *EH*, 1939/1.; Szabó Richárd: K. B.: NAPOS OLDAL. *EH*, 1936.
- 10.** Az idézet a 11. helikoni találkozó jegyzőkönyvéből való: A HELIKON ÉS AZ ERDÉLYI SZÉPMÍVES CÉH LEVELESLÁDJÁJA. Összeállította és közléstesi Marosi Ildikó. Kriterion, Bukarest, 1979. II. 99.
- 11.** Robotos Imre: A CINIZMUSTÓL A KÖZÖSSÉGI HUMÁNUMIG. *Korunk*, 1957/32.; Huszár Sándor: HUMÁNUMTÓL A CINIZMUSIG. *Korunk*, 1957/37.; Költő József: CINIKUS VOLT-E KARÁCSONY BENŐ? *Korunk*, 1962/11.; Huszár Sándor: KARÁCSONY BENŐRŐL HÚSZ ÉV MÚLTÁN. *Korunk*, 1964/5.; uő.: SORSOM EMLÉKEZETE. Kriterion, Bukarest, 1982.
- 12.** Vö. 8. jegyzet, 954. o.
- 13.** ROMÁNIAI MAGYAR IRODALMI LEXIKON II. (Főszerkesztő Balogh Edgár.) Kriterion, Bukarest, 1991. (DGY)
- 14.** Szentimrei Jenő, Szemlér Ferenc, Császár Károly és mások. Vö. 1. jegyzet.
- 15.** Dienes László: PJOETRUSKA. *Korunk*, 1928/4.
- 16.** Huszár Sándor, Költő József (vö. a 11.

jegyzet), valamint Tánzos Vilmos: KARÁCSONY BENŐ PERIRATAI. (Előszó a PjOTRUSKÁHOZ.) Dacia, Kolozsvár, 1986.

17. Császár Károly (vö. a 9. jegyzet).

18. Uő.: uo.

19. Baróti Pál: UTÓSZÓ A TAVASZI BALLADA C. KÖTETHEZ. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1968.

20. Dávid Gyula: KARÁCSONY BENŐ. A Dávid Gyula–Marosi Péter–Szász János szerkesztette A ROMÁNIAI MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETE című tankönyvben. Tankönyvkiadó, Bukarest, 1977.

21. Tánzos Vilmos. Vö. 16. jegyzet.

22. Berkes Erzsébet: „OLCSÓ KIS FAGGYÚGYERTYÁK VAGYUNK”. SZÁZ ÉVE SZÜLETETT KARÁCSONY BENŐ. *Magyar Nemzet*, 1988. szeptember. 7. Vezér Erzsébet: K. B.: A MEGNYUGVÁS ÖSVÉNYEIN. *Élet és Irodalom*, 1988. 36. sz.; Vörös Károly: A SÓZSÁK SÚLYA. *Népszabadság*, 1988. szeptember 7.; továbbá Szűcs Tamás, Tóth Zsolt (vö. 2. jegyzet).

23. Gebhard Rusch: A TÖRTÉNELEM, AZ IRODALOMTÖRTÉNET ÉS A HISTORIOGRÁFIA ELMÉLETE. *Helikon Irodalomtudományi Szemle*, 1993/1.

24. Idézi Császár Károly, lásd 9. jegyzet.

25. TAVASZI BALLADA (elbeszélések). Marosvásárhely, 1924; PjOTRUSKA (regény). Kolozsvár, 1927; ÚJ ÉLET KAPUJÁBAN (regény). Kolozsvár, 1932; NAPOS OLDAL (regény). Kolozsvár, 1936; A RÚT KIS KACSA (vígjáték). Kolozsvár, 1937; UTAZÁS A SZÜRKE FOLYÓN (regény).

Kolozsvár, 1940; A MEGNYUGVÁS ÖSVÉNYEIN (regény). Kolozsvár, 1946.

26. Ligeti Ernő: K. B. NYILATKOZIK A DARABJÁRÓL, AZ ÍRÁS MŰHELYTITKAIÉRŐL ÉS SOK MINDENFÉLÉRŐL, AMI BELEVILÁGÍT EGY ÍRÓ GONDOLATVILÁGÁBA. *Független Újság*, 1937. október. 9.; Karácsony Benő: NYÁRI DÉLUTÁN A RÉGI FEHÉRVÁRT. SÉTA BÖLCSŐHELYEM KÖRÜL. Budapest, 1940; Tabéry Géza: MIÉRT HALLGATNAK AZ ERDÉLYI ÍRÓK? (K. B. is nyilatkozik.) *Magyar Nemzet*, 1941. szeptember 28.; Barcs Sándor: ÍRÓ, AKIRŐL RÉG NEM HALLOTTUNK. *Újság*, 1943. május 9. (Beszélgetés K. B.-vel.) A HELIKON ÉS AZ ERDÉLYI SZÉPMÍVES CÉH LEVELESLÁDJÁJA közli két levelet (lásd 10. jegyzet), ezeken kívül: Bóka László: VÁLOGATOTT TANULMÁNYOK. (K. B. Osváth Kálmánhoz írott leveléből részlet.) Budapest, Magvető, 1966; KARÁCSONY BENŐ LEVELE MOLTER KÁROLYHOZ. *Igaz Szó*, 1969. II.; Kemény János: EMLÉKEZÉS EGY ÁPOLÓNÓ KEZÉRE. (K. B. levelének közlésével.) *Utunk*, 1970. II.

27. KÖZELKÉPEK. HÚSZ ROMÁNIAI MAGYAR ÍRÓ. (Az interjúkat készítette Marosi Ildikó, fényképezte Erdélyi Lajos.) Kriterion, Bukarest, 1974.

28. Vezér Erzsébet: KARÁCSONY BENŐ. A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve, 1964.

29. Salamon László: VOLTAK HARCAIM, ELSŐSORBAN A HELIKONNAL... KÖZELKÉPEK. (Vö. 27. jegyzet.)

Suhai Pál

EZ VOLT A HÁZ

Ez volt a ház, a kert s a tó:
nagy nyarak és esők tanúja,
a folyton megtelő s kiszáradó
gödör, a kacsaúsztató,
amint az idők ritmusát tanulja.

Ez volt a ház, s ez volt a kert:
vadon, bujdostam sűrűjében,
mint utazó a babbal elkevert
csalán között, arcomba vert
a gaz, s nem tudtam, ez az éden.

Ez volt a kert, a tó s a ház:
pincétől föl a padlásáig
átjártuk minden rejtekét, zugát,
mint huzat sárgult koponyát,
ha egykedvűen ásít.

Ez volt a ház, s e legyalult, kimart
föld a talaj, dehogy panaszlom,
e kusza, sok vonal kitart,
bár szenvedett elég vihart
a vad, holdbéli táj, az arcom.

Ez volt a ház, ma romjait
csupán idült hiánya ássa,
de bennem ép, mert felnagyít,
közelhoz minden távolít
a veszteség fordított optikája.

MESTERVÁGÁSOD

Elnémul már a szó, szavam
remekműved csodálatában:
egész valómmal hangtalan
figyellek, s leesik az állam,
mert minden próba hasztalan,
s kivégez e tökéletesség –
kivégzem én is önmagam,
hogy árnyam utadra ne essék.

Én hallgatok, dicsérd magad,
dicsérje önmagát a teted,
hisz úgyszincs méltóbb mozdulat,
mely ítélkezhetne feletted,
s bár szakszerűn kinyír vasad,
riadalmamat is kioltja,
és elfogy, végül elapad
a rémület világnyi holdja.

És hallgatok, azért talán,
hogy méltóbb nyelv szóljon helyettem,
ha kockaként perdülsz alám,
s rád bukik megbicsaklott testem –
ha mestervágásod nyomán
előnt a csönd, a kibukó vér,
akkor a legszentebb a szám:
sebem ajka köszönt, te Hóhér.

Kosáry Domokos

HATALOMÁTVÉTEL ÉS IDEOLÓGIA A GÖRGEY-KÉRDÉS TÜKRÉBEN, 1945–1956 (I)

Magyarországon, amikor a háború után, romok között, felocsúdva, az ország annyi veszteség és tragédia után is meglepő erővel próbált új életet kezdeni, a történetfelfogás terén két fő, egymástól eltérő tendencia jelentkezett. Az egyik a nyugati, polgári társadalmak hagyományait folytatta tovább, és egyben saját hagyományait, azaz a különbséggel, hogy a szélsőjobb veresége és a konzervatív erők széthullása következtében a spektrumon belül az új, modernebb demokratikus törekvések kerültek előtérbe. Az országra, az egész újrakezdésre azonban kezdettől fogva rávetült a sztálini hatalom árnyéka, hiszen a tényleges hatalmi eszközöket, a katonai erőre támaszkodva, annak képviselői kapták kezükbe, helyi megbízottjaik útján vagy éppen közvetlenül. E hatalom védelme alatt a Moszkvából hazatértek és a hozzájuk itt csatlakozók körében létrejött a sztálini történetfelfogás marxizmus–leninizmus néven ismert helyi képvisellete, eleinte ugyan igen szerény keretek között, de máris buzgón készülődve arra, hogy az ideológiai irányítást előbb vagy utóbb e téren is magához ragadja. Ez ugyanis, nézetünk szerint, a rendszer alkatában, a dolgok természetében, a hatalom stratégiai programjában eleve benne volt, és csak az irányító központ – Moszkva – elhatározásától függött, hogy a nemzetközi politikai erőviszonyok lehetőségeit mérlegelve, ilyen vagy olyan taktikai megfontolásból ezt hol, mikor, milyen ütemben, miként hajtja végre. Így azután a két irányzat egy ideig egymással párhuzamosan, egymással alig érintkezve, külön fejlődhetett. A „polgári”, miután intézményeit, orgánumait tőle telhetően újból működtetni kezdte, nagyjából 1948 végéig folytatódhatott. A „marxista” viszont, ha szovjet előzményeit – és azok igen halvány hazai visszhangját – figyelembe vesszük, már 1945 előtt kialakult. Így a két vonulat közül itt most, először, ez utóbbi kezdeteit kell egy kissé korábbra is visszanyúlva megtekintenünk.

A marxizmus nevében fellépő irányzat hatalomra jutásáról volt itt szó, amely már az előző években is élesedő küzdelmet vívott mindaz ellen, amit a korábbi, ún. „polgári” történetírás folytatásának minősített. A valóságban persze e korábbi történetírásnak csak az egyik, mondjuk így: 1867-es hagyományokat folytató, szakmailag ma-

gasabb szinten mozgó ágát támadta ily erővel, míg ugyanakkor nagyon is elősegítette, hogy a másik ág, a „függetlenségi” típusú, nacionalista romantikáé, új életre keljen.¹ A dogmatizmus ugyanis saját manipulatív céljaira felújította e romantikának számos olyan elemét, jelszavát, amelyet felhasználhatott arra, hogy önmagát a nemzeti függetlenség ügye képviselőjének tüntesse fel, és így, érzelmekre hatva, népszerűbbé tegye, miközben a valóságban, e külszín mögött, messzemenően a sztálini rendszer politikai követelményeinek rendelte alá a nemzet, a társadalom érdekeit. Ez volt – mondhatni – az az édesítőszer, amely lenyelhetőbbé tette az új ideológia keserű piruláját. Amin nem változtat, ha tudjuk, hogy voltak, akik valóban hittek abban, hogy a nemzet és a haladás ügyét így lehet és kell együtt képviselni, a múltat pedig jobban, igazán megérteni.

Ezeket az ellentmondó jelenségeket nyilvánvalóan csak úgy tudjuk megfelelően értelmezni és helyükre tenni, ha sikerül – legalább a mi területünkön – megállapítanunk, hogy milyen elemekből tevődik össze a történefművelés sztálinista modellje.

E sorok írója tudvalevőleg nem tartozott azok közé, akik bibliai kinyilatkoztatásként szokták volt idézgetni Marx és Engels – vagy éppen mások – írásait. Ezúttal azonban a nyomozást az ő nézeteiknél kell kezdenie, hiszen az új irányzat a marxizmus nevében lépett fel, úgy, mint annak egyedül hivatott értelmezője és képviselője. Nos, ami Marx és Engels nézeteiről olvasható a magyar szabadságharcot és vezetőit illetően, máris jelzi, hogy a dogmatizmus enyhén szólva kissé önkényesen kezelte saját bibliáit is. Marx és Engels több vonatkozásban bírálta a magyar szabadságharc politikai és katonai vezetőit, így Kossuthot és Görgeyt, de korántsem képviselte azt az ámulást, amelyet egykor a magyar emigráció, majd a függetlenségi romantika, végül pedig, utolsó fejleményként, a sztálini dogmatizmus hirdetett. Engelsnek azt az 1852-ben írt levelét, amely Görgey emlékiratait bírálja, bár tehetségét elismeri, sőt úgy látja, hogy felette állt a többinek, olykor – ha nem is hiánytalanul – még idézték az új irányzat képviselői, de mélyen hallgattak például arról a másik, 1853-ban kelt levélről, amelyben Engels határozottan elítéli azokat az „*őrült vadakat*”, amelyeket ellenfelei Görgeyre szórtak. De a sztálinista felfogásnak a Görgey-kérdésben elfoglalt álláspontja e formában nem pusztán és egyszerűen a saját alapjának vallott elvekből következett. A torzulást – nemcsak itt – más, további elemek betüremkedése is előidézte. Hozzátehetjük, hogy egy sor más kérdésben, ahol ily torzulásra közvetlenül nem vagy kevésbé került sor, a „marxizmus” is produkált olyan megközelítéseket, amelyek használhatónak bizonyultak. Ez történt például az 1848 előtti magyar nemesi reformmozgalom és – bizonyos fokig – a forradalom társadalmi feltételeinek elemzése, értelmezése terén.

Fellelhető viszont már a sztálini dogmatizmus ámulási koncepciója abban az újabb, más elemben, amelyet a harmincas évek szovjet történetírása hordott magában. Ezt mutatta, egyebek között, Rebekka A. Averbuch szovjet történésznőnek a cári intervencióról és a magyar szabadságharcról 1935-ben közzétett munkája.² Hogy ezt már annak idején, 1936-ban kritikailag figyelembe vehettem, az főleg Görög Imrének volt köszönhető; aki előbb részletes ismertetést tett róla közzé az egyébként nem a „hivatalos” magyar történefművelést képviselő *Századunk* hasábjain, majd pedig, kéresemre, személyes beszélgetés során, bővebben tájékoztatott a részletekről. Görög Imre (1882–1974) jeles történész szakember, tanár, Szekfű ifjúkori diáktársa és barátja volt, aki az első világháború alatt a hadifogságban tanult meg oroszul, majd a forradalmak bukása után, hazatérve, itthon baloldali nézetei miatt nem taníthatott, hanem – főleg mint műfordító, az orosz irodalom tolmácsolója – kiadócégeknél dolgozott. Megnyé-

rő, művelt, közvetlen személyiségére, szerény lakásában, könyvek között, ma is szívesen emlékezem.

Bevezetésül Averbuch historiográfiai áttekintésben bírálta meg 1848 egymást követő magyar megítéléseit. Előbb a „*nacionalista legendát*”, amely szerint a nemesség, Kossuth szavára, önként mondott le kiváltságairól. Azután azt az 1919 utáni újabb felfogást, amelyet szerinte főleg Szekfű Gyula, Eckhart Ferenc, Pethő Sándor munkái képviseltek, és amely a függetlenségi nyilatkozatot hibának, Kossuthot többé-kevésbé politikai fantasztának tartja, Görgeyt pedig rehabilitálja. Averbuch szerint ugyanis éppen az engedetlen fővezér és a békepárt – tehát a belső ellenség erői – ásták alá a diadalmas forradalmat, és vezettek végül az árulás, a feltétlen megadás útjára, holott a bukás sem katonai, sem nemzetközi politikai okokból nem volt elkerülhetetlen. Ezt a téves alaptételt bizonyítandó Averbuch kiadatlan anyagot is felhasznál, főleg Paszkevicznek annak idején már Scserbatov által kiaknázott iratai közül néhány további darabot. Így újabb leveleket a fegyverletétellel kapcsolatban, amelyekről azt hiszi, hogy perdöntő bizonyítékok Görgey ellen, holott nem változtatnak érdemben mindazon, amit már ismerünk. Görög kritikája szerint tehát a fegyverletétel elbírálása továbbra is azon fordul meg, mint eddig: hogy reménytelen volt-e a küzdelem folytatása, várható volt-e valami kedvezőbb fordulat. Ha nem, ha Görgey „*mint fővezér helyesen viselkedett, akkor az, ami Nagyyváradon történt, illeti ugyan emberi és történeti formátumát, de az árulás bélyegét nem süti rá*”. A régi irodalomból Averbuch főleg Lapinski Görgey-ellenes emlékiratára támaszkodik. Felhasználja, egyebek között, Brunov londoni orosz követ jelentéseit, amelyekben például Russell miniszterelnöknek ez az érdekes és jellemző kijelentése olvasható: „*Rendkívül szerencsés körülmény, hogy Kossuth tisztára anarchikus irányt adott a mozgalomnak. Nálunk [ti. Angliában] igen nagy nehézségek támadtak volna, ha megmarad az alkotmány és a nemzeti szabadság védelmének álláspontján.*” Végül is azonban Görgeyt illetően nem találunk itt olyan valóban érdemleges, új adatot, amelyet a kutatás előzőleg – főként Steier Lajos munkái óta – nem ismert volna. Mindent összevéve – Görög szerint – Averbuch könyve hasznos adalék, amely szorgalomról tanúskodik, és viszonylag tárgyilagos hangnemben íródott, de forráshasználata és forráskritikája nem elég körültekintő, szemlélete pedig „*nem emelkedik a pártpublicisztika színvonalára fölé*”.³

Mi inkább azt mondanánk, hogy a szovjet kutató minden igyekezete és feltehető jó szándéka ellenére sem tudott – nem is tudhatott – mentesülni a történelem sztálini koncepciójának ott mindenkire ránehezedő nyomása alól. Így lett központi kérdés a belső ellenség, az árulók vadászata a jelenben s a múltban egyaránt. Azt, hogy volt Debrecenben egy – magában véve nem igazán erős és nem is a feltétlen meghódolást kívánó – „békepárt”, hogy utóbb Görgey helytelenítette – nem utolsósorban a seregre gyakorolt hatása és időszerűtlensége miatt – a függetlenség kimondását, meg hogy ellentétek feszültek a politikai és katonai vezetés között, tudtuk már korábban is. Itt azonban a hangsúly már áttolódott, és az egész szabadságharc ügye, kimenetele, sorsa nem a nemzetközi erőviszonyok, hanem a belső ellenség, az áruló aknamunka függvénye lett. Azóta, hogy Sztálin 1927-ben a szociáldemokrácia ellen megindította nemzetközi síkon a belső árulók elleni hadjáratot, ez a munkásmozgalom belüli „árulókeresés” visszamenőleg kiterjedt a régebbi korokra és más történelmi helyzetek vizsgálatára is. A jelen politikája szabta meg a múlt értelmezését. Ez fejeződött ki Averbuch okfejtésében, majd abban is, hogy a sztálini történetfelfogás magyar képviselői utóbb annyit hivatkoztak az ő állásfoglalására.

Annak idején persze Averbuch könyvének nem volt nagy szakmai visszhangja. Azok sorában viszont, akik a hitleri Németország fenyegető árnyékában, a háború alatt Kossuth hagyományait próbálták, tanulságul, feleleveníteni, mégis akadt, aki rá hivatkozott. Deák Imréről van szó, aki a száműzött Kossuth politikai tevékenységét kezdte megírni – pontosabban annak egyelőre a Hajnal István által már feldolgozott törökországi időszakát. E jóakarátú, de igen konfúzus könyvben, amely az emigrációs politika nemzetközi vonatkozásaitól a hazai titkos konspirációkon át a Duna-konföderációs tervekig sok részletet egybegyűjt, de igen rendezetlen módon, a magyar sajtó-visszhang nyomán röviden említés történik Averbuch munkájáról is, méghozzá éppen a Görgey elleni vád alátámasztása céljából. Deák Imre ugyanis, Kossuth emigrációs politikájának híveként, szükségesnek tartja átvenni az árulási vádat, bár kissé egyéni fogalmazásban. Szerinte ugyanis Görgey, „amint hozzájutott a korlátlan hatalomhoz, sietve megadta magát. Nem várta a segítséget, mely angol és francia földről közeledett Magyarország felé”.⁴ Igaz, hogy e félreérthető fogalmazással feltehetően maga Deák sem valami katonai segítségre gondolt, hanem olyan diplomáciai fellépésre, amelyet Teleki László szeretett volna – sikertelenül – előkészíteni. De azért így is nehéz meghökkenés nélkül találkozni egy olyan fantazmagóriába illő követeléssel, hogy Görgey Aradnál, az ellenséges túlerő bezáruló harapófogójában, várja meg, amíg megérkezik az az angol és francia „segítség”, amely e ponton gyakorlatilag akkor is hatástalan marad, ha netán megszületik. A szerző azonban minden ilyen meggondolástól függetlenül meg van győződve arról, hogy Görgey „tragikus szereplése sorvasztotta el a magyar faji erőfeszítést”.⁵ Pedig szorgalmas adatgyűjtőről van szó, aki ekkoriban egy iratgyűjteményt is közzétett a szabadságharc történetéről, nem egy érdekes szöveggel, de nem kevésbé tendenciózus válogatási elvek alapján, illetve téves kommentárok kíséretében.⁶ A jóakarátú igyekezet ugyanis, sajnos, nem elég a történelemhez.

Kossuth példáját idézte fel halálának ötvenedik évfordulóján, 1944 tavaszán, a döntő válság küszöbén, Moszkvában közzétett füzetében, a fő ideológus Révai József is.⁷ Bár az ő korábbi, a reformkorral, a nemesi polgárosodással és 1848 kérdéseivel foglalkozó tanulmányai is elsősorban történetpolitikai jellegűek voltak, tehát nem pusztán a múlttól szóltak, ez az írása még hangsúlyosabban politikai jellegű. Fő célja nem a történeti elemzés, hanem annak bemutatása volt, hogy Kossuth neve most – a II. világháború vége felé – programot jelent, a bátor szembenállását, a nemzeti védelemét. Míg Magyarországon az elmúlt negyedszázadban – írta – főleg Kossuth ellenfeleinek: Széchenyinek, Batthyáynak, Görgeynek igyekeztek elégtételt adni, most, a veszély órájában, Kossuthhoz kell visszatérni, aki vállalni merete a forradalmi harcot. Akadtak 1848 őszén megalkuvásra készek. Utóbb, Debrecenben is békepártiak. Sőt Kossuthnak „Görgeyvel való ellentétei mögött is végső soron a behódolási politika és a szabadságharc következetes végigvívásának ellentéte rejtett, még ha ez az ellentét a forradalmi katonai és civil hatalom közti hatásköri összeütközés köntösében jelentkezett is”. Azt várnánk, hogy ebből Görgey mint belső ellenség maradéktalan elítélése következne. Ezúttal azonban az új motívum: a fegyveres ellenállás meghirdetése nagyobb, közvetlenebb hangsúlyt kapott, mint a szokásos sztálini koncepció, és ez Révai számára lehetővé tette, hogy a nemzeti múlttól árnyaltabban és több együttérzéssel nyilatkozzék, mint a dogmatizmus más, kevésbé igényes képviselői és mint olykor ő maga is, más helyzetekben. Általában: Révai még mindig árnyaltabban formálta meg véleményét, mint későbbi, szerényebb kaliberű, de annál nagyhangúbb utódai, és kevésbé tartotta kánonnak minden megállapítását.⁸ Ezúttal is elismeri: „Lehet vitatkozni azon, hogy taktikusan volt-e meg-

választva a trónfosztás kimondásának időpontja 1849 áprilisában, amikor a tavaszi hadjárat nagy győzelmi sorozata előtt állt, és még fontos szempont volt nem elkedvetlenülíteni a hadsereg monarchista érzelmű, de németellenes tisztikarát.” Utóbb a sablonos hazai szövegekben ily fenntartásokkal már nem találkozunk. Persze Révai is hozzáteszi: „*az azonban bizonyos, hogy Kossuthnak ez a lépése is csapás volt a megalkuvókra, a békepártra*”. Azt viszont már nem teszi hozzá, hogy e belpolitikai lépés nem állította meg a nemesi „*jobbratolódást*” a Szemere-kormány alatt – lásd a radikális sajtó cikkeit –, és nem segítette elő Magyarország nemzetközi elismertetését úgy, amint azt várták tőle. A továbbiakban Révai természetesen hibáztatja, hogy Görgey „*lemosolyogta, katonailag értéktelennek tartotta a népfelkelőket*”, de siet hozzátenni: „*abban természetesen igaza volt, hogy a népfelkelési romantika ellen fordult, és a háborút nem partizánokkal, hanem reguláris hadsereggel akarta vívni*”, csak a népfelkelők lebecsülésében nem volt igaza, hiszen azok – például Jellachich csapataival szemben – komoly eredményeket tudtak elérni. A későbbi sablonos szövegekben azt is hiába keresnénk, amit Révai – Leninre hivatkozva – megállapít, hogy „*a '67-es kiegyezés az akkori helyzetben történelmileg elkerülhetetlen volt*”.

Abban az itt, e füzetben közzétett, MAGYAR SZABADSÁG – VILÁGSZABADSÁG című tanulmányban, amelyet 1938-ban írt, Révai leszögezi, hogy „*Görgey győztes és zseniális hadvezér volt*”. Hozzáteszi azonban, hogy seregébe a „*törvényességnek*” és „*a Habsburg uralkodóhoz való hűségnek szellemét plántálta*” (a „*plántálás*” persze nem az ő műve volt) – meg hogy Kossuth 1849 tavaszán már nem támaszkodhatott „*a radikális balszárnyra*” Görgey „*pártütési kísérletei, a békepárt mindenáron kiegyezésre törekvő politikája*” ellen. „*Ez volt egyik döntő oka a szabadságharc bukásának.*” Itt már közel jár a sztálini koncepcióhoz, bár a belső ellenség még nem a legfőbb motívuma.

Az új ideológia hívei természetesen kezdettől fogva Görgey ellen foglaltak állást, bár egy ideig némileg visszafogottan, amíg nem lehetett a teljes átalakítást napirendre tűzni, és vele – ismét – az árulási vádat. A hazaiak oldaláról Mód Aladár 1946-ban, egy Kossuth-tanulmányában, ennek megfelelően, azt a sematikus bírálatot vagy ítéletet fogalmazta meg, hogy „*Görgey nem értett egyet Kossuth demokratikus politikájával, a békepártiakkal, a kiegyezést keresőkkel rokonszenvezett*”.⁹ S amíg a forradalom és a szabadságharc századik évfordulójának megünneplésére folytak az előkészületek, gyakorlatilag mindkét oldalon külön-külön, addig a felső politikai vezetés sztálinista erői is vigyáztak arra, hogy a program lehetőleg olyan „*közös*” állásfoglalást juttasson kifejezésre, amely nem hozza napvilágra a belső ellentéteket, de célkitűzéseivel – és elhallgatásaival – számukra könnyíti meg a további lépések megtételét. Az irányelveket a Történelmi Emlékbizottság számára maga Révai József dolgozta ki. Ezek szerint, „*ki kell domborítani Kossuth szakadatlan harcát a megalkuvókkal. Anélkül, hogy Széchenyi, Deák, Batthyány Lajos stb. történelmi érdemeit tagadnánk, [...] ki kell mondani határozottan, hogy Kossuth politikája volt a helyes, Széchenyi, Deák, Batthyány, a '48-as békepárt és Görgey politikájával szemben, Kossuthnak volt igaza, mert az idegen elnyomókkal és belső szövetségeikkel szemben nem lehetett már akkor sem a középut politikáját folytatni, csak a fegyveres nemzeti önvédelem, a kíméletlen harc politikáját*”.¹⁰ Az elhallgatások közé tartozott, hogy Görgey, akiben persze Révai képtelen volt éppen a nemzeti önvédelmi harc elszánt hívét felismerni, feltűnően kimaradt, tetteivel együtt, a programban szereplők közül. A Történelmi Emlékbizottság által közzétett CENTENÁRIUMI ESEMÉNYNAPTÁR¹¹ is hallgatott róla, viszont szükségesnek látta megemlékezni arról az állítólagos Alekszej Guszev orosz tüzérkapitányról, akit tizenöt társával együtt letartóztattak, majd hetedmagával együtt kivégeztek 1849 augusztusában Minszkben, mivel a cári hadseregben propagandát

fejtett ki a magyar szabadságharc érdekében. A valóságban persze ez az egész Guszev-ügy nem létezett, semmiféle levéltári vagy más adat róla nincs, az egész a szovjet őrnagyi rangban hazatért Illés Béla írói fantáziájának és politikai szolgálatkészségének szüleménye volt. Ami persze nem gátolta meg az érdekelteket – őt magát is beleértve – abban, hogy e valótlan mesét történelmi tényként kezeljék, elősegítve, hogy bekerüljön a történelmi munkákba, sőt – nem kevésbé szégyellni való módon – a fővárosban utcát nevezzenek el Guszevról, és emléktáblát állítsanak a soha nem létezettnek, egyértelmű jeléül annak, hogy a sztálini politika tulajdonképpen mire becsülte, miként kezelte és alkalmazta eszközként a történelmet is.¹² Ettől függetlenül Görgey áru-lása még nem szerepelt az Emlékbizottság más kiadványaiban meg a centenáriumi kiállítás anyagában, katalógusában sem.¹³ Pedig közben, bár egyelőre csak szűkebb területen, már kibontakozóban volt az újabb offenzíva e kérdésben is, főleg a *Honvéd* című katonai lap cikkeiben, amelyekre alább még visszatérünk.

A hazai történetírásnak az a másik, szakmailag jelentősebb ága, amely 1945 történelmi fordulóját úgy élte át, hogy – legalábbis egyelőre – továbbfejlődhetett, nem látott okot arra, hogy módosítson a Görgey-kérdésben kialakított álláspontján. Ezt a megközelítést vették át, illetve folytatták az 1945-ben elkészült, új középiskolai tankönyvek¹⁴ és e sorok írójának egyetemi előadásai.¹⁵ E megközelítésben foglalkoztak 1848 hazai és külföldi problémáival a Teleki Intézet francia folyóiratának cikkei és zömmel azok a kiadványok, amelyek a centenárium alkalmából láttak napvilágot.¹⁶ Hasonlóképpen Jánossy Dénes újabb kötete, amely folytatta a Kossuth-emigráció továbbbi – helyenként a Görgey-kérdést is érintő – megnyilatkozásainak bemutatását.¹⁷

Ezt képviselte Eckhart Ferencnek a centenárium éve alkalmából „a szabadság évről” készített összefoglalója is.¹⁸ Ebben azt olvassuk, hogy Kossuth 1848 őszén „a jövőendő magyar győzelem hadvezérét látta Görgeyben, aki nagy buzgalommal és erős kézzel látott hozzá, hogy a megvert, rögtönzött magyar csapatokból komoly, harc képes sereget teremtsen”. S bár még úgy tudja, hogy Görgey Komáromnál, 1849. július elején, megszegte a kormánynak a szegedi levonulásra tett ígéretét, sem ekkor, sem utóbb nem tartja árulónak. Kiemeli, hogy Kossuth részéről már menekülésekor elhangzott az árulási vád, amely utóbb még határozottabb formát nyert, és amely azután „fél századon át vita tárgya volt a közvéleményben”.¹⁹

Ugyancsak a centenárium alkalmából látott napvilágot magyar fordításban az a nemzetközi szerzőgárda által Európa forradalmairól írt tanulmánykötet, amelynek a magyar szabadságharcról szóló fejezetét a szerkesztő, Fejtő Ferenc írta.²⁰ Az érdekes, határozott kontúrokkal készült tanulmány tulajdonképpen – jó néhány kritikai megjegyzésével együtt – lényegében véve szintén a magyar kutatás álláspontján belül maradt. Az 1849. januári váci proklamációval kapcsolatban leszögezi, hogy Görgey „nem volt áruló. Az ellenséggel való összecsapásnak még a gondolata sem kísértette meg”. Majd hozzáteszi: „Nem áruló volt, hanem jó hazafi, de rossz politikus”, aki végig nem tudott kijutni abból a dilemmából, hogy a forradalom tábornoka vagy a békepárt támasza. A politikai konspiráció ügyét Fejtő kellő arányaira szállítja le. Szerinte Kossuth valóban félt attól, hogy „politikájának képviselőházi ellenfelei” és Görgey egymásra találjanak. Ez, ha „Görgey osztályszármazását, politikai koncepcióját és Kossuthal szemben való ingerültségét tekintjük, logikus is lett volna”. Csak éppen nem így történt. „Nemcsak Görgey tájékozatlanságán, hanem a békepárti politikusok ügyetlenségén is múlt, hogy csak akkor léptek érintkezésbe, amikor találkozásuknak már nem lehettek súlyosabb politikai következményei.” Abban, hogy Bécs helyett Buda ellen vonult, Görgeyt vezethették politikai indokok, de nem a bé-

kepárttal összecsapva, hiszen békepárti képviselőkkel először csak május 31-én, tehát Buda bevétele után került érintkezésbe. A koncentráls terve 1849 nyarán a katonai vezetők – és nemcsak Görgey – fegyelmetlenségén hiúsult meg. A fegyverletétel elkerülhetetlen volt, de ezt Görgey Kossuth politikájának elítélésével kapcsolta össze, aki úgy tűnt fel előtte, „*mint egy tragikomikus rajongó, aki önmagát éppúgy megcsalta, mint azokat, akik hittek benne*”. Egy kissé úgy, mint utóbb A NAGYIDAI CIGÁNYOK szerzője előtt, egy keserű pillanatban. Görgey „*az áruló jelzõt, amellyel a menekülõ Kossuth és hívei illették, és amelynek ódiúmatól csupán évtizedek múlva mentette fel a higgadt történetírás, nem érdemelte meg, hiszen a vereség valóban feltartóztatathatatlán volt – de Kossuth iránti hűtlenségével és vádaskodásával Görgey beszennyezte a fegyverletétel tragikus alkalmának gyászos nagyszerűségét. Csupán az menti Görgeyt, hogy bosszús íróniája, embermegvetõ kevély gögje saját magát sem kímélte*”.

A Magyar Külügyi Társaság jó kezdeményezéséből viszont, hogy az orosz emlékiratok érdekes anyagából lásson egy válogatás napvilágot, végül csak egy igen gyenge kötet született meg.²¹ Ebben, valóban fontos szövegek helyett, mindössze két írás látott napvilágot. Az egyik egy orosz katona A. Fatyijev által feljegyzett elbeszélése, Zsatkovics Kálmán múlt századi (1886) fordításában,²² de a korábbi közlés adatainak megemlítése nélkül. A másik pedig, még kevésbé szerencsés megoldásként, Scserbatov Paszkevics-életrajzának nem eredeti részleteit, hanem annak a múlt századi szlovák publicista: Szvetozár Hurban-Vajansky által készített kivonatos átdolgozását adta vissza magyarul.²³ Ebben jó néhány tévedés olvasható, például az, hogy Kossuth még Szegeden volt, amikor Görgey Aradra ért. A válogatást sajnos nem az orosz irodalom jó ismerője, Trócsányi Zoltán végezte, aki a kötet bevezetőjét írta. Ebben természetesen nem nevezi Görgeyt árulónak, bár utal Kossuth és Görgey ellentétére a függetlenségi nyilatkozat körül, és megjegyzi, hogy „*huzakodásuk közben elmulasztották Bécs megtámadását*”, és így „*az osztrák hadsereg megerősödik*”.

Említsük meg végül azt a nagy tanulmánykötetet, amely a kitűnő Szabó István szerkesztésében látott napvilágot Debrecenről mint a szabadságharc fővárosáról.²⁴ Ebben maga Szabó István a küzdelem szervezési problémáit elemezte a tőle megszokott alaposággal.²⁵ A hadsereg szervezéséről szólva kissé visszatekintett az 1848 végi előzményekre is. A nemzetőrök, akiktől Görgey sietett megszabadulni, mert a fegyelmetlenséget „*nem szenvedte el*”, komolyabb harci értéket szerinte sem képviseltek. Görgey panaszára pedig, hogy katonáinak köpenye rossz, Kossuthnak azt a karácsony első napján kelt válaszát idézte, amely „*a valóságot már alig érzékelve*” reagált erre így: „*épp ezért kell egy meleg marsch és győzelem, hogy ezen hiányt helyrehozhassuk, heverésben fázik meg az ember*”.²⁶ Szabó megállapítása szerint továbbá Kossuth 1849 küszöbén a főváros feladásáért „*felindulva és nyilvánvalóan jogtalanul*” ítélte el, sőt fenyegette meg Görgeyt, hiszen ő Buda előtt csak „*alig kétes kimenetelű*” csatát vállalhatott volna.²⁷ A felvidéki hadjárat alatt viszont Görgey nagy eredményeket ért el, „*a sereg felszerelésének kiegészítése és katonás szellemének tekintetében*”. A kötet többi szerzője közül Csobán Endre a váci proklamációról írva nyitva hagyja a döntést a két, egymással szemben álló felfogás között, hogy ez politikai párttűtés volt-e vagy pedig a tisztakar bomlásának ellenszere.²⁸

E kötetet – és Eckhart fent említett könyvét – azonban már – ha nem is elsősorban a Görgey-ügyben elfoglalt álláspontjuk miatt – éles támadás érte az új koncepció híveinek oldaláról. Néhány ifjú és harcias kritikus, áttekintve a centenáriumi év irodalmát a Századok hasábjain, Szabó kötetének szerzőiről azt állította, hogy „*nyíltan átveszik a békepárt [...] támadó, destruáló hangját a forradalom politikai és közigazgatási szerveivel szem-*

ben”, és hogy „a pozitivizmus és áltudományos objektivitás álarca” alatt – egyebek közt – „a jótékony feledés fátyolába” borítják a főpapság, az arisztokrácia, a birtokos nemesség és tisztikar jó részének „áruló” magatartását.²⁹ Eckhartról, akinek nevét következetesen rosszul Eckhártnak írták, ugyanezek a szerzők leszögezték, hogy amit írt, az „tudományos formába bújtatott ellenforradalmi propaganda”, módszere meg „a reakciós történetírás ismert fegyvertárából való”, ahonnan „nem is szűkmarkúan válogatta össze hamisításait”, így azt, hogy „Görgey dicséretét zengve ő is elítéli a népfelkelés harci értékét”.³⁰

Ez a támadás, amely persze kiindulásul Rákosi Mátyás és Révai József útmutatására hivatkozott, azt jelezte, hogy ekkor már a sztálini koncepció hívei hatalmon tudták magukat, hiszen a *Századok* 1948. évfolyama tulajdonképpen csak 1949-ben látott napvilágot. A kritika azonban már előbb is élesedett, néha jelentéktelennek tűnő kiadványok ellen is. Tóth Lajosnak egy igen szerény igényű és színvonalú kis füzetét, amely Görgey „életregényét” bemutatandó ugyancsak 1948-ban jelent meg Debrecenben,³¹ ifjú bírálója oly hévvel támadta meg, mintha érdemes volna ágyúval verébre lőnie, és persze leszögezte, hogy Görgey „a forradalom ellensége volt, s tevékeny szerepet vállalt a függetlenségi harc megbuktatásában”.³² S még abban az évben megjelent az új irányzatnak a centenárium megünneplésére szánt reprezentatív kiadványa, a FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC, amelynek hét szerzője közt ott szerepelt Andics Erzsébet, Mód Aladár, Nemes Dezső.³³ A *Századok* fent idézett kritikai szemléje szerint ez volt „az első nagyobb szabású kísérlet a forráskutatásnak a marxi-lenini ideológiával való egyesítésére”.³⁴ S ha egyik szerző esetében különösebb forráskutatásról nem is igen beszélhetünk,³⁵ a vezető és legterjedelmesebb tanulmány, Mód Aladár tollából, mindenesetre viszonylag széles adatgyűjtésre épült.³⁶ Mód valóban őszinte meggyőződéssel vallotta, más munkáiban is, hogy az új koncepció a nemzeti függetlenségnek azt az ügyét képviseli, amely, az érte vívott küzdelemmel, az utolsó négy évszázad magyar történelmének – szerinte – töretlen fő vonalát adta meg.³⁷ S e szubjektív jóindulata és részben talán bizonyos naivitása, ha nem óvta is meg nagy szakmai hibáktól, mindenképpen megóvta attól, hogy a sztálini koncepció más, főbb hazai képviselőivel egészen azonos kategóriát képviseljen. Magát az irányzatot persze őszintén igyekezett a szabadságharc előadásában érvényesíteni, nemcsak abban, hogy társadalmi feltételekre vezette vissza azt, amit a korábbi történetírás rendszerint személyi ellentétként értelmezett, hanem – főleg – a bukás okainak elemzésében. Az „áruló” jelző osztogatásában másoknál tartózkodóbb ugyan, de azért úgy látja, hogy Görgeyt nem lehet „az egyéni és politikai felelősség alól” felmenteni, és hogy Kossuth a viddini levélben „joggal ítélkezett felette, és okolta őt az árulásért”. S végül arra a konklúzióra jut, hogy a szabadságharc nem azért bukott meg, „mert a túlerő vagy Kossuth és Görgey személyi ellentétei akadályozták meg győzelmét, hanem azért, mert a kompromisszum megfojtotta Kossuth és a nép tetterejét”. Elbukott, „mert az idegen reakcióval szemben mindenkor csak a belső reakció felszámolása biztosíthatja a győzelmet”. Erre az akkori politikai vezető rétegek nem voltak képesek, de a jelen ebből levonhatja a tanulságokat. Íme: a sztálini koncepció és vele, első helyen, a belső ellenség vadászata, mind a politikában, mind abból következőleg, a múltra visszavetítve.³⁸

Ebben szerepet kapott a szovjet történetirodalom eredményeinek tolmácsolása, bemutatása is. Ismertették a SZOVJETUNIO TÖRTÉNETE című munka (1940) idevágó részletét.³⁹ Közzétették a már említett R. A. Averbuch egyik – egyébként hasznos – tanulmányát a magyar forradalom kedvező visszhangjáról a múlt századi orosz haladó gondolkodók körében,⁴⁰ valamint egy nyilatkozatát a centenárium alkalmából.⁴¹ Az azonban, hogy a sztálini koncepcióval összeötvözzék „a magyar polgári történelmi gondol-

codás nagy retrográd hagyományát: a nemzeti történelem hősökre és áruelőkra bontását” – hogy egy találó meghatározást idézzünk⁴² –, természetesen a hazai ideológusokra várt. S így a munkásmozgalmon belüli áruelővadászaton edződött publicisztikának sikerült a régi, „függetlenségi” párti jelszavakat újjáélesztenie, és ismét megindult az osztály-áruelők után a nemzetáruelők visszakeresése. Szakmailag meglehetősen igénytelen színvonalon, de politikailag annál súlyosabb következményekkel.

Érdeemes itt néhány főbb politikai, illetve szakmai esemény kronológiáját együtt szemügyre vennünk.

1949. március 27.: A Magyar Történelmi Társulat közgyűlésén az új elnök, a Moszkvából hazatért Andics Erzsébet bemutatkozó beszédében sommásan megbélyegzi és elveti az előző korszak egész történetírását. Szerinte 1919 után „*megindult a magyar nemzet nyílt áruelőknek a rehabilitálása Pálffy Jánostól és Károlyi Sándortól Görgey Artúrig*”. Követendő mintaképként pedig, akihez visszatérnünk érdemes, Horváth Mihály mellett Thaly Kálmánt állítja az egybegyűltek elé. Tehát – jellemző módon – a nacionalista romantika és retrográd nemesi eszmények hamisításairól ismert képviselőjét.⁴³

1949. március 30.: letartóztatják Rajk Lászlót és társait, miközben a sajtó a belső ellenség által képviselt személyeket hangsúlyozza, és az éberségre intő szólamokat ismételteti.

1949. május 25.: Buda visszafoglalásának századik évfordulója alkalmából Sólyom László altábornagy beszédet mond a várbeli honvédszobornál Farkas Mihály vezérezredes, honvédelmi miniszter, az ÁVH magas rangú tisztjei, valamint Szakasits Árpád köztársasági elnök jelenlétében, akit egy év múlva majd szintén letartóztatnak. Sólyom hangsúlyozza, hogy Budavár bevétele ragyogó fegyvertény volt, de egyben „*a szabadságharc bukásához vezető út első állomása is*”, mert az ostrom idővesztését okozott és az ellenfél üldözésében megtorpanást. A tanulság: „*a legnagyobb erőfeszítés is bukásra van ítélve, ha a nép nem számol le belső ellenségeivel, az áruelőkkel és kalandorokkal*”. Ezért a hadsereg „*katonai vezetőivel élén egy emberként sorakozzék fel a magyar nép politikai vezére mögött!*”⁴⁴ Értsd: Rákosi Mátás mögött.

1848 és 1948 problémáinak összevetésével azonban az altábornagy már előzőleg is foglalkozott. A *Honvéd* című katonai szakfolyóiratban, amely a centenáriumi időszakában több idevágó cikket közölt,⁴⁵ már előzőleg két írást tett közzé, a felelős szerkesztő: Réczey Ferenc vezérőrnagy felkérésére,⁴⁶ méghozzá Görgeyről. Az elsőben, amely 1948 májusában látott napvilágot, elsősorban azt a problémát elemezte, hogy a régi rendszer hadseregének tisztjei hogyan állhatták meg a helyüket 1848-ban, illetve most, 1948-ban.⁴⁷ Ez a kérdés egyénileg is közelről érdekelt, és így cikke helyenként szinte az önvallomás jellegét öltötte fel. Sólyom László (1908–1950) ugyanis, mint egy korán elhunyt járásbíró félárva fia, katonai főrealiskolában kapott ingyenes helyet, majd a Ludovika Akadémia elvégzése után, 1936-ban avatták hadnaggyá a Horthy-hadseregben. Itt tehetsége és szorgalma miatt hamar felvették a Hadi Akadémiára is, de a vezérkarba már nem vették át származása miatt, a jobbra tolódó politikai viszonyok között. Sólyom a szovjet elleni háború kitörését követően, 1941 nyarán kilépett a honvédség állományából. A polgári életben volt ludovikás bajtársa, Pálffy György segítségével sikerült elhelyezkednie, és rajta keresztül került kapcsolatba az illegális kommunista párttal is. 1944-ben vele együtt vett részt a párt Katonai Bizottsága tagjaként a Magyar Front tevékenységében, 1945-ben Budapest első rendőrfőkapitánya, majd a néphadsereg egyik szervezője és első vezérkari főnöke lett. Politikai állásfog-

lalását egyértelműen tükrözte egyebek közt az a nyilatkozata, amelyben 1948 elején a magyar szabadságharcos szövetség megalakulása alkalmából elítélte a belső reakció aknamunkáját, az összeesküvőket, és hitet tett a népi demokrácia továbbépítése mellett, folytatva Dózsa György, Rákóczi Ferenc, a szabadságharc honvédei és – utóbb – a magyar partizánok hagyományait.⁴⁸ Az új ideológia politikai vonalának és egyben történetfelfogásának átvételével természetesen együtt járt Görgey szerepének elítélése is. A meglepő inkább az, hogy ebben az első cikkben Sólyom mennyi beleérzéssel, sőt együttérzéssel próbálta rekonstruálni Görgey lelkivilágát 1848 őszén. Egy kissé mint-ha saját problémáit elemelte volna. Kifejtette, hogy Görgey „nem számításból, hanem meggyőződéséhez híven jelentkezett a honvéd seregbe”. Lelkesen szolgálta a nemzet ügyét. A csepeli eset sem „politikai karrierizmus” következménye volt nála, hanem azt bizonyította, hogy ő komolyan veszi a forradalom védelmét, „és sokkal nagyobb mértékben függetleníti magát a múlt előítéleteitől, mint tényleges tisztársai”. Nehéz választás és próbatétel elé akkor került, amikor Kossuth megbízásából a parndorfi táborba ment. Itt „régibajtársaival” találkozott, „akik sokkal kevésbé szabadultak meg előítéleteiktől”, mint ő. „Vajon feltámad-e lelkében a múlt, megújulnak-e a régi erények és velük a régi hibák? Vajon ki kerül ki győztesen a harcból, a forradalmár-e vagy a császári királyi tiszt?” Sólyom, aki a forrásanyagban és annak kritikai kezelésében láthatólag nem volt eléggé tájékozott, szó nélkül tudomásul veszi, amit Görgey emlékirataiban arról mond, hogy ő a táborban ellenezte az osztrák határ átlépését, és ettől számítja visszafordulását a múlt felé. A valóságban persze, mint Kossuth lelkes beszámolóiból is kitűnik, Görgey végül igenis támogatta az előnyomulást, Kossuth javaslatát, csak éppen utólag erről már nem írt. Sólyom viszont máris sietett a tanulságot levonni: „Forradalmakat nem lehet a régi rend vezéréivel győzelemre juttatni.” A szabadságharcnak is az volt az egyik fő problémája, hogy „sikered-e forradalmi sereget létrehozni” és azt „forradalmi vezetők” kezére adni. „A mi generációnk – folytatja Sólyom –, amely sokkal szerencsésebb körülmények között, hasonló problémákkal került szembe, minden eddiginél jobban megérti, mit jelent a valódi forradalmi vezér”, aki „tízezrek lelkesedését” tudja pótolni, amire viszont „egyedül a sziklaszilárd meggyőződés, az üggyel való teljes azonosulás tehet képessé”. Görgey viszont – a szerző szerint – máris elfordult a forradalomtól. Így azután ettől kezdve érthető módon, lépésről lépésre szigorú bírálat kíséri tetteit. Inkább az a meglepő, hogy még ezután is kap egy résztvevő mondatot arról, hogy „mennyi keserves csalódáson kellett keresztülmennie, míg az álmok világából a földre érkezett”. Ettől eltekintve azonban egyértelmű elítélésben részesül, mert – a szerző szerint – a nemzetörököt hazaeresztve „szakít” a forradalmi elemekkel, „szinte céltudatosan gyengíti seregét”. Külön megrovást kap „a kormány utasításának merev, szó szerinti végrehajtása”, közelebből a határvonal megszállva tartása miatt, amely ellen annyit hadakozott, de azért is, hogy a nagy visszavonulásig tétlen maradt.

Az a benyomásunk, hogy ez a megközelítés, a maga elismerő, kezdeti mondataival, nemigen nyerte el az illetékes politikai-ideológiai pártvezetés tetszését. Talán – szóban – részükről bizonyos, látszólag jó szándékú és barátságos figyelmeztetés is elhangozhatott. Erre vall, hogy Sólyom László még az év őszén Görgeyre egy olyan, újabb tanulmányban tért vissza, amely a korábbi folytatásának volt ugyan tekinthető, hiszen főleg a váci proklamációval foglalkozott, de bőven visszanyúlt az előző cikk témájára is, csak éppen kissé változott hangszerelésben.⁴⁹ Bevezető mondatai is egy kissé mentegetőzőnek tűnnek. Amikor előző cikke megírására a lap szerkesztőségétől felkérést kapott – olvassuk itt –, tájékozottsága e kérdéstről „az átlagképzettségű katona színvonalán mozgott”, és Görgeyről amolyan „pártatlan” véleménye volt. De azután átnézte emlékek-

iratait néhány fontosabb más kiadvánnyal együtt, és rájött, hogy Görgey körül a „százéves szépitgetés és hazudozás a kapitulánsoknak, a kiegyezőknek, a forradalom gyűlölöinek műve volt”. Ilyen tanulságot viszont azok a munkák, amelyeket a szerző valóban forgatott és idézett is pontosan, nem sugalltak – sem Görgey memoárjai, sem Steier kiadványai, de még – új darabként – az Andics által kedvelt Horváth Mihály összefoglalója sem, bár az – láttuk – valóban elítélte Görgeyt. Ez a konklúzió, ilyen hangnemben, nyilvánvalóan nem az idézett irodalom, hanem az adott politika és ideológia forrásából származott. A szerző pedig, aki egyértelműen az új világ mellett foglalt állást, ezt az útmutatást is kész fenntartás nélkül követni. Így lesz Görgey már, az előző cikk jellemzésétől eltérően, egyszerűen „kielégíthetetlen törtető”, aki „csak érvényesülése szempontjából nézi az embereket és a dolgokat”. Görgey politikája pedig lényegében véve „teljesen azonos” a „királyi zsarnok” és „a feudális magyar reakció népellenes, a szabadsággal és haladással szemben álló politikájával”. Benne „a nagyvonalúságot és fantáziát egyéni varázsa, fegyelmező- és rendszerezőkészsége pótolta. Utóbbi két tulajdonsága azonban az alsó szintű vezető színvonalán állott”. Határozatlan volt, töprengő és késedelmes. Szívós céltudatossága, keménysége volt az, ami „valószínűleg Kossuthra is hatást gyakorolt”. A bő egyéni jellemzés után ugyanis most a Kossuth–Görgey viszony elemzése következik. „Kossuth, aki az események valódi irányítója, nagy áttekintésével, szárnyaló fantáziájával a hadászat terén is már az első naptól kezdve zseniális dilettánsnak mutatkozik. Egyetlen hibája, hogy néha elszakad a realitások talajáról.” S jön – ismét – a decemberi visszavonulás, amelynek során a szerző Görgeynek szemére veti, hogy miért tartott ki Győrnél nyolc napig, és térképen is jelezni próbálja, hogy milyen más, jobb lehetőségei lettek volna. Majd egy politikai helyzetkép s utána a váci proklamáció, amely „nyílt pártütés, lázadás” volt „a forradalmi kormány és a forradalom ügye ellen”, tehát „árulási kísérlet”, amelyet egyesek – a szerző szerint – hiába próbálnak azzal magyarázni, hogy a tisztikar megőrzése volt a célja, hiszen „kétségbevonhatatlanul, tényszerűen kimutatható a teljes összhang” Görgey korábbi és újabb tettei között. A cikk végül a felvidéki hadjáratot elemzi, azt is szigorúan elítéli, ismét a más, jobb lehetőségek utólagos térképrevitelével, kijelentve, hogy Görgey „nem harcolni akar a bányavárosokban, hanem kapitulálni”, és átvéve Horváth Mihálynak azt a helyt nem álló megállapítását is, hogy ezután Görgey „minden kapcsolatot megszakított az Országos Honvédelmi Bizottmánnyal, többé nem küldött jelentést, a hozzá érkezett futárokat pedig durván elutasította”.

Súlyom tehát eleget tett a politika óhajának. De ez még nem volt elég. Sőt ezzel vált alkalmassá arra, hogy a pártvezetés őt használja fel egy újabb, kissé más jellegű feladat elvégzésére. Andics Erzsébet őt kérte fel arra, hogy a Magyar Történelmi Társulat 1949. október 14-i, emlékezetessé vált felolvasóülésén tartson előadást a szabadságharc bukásának katonai okairól, vagyis e címen tulajdonképpen Görgey működéséről és annak megítéléséről. S itt e sorok írója ismét kénytelen részben személyes emlékeivel terhelni az olvasót. Mint ugyanis utóbb kiderült, az ülés egyik célja az volt, hogy ellene intézzenek döntő támadást a szélesebb szakmai nyilvánosság előtt, politikailag lehetetlenné téve, hogy továbbra is megtartsa addigi pozícióját, elsősorban a Történettudományi Intézet (a volt Teleki, immár Kelet-európai Intézet tagintézete) igazgatói posztját. Az eltávolításokat persze az új rendszer el tudta intézni rövid úton is, de indokoltan látszó esetekben a forgatókönyv előírta a lépés igazolását a „közvélemény” előtt is. Így hát utólag, amikor már jobban látjuk a dolgok hátterét, majdnem az elismerés némi jelének tűnhetik, hogy ebben az esetben szükségesnek tartották az effajta nyilvános „ördögűzést”, amihez a Görgey-kérdésben elfoglalt álláspontom szol-

gáltatta az indokot vagy ürügyet. Akkoriban persze, bár tisztában voltam azzal, hogy helyzetem rövidesen változni fog, mert nem illünk össze a sztálini koncepcióval, minderről nemigen volt tudomásom. S amikor Andics engem is előre felkért arra, hogy szóljak hozzá az előadáshoz, éppúgy nem volt fogalmam a rendezői dramaturgiáról, mint – feltehetően – Sólyom Lászlónak sem arról, hogy miben kell szerepet vinnie. Mikor ugyanis az előadás előtt intézeti szobámban gyülekeztünk, láthatólag meg volt lepve, hogy velem személyesen találkozik, hogy egyáltalán létezem – ami egyik jele volt annak is, hogy társadalomtudományi körökben nemigen volt járatos. Egyenes, tisztességes, őszinte, határozott ember benyomását keltette. Észrevehetően nagy belső feszültség élt benne, amin elszántan igyekezett úrrá lenni. Ezt – részben – a szokatlan hely és feladat is előidézhetné nála. De utólag, visszatekintve, valószínűbbnek tűnik, hogy számára ilyen feladat csak az adott politikai viszonyok között, saját helyzete miatt tűnhetett kritikusnak. Olyan időpontban kellett ugyanis e politikai fontossággal bíró „szakmai” témáról nyilatkoznia, amikor az előző évhez képest a helyzet már sokat változott, amikor már javában folytak a párt vezető köreit érintő koncepciók perек, és amikor az ő közeli barátját és régi bajtársát, Pálffy Györgyöt már letartóztatták és feltehetően ki is végezték, jeléül annak, hogy most az új, magas karriert befutó, régi tisztekre is sor kerül. Felesége, illetve özvegye visszaemlékezései szerint Rajk, majd Pálffy letartóztatását követően, amire Rákositól próbált magyarázatot kapni, feszült idegállapot jellemezte.⁵⁰ Ami nem is volna meglepő, hiszen lehet, hogy őt már akkor, ott, az előadói emelvényen, vádlóként, magas rangjával, nagyobb veszély fenyegette, mint azt, akit Görgey-könyvéért támadott. Az emeleti, tükrös nagy termet zsúfolásig megtöltő közönség azonban, csillogó aranyparolikkal az első, egyetemistákkal a hátsó sorokban, amint szinte lélegzet-visszafojtva hallgatta a jó fellépésű előadót, aki a vállalt feladatot ezúttal is az elvárásnak megfelelően oldotta meg, bizonyára – talán egyesek kivételével – egy percig sem gondolt ilyesmire. E sorok írója sem, aki a drámai feszültségű hangulatban, miközben a hátul állók közül egy ifjú hallgatónő elájult, inkább azt latolgatta, hogy miként lehet ilyen helyzetből, amelynek jellegére immár rájött, ép-ségben kijutni, és hogy miként a legcélszerűbb a hallottakra reagálnia.

Az előadás hiteles, egykorú szövege nem maradt ránk. Nem is volt teljesen leírva, hiszen Sólyom részben jegyzetekből, szabadon beszélt. Azt a szöveget pedig, amelynek az előadás nyomán, tanulmány formájában a *Századok* hasábjain kellett volna megjelennie, többször is átírta, módosította, és más címmel látta el. Erről is csak kefelevonat maradt ránk, kézzel és géppel utólag, sok helyütt átjavítva.⁵¹ Nyomtatásban már nem láthatott napvilágot, mert közben Sólyom Lászlót 1950 júniusában letartóztatták, és egy újabb koncepciók per során hat társával együtt kivégezték. Az általa mondottakat tehát e szöveg bizonyos elemein túl egykorú sajtóközlemények és személyes emlékek alapján próbálhatjuk csak rekonstruálni.⁵²

Sólyom korábbi szövegeihez képest az előadás először is abban igyekezett az ideológiai-politikai kívánalmaknak még jobban megfelelni, hogy az egykori fejleményeket még közelebről, még közvetlenebbül a társadalmi erőkhöz kapcsolta hozzá. Most már úgy látta, hogy Görgey egyéni jellemének vagy akár a Kossuth–Görgey szembenállás személyi vonásainak elemzésébe – amit ő is megkísérelt korábban – nem kell belebonyolódni. „Görgey magatartása – idézi tőle az egykorú sajtóbeszámoló – nem jelleméből, hanem osztályhelyzetéből származott, hiszen képviselte annak kétarcúságát, belső ellentmondását.” Görgey osztályhelyzetéből kell kiindulnunk – hangsúlyozza a kefelevonat szövege is. A középnemesség kétarcú volt, „A kizsákmányolt tömegek ellen a feudalizmussal

fennálló érdekközössége eredményezi megtorpanását, kompromisszumkészségét és végül kapitulálását”. Először a főnemesség fordult el a forradalom ügyétől, azután, fokozatosan, a köznemesség jobboldali része, amelyet a parlamentben a békepárt képviselt. Görgey *„a nemességnek ehhez a részéhez tartozott. Ez ad magyarázatot kezdeti forradalmiságára, majd megtorpanására, ingadozására, a forradalom ügyével való szembefordulására és végül a sok habozás és ingadozás után végrehajtott árulására*”. Hiba volna, *„ha csak a világi árulót látnánk benne”*, hiszen a kettősség, a kapitulációs hajlam, kezdettől fogva benne volt, mert visszariasztották *„a végső győzelem előre látható következményei”* a teljes nemzeti függetlenségtől a radikális társadalmi átalakulásig. S mivel *„a hadvezetés függvénye a politikának”*, a haderő is e társadalmat tükrözi: az egyik oldalon állnak, Kossuthal, *„a forradalom igazi hívei”*, Perczeltől a *„győzelempárti”* Dembinskin át Guyonig, a másikon, a *„két részre szakadt”* hadseregben, a császárhű régi tisztek és a *„békepárti”* Görgey. *„Mialatt Kossuth a tavaszi győzelmes hadjárat terveit érleli, Görgey a békepártakkal konspirál, a támadást szabotálja.*” Nos, ezzel a sematikus képpel aligha lehetett és lehet egyetérteni. Nemcsak a Görgey magatartásával kapcsolatos olyan konkrét ténybeli tévedések miatt, amilyenek például a legutóbbi mondatban is olvashatók. Legalább ekkora baj az emberek, tettek, fordulatok egész sorának ez a túl közvetlen, mechanikus levezetése a társadalom erőiből, amelyek elemzése természetesen igen lényeges, de amelyek magukban véve még nem adnak kellő magyarázatot arra, hogy például Kossuth, aki a hazai köznemesi világhoz közelebb állt, miért járt el másként, mint Görgey, akit Sólyom – és számos utóda – kényelmesen a középnemesség jobboldalához sorol, elhallgatva radikális vonásait. Ez a túl rövidre zárt levezetés, ha látszólag egyszerűsít is a dolgokon, elmosza az egyéni arcokat, sőt végső fokon az egyéni felelősséget is. *„Helytelen volna – olvassuk a kefelevonatban – a szabadságharc bukását Görgeynek, az egyénnek számlájára írni.*” Görgey osztályának volt exponense, annak *„csekély erényeit és súlyos hibáit testesítette meg”*. Mindez nem gátolta meg az előadót, hogy Görgey egyéni jellemére is utaljon helyenként, csak persze másként, mint korábban: most már a csepeli eset is *„karrier-vágy”* következménye lett. Nem szólva arról, hogy pusztán a társadalmi helyzet automatikus, belső indítékaként értelmez olyasmit is, ami az adott, objektív körülmények, a nemzetközi erőviszonyok, tehát külső tényezők felismeréséből is következhetik. Ez utóbbiakat az előadó egyébként is egy kissé talán túlzott derülátással ítélte meg, amikor a magyar honvédektől azt várta volna el, hogy *„a térben megosztott ellenséget mielőbb megtámadják, a hadjáratot ellenséges területre vigyék át és ott, mint felszabadítók, az ottani forradalmi tömegeket is magukhoz vonják és a magyar szabadságharcot népháborúvá fejlesszék”*.

Az előadás egy másik, új mozzanata az volt, hogy végigkísérte a szabadságharcot, tehát, ha röviden és igen elnagyoltan is, az 1849-es nyári eseményekre is kitért. Ez a rész, érdekes módon, ismét kimaradt a kefelevonat szövegéből, ahol olyan lényeges kérdésekről, mint a komáromi összpontosítás, illetve a nyári levonulás, meg a temesvári csata, egyetlen szó sem esik, de még a nyomasztó osztrák–orosz túlerőről sem, amely pedig a szabadságharc katonai bukásának mégiscsak legfőbb előidézője volt. Az az egykorú sajtóközleményben olvasható mondat pedig, hogy *„míg Temesvárnál győzelmi esélyekkel a döntő küzdelem folyik, Görgey Debrecen és Arad között, tulajdonképpen már Világos felé marsol”*, ha valóban így hangzott el, súlyos ténybeli tévedésnél és ferditésnél egyébként aligha volna minősíthető.

Igen jelentős helyet kapott végül az előadásban – feltehetően kellő helyről érkező ajánlások nyomán – a Görgey-kérdés korábbi, pozitívabb megítélésének és – személy szerint – e sorok írója könyvének hangsúlyozottan kemény bírálata. Ki kell emelnünk,

hogy e bíráló személyi, támadó élet és jellegét Sólyom László, mihelyt felmérte a helyzetet, utólag igyekezett szövegéből kiküszöbölni, hiszen az ilyesmi, élő emberek ellen, az adott válságos időszakban az ő szándékaival nem egyezett. A kefelevonat szövegében ebből már csak annyi maradt, hogy „*a reakciós polgári történetírás*” szerint Görgey a váci nyilatkozattal a sereget kívánta megmenteni, s „*ezt a nótát fújják Steiertől kezdve Pethő–Julieren keresztül Kosáry Domokosig*”. De aztán, kézzel, még e szavakat is kihúzta. Azt persze változatlanul leszögezte, hogy „*a magyar nép millióinak álláspontja Görgeyvel szemben száz év óta világos és egyértelmű volt*”, vagyis az, hogy „*Görgey áruló*”. A kiegyezés után „*a feudális-polgári reakció*”, később pedig „*a Horthy–Gömbös-féle fasiszta ellenforradalom volt az*”, amely Görgeyből „*nemzeti nagyságot*” próbált csinálni. „*Görgey megítélése választóvíz volt a múltban is. Legfőbb népszerűsítői Tisza István és Gömbös Gyula voltak: a kővé meredt feudális főúr és az ellenforradalmár, fasiszta kalandor*”, míg „*a polgári történetírás lakájként állott rendelkezésükre*”. Most viszont „*a mi értékelésünket a szocializmust építő magyar társadalom szempontjai határozzák meg*”.

Az előadás során persze – erre jól emlékszem – számos személyes, éles kritika is elhangzott egykori munkámmal kapcsolatban, így az is, hogy aki hazaárulót véd, az maga is hazaáruló, meg hogy a könyvet annak idején Gömbös Gyula megrendelésére írtam. Amikor az én hozzászólásomra került a sor, úgy gondoltam, hogy főleg ezekre kell reflektálnom, hiszen érdemi, szakmai, történeti vitákra ilyen alkalommal, ilyen légkörben aligha kerülhetett sor. Így tehát, miután jeleztem, hogy Sólyom megállapításaival, Görgeyt illetően, több lényeges ponton nem tudok egyetérteni, inkább arra próbáltam külön kitérni, hogy a könyv írásakor szerény, kezdő fiatalember voltam, egyetemi hallgató, aki semmiféle ilyen politikai kapcsolattal nem rendelkezett. A keresztnév – mondtam – valóban stimmel, ami a „megrendelőt” illeti, de a vezetéknev már annál kevésbé, márpedig az a fontosabb. A könyvet ugyanis nem Gömbös Gyula felkérésére írtam, aki feltehetően azt sem tudta rólam, hogy létezem, hanem Szekfű Gyula óhajára, aki az egyetemen tanárom volt, aki Gömbös egész politikájával – mint tőle, első kézből tudom – élesen szemben állt, és aki Magyarország első moszkvai nagykövete lett a háború után. Az volt a benyomásom, hogy a feszültség e szerény kis riposzt után valamennyire enyhült, s az arcokon némi halvány mosoly is megjelent. Andics Erzsébet azonban az elnöki székről azzal a zord figyelmeztetéssel zárta le az ülést, hogy ők alkalmat adtak nekem önkritikára, de én nem éltem vele, ám lássam ennek következéseit. A teremből kijövet pedig, az előtérben, amikor véletlenül szembekerült velem, haragtól sziszegő hangon nekem szögezte a kérdést, hogy ezek után meg vagyok-e elégedve magammal. Amire nem tudtam mást felelni, mint azt, hogy lelkiismeret-furdalás gyötör. „Miért?” – kérdezte, talán egy kis reménykedéssel. „Azért – válaszoltam –, mert a bukás katonai okainak elemzése során az én súlyos hibáimról annyi szó esett, hogy most szinte úgy érzem: ha annak idején egy kicsit jobban igyekeztem, talán megnyerjük a szabadságharcot.”

Válaszom bizonyára nem tett a magas pártkörökben népszerűbbé, de menesztésem az igazgatói posztról röviddel azután anélkül is várható volt, mint ahogy egyetemi működésem sem pusztán és elsősorban azért nem folytatódott, mert valamivel utóbb, 1949. december 21-én, nem tettem eleget a hivatalos felszólításnak, hogy e nevezetes születésnap alkalmával órámat Sztálin történelmi érdemeinek magasztalására fordítssam. Nehéz idők jöttek, amikor az sem nyújtott sok vigaszt, hogy a gyakorlat igazolta feltevésemet: a Görgey-kérdés megítélése ismét minden korábbinál nagyobb mértékben függött a politikai manipulációktól.

Azt mindenesetre elhatároztam, hogy gyűjteni kezdem az adatokat a Görgey-kérdés e nem kevésbé tanulságos újabb fejezetének történetéről.

Meg is indult az új mitológia hirdetése, propagálása a legkülönbözőbb szinteken. Az alsó szintet alighanem a szolgálatkész Vajda Pál füzeté⁵³ képviselte, amely egyebek közt Sólómy cikkre, előadására hivatkozva hajlandó volt olyan képtelenségeket leírni, mint hogy Görgey Haynauval szemben a temesvári csata után is nagy számbeli fölényben volt, így a fegyverletételt „*sem az erőviszonyok, sem a katonai helyzet nem indokolta*”, vagyis „*a szabadságharcot okvetlenül folytatni kellett volna*”. E füzet egyébként szinte csokorban nyújtja át az olvasónak a legválogatottabb mozzanatokot Averbuch megállapításaitól a Guszev-ügyig, Rákosi Mátyás buzgalmatól, amint „*az évszázados történelemhamisítást*” leleplezi, természetesen, kiemelt helyen, Sztálin nyilatkozatáig, pontosabban pohárköszöntőjéig, amelyet a magyar kormányküldöttség tiszteletére adott vacsorán mondott: „*Az orosz cár 1848-ban segítette a Habsburg monarchiának megfojtani a magyar forradalmat. Mi erre emlékezünk. De mi ezért nem vagyunk felelősek, mert mi az utolsó cárt az Urálban 1920-ban agyonlőttük, és ezzel keresztet tettünk az elmúlt rendszerre.*” Ezt a sajtó buzgón, lelkesen közölte⁵⁴ mint a történelmi igazság helyreállításának jelét, miközben Sztálin hatalmi rendszere, ha lehet, még súlyosabban és keservesebben beleegázolt a magyar viszonyokba, mint egykor a hazai cári hadsereg. Az új mitológiát magasabb szinten a sztálini koncepció hazai képviselői hirdették meg. Ennek lényege abban állt, hogy van egy csalhatatlan vezér, aki egy ugyancsak csalhatatlan irányvonalat képvisel, és aki ettől a legkisebb mértékben eltért vagy eltér, az szükségképpen belső ellenség és áruló, vagyis a legnagyobb veszély. Az akkori jelenben, a „személyi kultusz” tetőzésekor, ilyen vezérnek nyilvánították Rákosit, és az ő különböző megállapításait idézték irányadóként – a marxizmus–leninizmus más szentjeivel együtt, a hierarchiának megfelelően, a jelen s a múlt kérdéseit illetően egyaránt. Az a sajátos és jellemző összeállítás, amely RÁKOSI MÁTYÁS ÉS A MAGYAR TÖRTÉNETTUDOMÁNY címen 1952-ben jelent meg a *Századok* hasábjain, és amelynek névtelen szerzőit máig jótékony homály fedi – ha nem is teljesen –, 1848/49 problémáit illetően is Rákosi alapvető megállapításaira hivatkozott, amelyek „*a tömegek döntő forradalmi szerepére mutatnak rá, Görgey és a Görgey vonalát napjainkban folytató reakciós történetírók álláspontjával szemben*”.⁵⁵ A polgári pártok felszámolása és a koncepciók perke meg a hidegháború idején Görgey meg a békepárt éppúgy sajátos aktuálpolitikai jelentőséget kapott, mint Jellachich, aki a múltban Titót képviselte, vagy a Habsburg-reakció, amely az amerikai imperializmus előképe volt.

A múlt, legalábbis az elmúlt évszázad hivatalos szentje Kossuth lett, aki bizonyos fokig e halhatatlan vezér pozícióját kapta meg a maga korát illetően. Az ő szerepét – és egyben a forradalom és a szabadságharc új megközelítését – az a nagy, kétkötetes, reprezentatív tanulmánygyűjtemény volt hivatva bemutatni, amely Kossuth születésének százötvenedik évfordulóján, 1952-ben látott napvilágot.⁵⁶ Főszerkesztője, Révai József, az előszóban odáig elment, hogy még a Rákosi-idők embertelen kitelepítéseit is Kossuth egy másra vonatkozó, félremagyarázott rendelkezésével próbálta igazolni. A tanulmányok közül a sztálini történelmi koncepciót a belső ellenség veszélyeinek előtérbe helyezésével és az ellene folytatandó harc fontosságának hangsúlyozásával Andics Erzsébet írása képviselte, aki Kossuthnak éppen ilyen tevékenységét próbálta körvonalazni.⁵⁷ Azt fejtegette, hogy Kossuth majdnem mindig maga kezdeményezte a megtorló intézkedéseket azok ellen, akik az ellenség „*bérencei*” vagy a „*gyávaságból, kishitiségből, ingadozásból fakadó árulás*” képviselői voltak. Ha persze nem is volt oly

éber, mint Rákosi. A tanulságokból okulni – írta –, „*a mi nemzedékünknek szent kötelessége*”. Egy külföldi magyar történész, Péter László, „*a közélet paranoiában fogant aktualizálásának*” kirívó példáját pillantotta meg ebben az írásban, amely akkor, „*Rákosi önkényuralmának idején*”, akár „*az Államvédelmi Hatóság katekizmusa*” lehetett volna.⁵⁸ De hát akkor, „*a koncepciós perek a belső ellenséggel való kérlelhetetlen leszámolás követelményének az éveiben Görgey árulása a történelmi szemináriumok unalomig ismételt tanmeséi közé tartozott*”. A KOSSUTH-EMLEKKÖNYV tanulmányai egyébként meglehetősen többféle szint és szintet képviseltek. Ott azonban, ahol Görgeyről szó esik, egyértelműen elítélik.⁵⁹ Több, e témakörrel foglalkozó írás, amely valami okból az EMLÉKKÖNYV -ben már nem kaphatott helyet, másutt látott napvilágot. Ezek is többféle szintet képviseltek. Az egyik vizsont, amely Kossuth és a hadiipar kapcsolatával foglalkozott, külön szükségesnek látta, hogy szót emeljen „*Görgey és a békepárt magatartását igazoló polgári történetírók*” ellen.⁶⁰ Kossuth népszerűsítését szolgálta – az uralkodó irányzat szellemében – egy rövid életrajz⁶¹ meg egy kis kötet válogatás cikkeiből, beszédeiből, egyéb írásaiból, a szabadságharcot illetően⁶² kiemelve, hogy ő mindig gondoskodik a seregről, „*hirdeti a forradalmi harcászat elveit a tétovázásból árulásba süllyedő Görgeyvel szemben*”.

Kossuth tehát a múlt első számú hőse lett, mindenkinél nagyobb. De a jelen vezéréhez, aki nála is szükségképpen nagyobb, semmiképpen fel nem érhetett, hozzá mértelen hibái is mindjárt kitűntek. Nehéz eldönteni, hogy mi elszomorítóbb. Az-e, ha Kossuth a sztálini koncepció híveitől dicséretet kap azért, hogy a belső elemek üldözésében majdnem utolérte Rákosit, vagy ha – éppen ellenkezőleg – bírálatot, hogy gyengébbnek bizonyult, mint Rákosi. Az egykorú hivatalos politikai sajtó ugyanis szinte a nagy Kossuth-ünneplés visszhangjaként mindjárt sietett ezt leszögezni, mondhatni a sztálini fundamentalizmus szellemében: „*Kossuthnak, a nemesi szabadelvű politikusnak hibája az, hogy nem küzdött teljes következetességgel a belső bitangok ellen, hogy nem folytatott elég határozott harcot az áruló Görgeyvel és általában a honvédsereg tisztikarának azzal a részével szemben, amely csak ingadozva harcolt, mert jobban félt a néptől, mint a külföldi ellenségtől. Népi demokráciánk e téren is levonta a szabadságharc tanulságait.*”⁶³

(Folytatása következik.)

Jegyzetek

1. Kosáry Domokos: VITÁK A TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK TERÜLETÉN AZ 1970-ES ÉVEKBEN. *Az MTA II. Osztályának Közleményei*, 1980. XXIX. köt. 1–2. sz. 119–136.; uő.: TÖRTÉNETSZEK ÉS IRÁNYZATOK: EMLÉKEZÉS. *Magyar Tudomány*, 1982/10. 722–734.

2. R. A. Averbuch: CARSZKAJA INTERVENCIJA V BORBE SZ VENGERSZKOJ REVOLUCIEJ, 1848–49. Moszkva, 1935. Előzőleg uő.: NYIKOLAJ I. I EVROPEJSZKAJA REAKCIJA 1848–1849 gg. *Krasznij Arhiv*, 1930. 47–48. s. majd utóbb uő.: AVSZTRISZKAJA REVOLUCIJA 1848 G. I. NYI-

KOLAJ I. *Krasznij Arhiv*, 1938. I. IV–V. (89–90.), 155–207.; és uő.: OKTJABRSZKOJE VOSZTANYIJE V VENE V 1848. GODU. *Voproszi Isztorii*, 1948. X. 93.

3. Görög Imre: AZ 1848–49-IKI MAGYAR SZABADSÁGHARC ÉS A CÁRI INTERVENCIÓ. *Századunk*, 1935. 399–403. Más egykorú recenzió: *Magyar Hírlap*, 1935. december 25.

4. Deák Imre: A SZÁMÚZOTT KOSSUTH. I. TÖRÖKORSZÁGBAN. Bp., é. n. 27.

5. Uo. 118.

6. Deák Imre: 1848. A SZABADSÁGHARC TÖRTÉ-

NETE LEVELEKBEN, AHOGYAN A KORTÁRSÁK LÁTTÁK. Bp., é. n. (Az előszó 1942 karácsonyán kelt.)

7. Révai József: KOSSUTH LAJOS. Moszkva, 1944, Bp., 1945 (?). Az id. helyek: 24., 41., 67., 71–73. Felfogására egyébként jellemző másik tanulmánya: MARX ÉS A MAGYAR FORRADALOM. In: MARXIZMUS, NÉPIESSÉG, MAGYARSÁG. Bp., 1949.

8. Lackó Miklós: RÉVAI-PROBLÉMÁK. In: VÁLTSÁGOK, VÁLASZTÁSOK. Bp., 1975. 281.

9. Mód Aladár: KOSSUTH LAJOS ÉS A MAGYAR KÖZTÁRSASÁG. Bp., 1946.

10. Révai József: 48 ÚJTÁN. Bp., 1948.

11. Simon V. Péter: GÖRGEY ARTÚR ÉLETE ÉS MŰKÖDÉSE MAGYARORSZÁGON. KATALÓGUS. Bp., é. n. 173. Vö. AZ 1848–49-I SZABADSÁGHARC ESEMÉNYNAPTÁRA. I–III. Bp., 1948–1949.

12. Illés Béla: A GUSZEV-ÜGY. In: Fogarasi Béla–Illés Béla: MAGYAR–OROSZ TÖRTÉNELMI KAPCSOLATOK. Bp., 1945; uő.: A GUSZEV-ÜGY. Bp., 1948; uő.: A GUSZEV-ÜGY SZÁZADOS ÉVFORDULÓJA. *Szabad Nép*, 1949. aug. 16.; Vajda Pál: A GUSZEV-ÜGY TÖRTÉNELMI HÁTTERE. *Honvéd*, 1949/9. sz.

13. 1848–1948. CENTENÁRIS KIÁLLÍTÁS. Bp., 1948.

14. Kosáry Domokos–Mérey Gyula: MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE A SZATMÁRI BÉKÉTŐL NAPJAINKIG. A gimnáziumok, ill. a liceumok, gazdasági középiskolák és tanító(nő)képző intézetek IV. osztálya számára. Bp., 1945. Ideiglenes történelemtankönyv-sorozat, VI. (További kiadások is.)

15. Kosáry Domokos: REFORMKOR ÉS FORRADALOM. Bp., 1949.

16. J(ózsef) Perényi: DOCUMENTS RELATIFS À L'INTERVENTION DE L'ARMÉE RUSSE DE 1849 EN HONGRIE. *Revue d'Histoire Comparée*, 1946. No. 3–4. 319–341. Az 1945–1948 közt megjelent idevágó irodalmat felsorolja: Tóth András: A SZABADSÁGHARC IRODALMA A FELSZABADULÁS ÓTA. *Új Szántás*, 1948. 93–97. AZ 1848-AS MAGYAR FORRADALOM ÉS GÖRGEY. Bp., 1948 (7 lap). Dornay (Dornay) Béla (közli): SZEKOVICS PÁL KESZTHELYI GEORGICONI HALLGATÓ ÉS HONVÉD NAPLÓJA 1848. MÁJUS 16-TÓL 1849. DECEMBER 9-IG. Keszthely, 1948. Kuszák István: ÉBREN A MAGYAR. EGY 1848-AS HONVÉD, NÉPTANÍTÓ MEGEMLEKEZÉSEI. HETÉNYI ISTVÁN FELJEGYZÉSEI. Győr, 1948. Wittman Ti-

bor: SZEMERE BERTALAN. *Valóság*, 1948/5. sz. 406–409. Erdei Ferenc: KOSSUTH LAJOS AZT ÜZENTE. Bp., é. n. („Nincsen szabad haza, ha a nép nem szabad a hazában.”)

17. Jánossy Dénes: A KOSSUTH-EMIGRÁCIÓ ANGLIÁBAN ÉS AMERIKÁBAN, 1851–1852. II/2. Bp., 1948.

18. Eckhart Ferenc: 1848, A SZABADSÁG ÉVE. Bp., 1948. Az id. helyek: 175., 252., 284., 288.

19. Itt e sorok írójának Görgey-könyvére hivatkozik: 297.

20. Fejtő Ferenc: A MAGYAR SZABADSÁGHARC. In: Fejtő F. (szerk.): EURÓPA TAVASZA, 1848. Bp., 1948. 65–123. Az id. helyek: 112., 114., 118–119., 121–122. Az eredeti francia munka címe: LE PRINTEMPS DES PEUPLES. 1848 DANS LE MONDE. I–II. Paris, 1948.

21. KÉT EMLÉKIRAT A CÁRI INTERVENCIÓRÓL. Bp., 1948.

22. A Fatyiev: EGY MUSZKA KATONA ELBESZÉLÉSE A MAGYARORSZÁGI HADJÁRATRÓL. Fordította Zsatkovics Kálmán. *Egyetértés*, 1886. 163., 167–168.

23. Megjelent a túrócszentmártoni szlovák *Narodnie Noviny* 1899–1900. évfolyamaiban.

24. Szabó István (szerk.): A SZABADSÁGHARC FŐVÁROSA, DEBRECEN, 1849. JANUÁR–MÁJUS. Debrecen, 1948.

25. Szabó István: A KÜZDELEM SZERVEZÉSE. In: A SZABADSÁGHARC FŐVÁROSA... (1948) 101–203.

26. Steier Lajos: GÖRGEY ÉS KOSSUTH. Bp., (1924). 193., 247.

27. Szabó I.: i. m. (1948). 104., 107., 139., 144., 174.

28. Csobán Endre: A KÖZVÉLEMÉNY PROBLÉMÁI. In: A SZABADSÁGHARC FŐVÁROSA... (1948). 235–236.

29. 1848 CENTENÁRIUMÁNAK MAGYAR TÖRTÉNETI IRODALMA. *Századok*, 1948. 343–344. Hasonló kritika, amely szerint a kötetet „*hozzá nem értés vagy tudatos reakciós magatartás*” jellemzi; *Társadalmi Szemle*, 1948/12. sz. 823., 832. E támadások bírálóira: Für Lajos: SZABÓ ISTVÁN. In: Szabó István: JOBBÁGYOK, PARASZTOK. Bp., 1976. 25–26.

30. *Századok*, 1948. 342–343.

31. Tóth Lajos: AZ ÁRULÓ. GÖRGEY ARTHUR ÉLETREGÉNYE. Debrecen, 1948. A címlap Görgey budai lovas szobrát ábrázolja, amelyet – a szerző szerint – „a második világháború során pusztított el a német vandalizmus”.

- 32.** Fekete Sándor: GÖRGEY GLÓRIÁS FÉNYBEN. *Fórum*, 1948. márc.; újra in: SZÁMADÁS AZ ÜNNEPRŐL. Bp., 1975. 177–179.
- 33.** FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC, 1848–1849. Írták Mód Aladár, Ember Győző, Nemes Dezső, Andics Erzsébet, Hanák Péter, Waldapfel József, Kenyeres Júlia. Bp., Szikra, 1948. Ism. Spira György, *Társadalmi Szemle*, 1949. 272–275. Horváth Zoltán, *Fórum*, 1949. 177–180.
- 34.** *Századok*, 1948. 345.
- 35.** Főleg Nemes Dezső: A MUNKÁSSÁG AZ 1848–49-ES FORRADALOMBAN és még inkább Kenyeres Júlia: A SZABADSÁGHARC ÉS A NEMZETKÖZI REAKCIÓ című írásai voltak nem kelően megalapozottak.
- 36.** Mód Aladár: PÁRTHARCOK ÉS A KORMÁNY POLITIKÁJA 1848–49-BEN. In: FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC. Bp., 1948. 9–187.
- 37.** Mód Aladár: NÉGYSZÁZ ÉV KÜZDELEM A MAGYAR FÜGGETLENSÉGÉRT. Bp., 1945; 1954⁷. (Az első változat: 1943; a további változatok többször módosultak.)
- 38.** Mód A.: i. m. (1948). 181., 183., 185. Ugyanakkor Mód bíráló megjegyzések is fűzött a *Századok* 1948. évfolyamához stb. azzal, hogy a (marxista) szerzők olykor mechanikusan alkalmazzák a történelmi materializmust, és negatív álláspontot foglalnak el olyan mozzanatokkal szemben is, amelyek a progresszió erőforrásai voltak: Mód Aladár: 1848 ÉRTÉKELÉSE ÉS A MARXIZMUS ALKALMAZÁSA TÖRTÉNETÍRÁSUNKBAN. Hozzászólás a Történelmi Társulat centenárius kötetéhez. *Társadalmi Szemle*, 1950. 311–319.
- 39.** SZOVJET TÖRTÉNETKÖNYV A MAGYAR SZABADSÁGHARCRA. *Valóság*, 1948.
- 40.** R. A. Averbuch: VISSZHANG. A XIX. SZÁZAD HALADÓ OROSZ TÁRSADALMA ÉS AZ 1848–1849-ES MAGYAR FORRADALOM. Ford. Hidas Antal. Bp., 1948. Uő.: A MAGYAR NÉP 1848–1849. ÉVI FÜGGETLENSÉGI HARCA ÉS AZ OROSZ TÁRSADALOM HALADÓ ERŐI. In: MAGYAR–OROSZ TÖRTÉNELMI KAPCSOLATOK. Bp., 1956. 116–130.
- 41.** R. A. Averbuch: A MAGYAR FORRADALOM 100. ÉVFORDULÓJÁRA. *Új Szó*, 1948. III. 191.
- 42.** Glatz Ferenc: EGY VÖDÖR VÍZ, AVAGY TALÁLKOZÁSAIM AZ „ÁRULÓKKAL”. *História*, 1985/1. sz. 14.
- 43.** Andics Erzsébet: ELNÖKI SZÉKFOGLALÓ A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT 1949. MÁRCIUS 27-I KÖZGYŰLÉSÉN. *Századok*, 1948. (Bp., 1949.) 1–19. Kosáry D.: i. m. (1987). 346.
- 44.** *Néphadsereg*, 1949. máj. 26. Képpel.
- 45.** Így, egyebek között: Dezsényi Miklós: AZ 1848/49-ES SZABADSÁGHARC HONVÉDSEREGE. *Honvéd*, 1947/3. sz. Erdélyi Gyula: A MAGYAR HADÜGYMINISZTERIUM AZ 1848/49-I SZABADSÁGHARC IDEJÉN. *Honvéd*, 1947/9. sz.; uő.: A TISZTKÉPZÉS PROBLÉMÁJA 1848-BAN. *Honvéd*, 1947/11. sz. Fodor László: A HONVÉD TÁBOROK AZ 1848–49. ÉVI SZABADSÁGHARCBAN. *Honvéd*, 1947/12. sz. Fabiny József: A SZABADSÁG TÜZÉRSÉGE. *Honvéd*, 1948/2–3. sz. Zahumenszky Lajos: HUSZÁROK A SZABADSÁGHARCBAN. *Honvéd*, 1948/2–3. sz. Dumbovich Emil: A GYALOGSÁG SZEREPE A SZABADSÁGHARCBAN. *Honvéd*, 1948/2–3. sz. Láng Győző: A SZABADSÁGHARC HONVÉDSEREGÉNEK MŰSZAKI CSAPATAL. *Honvéd*, 1948/2–3. sz. Király Béla: A SZABADSÁGHARC HARCÁSZATA. *Honvéd*, 1948/2–3. sz. Kerekes Béla: AZ 1848-IKI GYALOGSÁG KIKÉPZÉSE. *Honvéd*, 1948/4. sz. Buda visszavételéről részlet Mihálka Endre honvéd altisztnek a kiskunfélegyházi Kiskun Múzeumban őrzött emlékezéseiből: *Honvéd*, 1949/5. sz.
- 46.** Bárti Mihály: KI OSZTOTTA KI SÓLYOM LÁSZLÓRA GÖRGEY ARTÚR SZEREPÉT? *Reform*, 1989. febr. 10.
- 47.** Sólyom László: GÖRGEI A LAJTÁNÁL. *Honvéd*, 1948/5. sz. 9–16.
- 48.** Sólyom László: EGYESÍTETT ERŐKKEL TOVÁBB AZ ÚTON. *Igaz Szó*, 1948. febr. 29.
- 49.** Sólyom László: A VÁCI KIÁLTVÁNY. *Honvéd*, 1948/8–9. sz. 36–50.
- 50.** Moldvay Győző: A SÓLYOM-DOSSZIÉ. *Délsziget*, 1987.
- 51.** Sólyom László: A SZABADSÁGHARC KATONAI VEZETÉSÉNEK KÉRDÉSÉHEZ. Kefelevonat, javításokkal. Spira György birtokában, aki volt szíves róla e sorok írója számára másolatot készíteni.
- 52.** SÓLYOM LÁSZLÓ ALTÁBORNAGY A SZABADSÁGHARC BUKÁSÁNAK KATONAI OKAIRÓL. *Kis Újság*, 1949. okt. 14.; s ezzel alapjában véve egybehangzóan: GÖRGEY, A SZABADSÁGHARC ÁRULÓJA. *Szabad Nép*, 1949. okt. 14. Az ülés résztvevői közül Möricz Lajos ezredes és Hegedűs Róbert alezredes néhány emlékező mondatát idézi Bárti M.: i. m. (1989). E cikk abból az alkalomból látott napvilágot, hogy Sólyom László filmrendező, az altábornagy

fia, édesapjáról dokumentumfilmet készített, amelyet a Televízió 1988. dec. 18-án műsorra tűzött, de azután váratlanul mégsem vetített. A különös üggyel a sajtó is foglalkozott: Búza Péter: A TÁBORNOK, A TÖRTÉNÉSZ ÉS AZ ALTÁBORNAGY. *Magyar Nemzet*, 1989. jan. 2. (Interjú e sorok írójával az 1949-i ülésről is.) Barabás Tamás: AZ ALTÁBORNAGY ÉS A FIA. BESZÉLGETÉS IFJ. SÓLYOM LÁSZLÓVAL. *Esti Hírlap*, 1989. jan. 26. Az ügyet félreérti és azt is kétségbe vonja, hogy akkor még az intézet igazgatója voltam, Sólyom egykori parancsőr-tisztje: Kurdi József: LEVÉL A FŐSZERKESZTŐHÖZ. *Esti Hírlap*, 1989. febr. 10. Tévedéseit korrigálja B(arabás) T(amás): EGY ELTÁVOLÍTÁS TÖRTÉNETE. *Esti Hírlap*, 1989. febr. 16. Hanák Péter szerint „az abszurditásig fokozott pártos történetírás emlékezetes példája volt a Rajk-perbe bevont tábornokok, Pálffy György, Sólyom László elítélésének az az érve, amely Görgeyre hivatkozva bizonygatta, hogy a forradalommal ellenséges osztályhelyzet szükségképpen magában hordozza az árulás csíráját”. *Rádió és TV Újság*, 1989. szept. 4–10.

53. Vajda Pál: OROSZOK A MAGYAR SZABADSÁGHARCÓL. ADALÉKOK A SZABADSÁGHARC OROSZ NYELVŰ BIBLIOGRÁFIÁJÁHOZ. Bp., 1949. Ism. *Honvéd*, 1950.

54. *Új Világ*, 1948/1. sz.

55. RÁKOSI MÁTYÁS ÉS A MAGYAR TÖRTÉNETTUDOMÁNY. *Századok*, 1952. 1–23. és kny. Rákosi egy korábbi nyilatkozata szerint a bukást „főleg idegen reakciós erők okozták, amelyek a magyar nép belső ellenségeinek külföldről jöttek segítségére”, vagyis „a nemzetközi erőviszonyok kedvezőtlen alakulása verte le” a magyar forradalmat. Rákosi Mátyás: ÉPÍTJÜK A NÉP ORSZÁGÁT. Bp., Szikra, 1949. 474–475. Rákosi Kossuthról: HONVÉDELEM ÉS HAZAFISÁG. SZE-

MELVÉNYEK RÁKOSI ELVTÁRS MŰVEIBŐL. Bp., 1952. 56–60.

56. EMLÉKKÖNYV KOSSUTH LAJOS SZÜLETÉSÉNEK 150. ÉVFORDULÓJÁRA. Szerk.: I. Tóth Zoltán. I–II. Bp., 1952.

57. Andics Erzsébet: KOSSUTH HARCA AZ ÁRULÓK ÉS MEGALKUVÓK ELLEN A REFORMKORBAN ÉS A FORRADALOM IDEJÉN. In: EMLÉKKÖNYV... II. Bp., 1952. 5–141. Uő.: KOSSUTH EN LUTTE

CONTRE LES ENNEMIS DES RÉFORMES ET DE LA RÉVOLUTION. Bp., 1954. *Studia Historica*, 12.

Rövidített változata: KOSSUTH HARCA A REAKCIÓ ELLEN. *A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi és Történeti Tudományok Osztályának Közleményei*, 1951. I/3–4. 27–51.; és uő.: KOSSUTH HARCA AZ ÁRULÓK ÉS MEGALKUVÓK ELLEN. *Társadalmi Szemle*, 1952/8–9. sz. 707–740.

58. Péter László: A NEMZETI MŰLT LEGENDÁI ÉS TILALOMFÁI. In: BELSŐ TILALOMFÁK. TANULMÁNYOK A TÁRSADALMI ÖNCENZÚRÁRÓL. Hollandiai Mikes Kelemen-kör, 1982. 147–206. Az id. hely: 155.

59. Balázs József–Borus József–Nagy Kálmán: KOSSUTH, A FORRADALMI HONVÉDELEM SZERVEZŐJE. In: KOSSUTH-EMLÉKKÖNYV. I. Bp., 1952. 287–408.

60. Farkas Lajos–Radó Géza: KOSSUTH ÉS A SZABADSÁGHARC HADIIPARA. *Századok*, 1952. 688–730.; az id. hely: 729. Dégh Linda: A SZABADSÁGHARC NÉPKÖLTÉSZETE. Bp., 1952.

61. Lukács Lajos–Mérei Gyula–Spira György: KOSSUTH LAJOS. RÖVID ÉLETRAJZ. Bp., 1952. Ism. Vörös Károly, *Századok*, 1953. 155–157.

62. Kossuth Lajos: FEL MINDNYÁJAN A HONVÉDELMERE! VÁLOGATOTT CIKKEK, BESZÉDEK ÉS EGYÉB IRATOK, 1848–1849. S. a. r. Barta István és Spira György. Bp., 1952. Ism. Szabad György, *Századok*, 1952. 809–810.

63. *Szabad Nép*. 1952. szept. 19. Vezércikk.

FIGYELŐ

BRETTER GYÖRGY KIADATLAN KRITIKÁJA

Bretter György, az 1977-ben fiatalon elhunyt kolozsvári filozófus és esszéista szép számmal hagyott maga után kiadatlan kéziratokat, ezeknek nagyobb része azonban azóta megjelent három posztumusz kötetében (ITT ÉS MÁST. Bukarest, 1979; PÁRBE-SZÉD A VÁGYAKKAL. Budapest, 1979; A KORTU-DAT KRITIKÁJA. Bukarest, 1984), köztük olyanok is, melyek megírásuk idején cenzurális okokból nem láthattak napvilágot eredeti formájukban.

Az alábbi szöveg a posztumusz kötetekben sem jelent meg. A közlés alapja az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának 362. sz. fondjában található javítatlan gépirat, amely láthatóan indigós másolat. (Az eredetit a szerző talán publikálási szándékkal küldte el valamelyik folyóirathoz.) A szöveg Páskándi Géza A VEGYTISZTÍTÓ BECSÜ-LETE (1973) című kötetének kritikája; vélhetően 1973–74 körül keletkezett. Jelentőségét aláhúzza az a körülmény, hogy Páskándi 1974-ben áttelepült Magyarországra, így a kötet az utolsó, még Erdélyben megjelent műve. (Lehetséges, hogy a bírálat leadásakor Páskándi már Magyarországon tartózkodott, ezért nem jelenhetett meg róla Romániában ismertetés a hetvenes, nyolcvanas évek román sajtóirányítási gyakorlata szerint.)

Páskándi Gézának ezek az írásai Magyarországon kevésbé ismertek – talán a WEISSKOPF ÚR, HÁNY ÓRA? kivételével –, ezért essék róluk néhány szó. A kötet igen hosszú idő terméséből állt össze, az ötvenes évek második felétől egészen a kiadás idejéig terjedő időszak kisprózájából válogatta a szerző. Az írások többsége folyóiratban megjelent már, többnyire az Utunkban; ekkoriban itt Páskándi hosszú sorozatokat közölt TUDOMÁNYNÉP-SZERŰSÍTŐ PÁRBE-SZÉDEK, majd ÉLETNÉP-SZERŰSÍTŐ PÁRBE-SZÉDEK címmel, melyekből később sokat beválogatott kötetébe; némelyikre, például A HAD-SEREG BORBÉLYA című novellára Bretter is hivatkozik kritikájában. Ezek mellett az akkor új kísérletek mellett néhány régebben írott, nagyobb lélegzetű novella került be a válogatásba.

Mester Béla

HELYZETEK

Páskándi Géza: *A vegytisztító becsülete*
Kriterion, Bukarest, 1973. 270 oldal

A Páskándi Géza nevű falusi prédikátor, jeles ráolvasó és erkölcsünk baktere Partiumban kódorog, és Károli Gáspár nyelvén eszelősen mondja a magáét. Novelláknak és párbeszédeknek jelzett szónoklatai főképp mutogatásokból állanak, miből is kiderül néhány szituáció, amelyről nyugodtan elmondhatjuk, hogy nem ismerjük, nem kerülünk bele, s mindez csak a prédikátor játékszíne, semmi egyéb. Mondhat bármit: úgyse hiszünk neki; de azért jó, ha mondja. Szerencsénkre kihagy bennünket őprédikátorsága, megelégszik a mutogatással; ha mégis bemártva érezzük magunkat, nyugodjunk meg gyorsan: illúzió az egész, prédikátortrükk.

Trükk? Páskándi talán a determinizmus legszolidabb költője irodalmunkban. A szubjektum nem holmi szabad akarattal esztele-nül lötyögő egyed, hanem mindig helyzetbe taszított lény, aki csak annyiban van, amennyiben az a bizonyos helyzet van. És pontosan azt csinálja, ami adott éppen az ő funkciója: nem akar más, mint amit akarhat, ami az ő szerepe, amivel így egy és ugyanaz. A konkrét jelentéseket, a nagy kövér szatmári káposzták és hagymák neveit is csak azért halmozza, hogy szituációba hozza azt az elvont lényt, akit éppen a neve révén embernek is nevezhetünk.

Van valami kegyetlenség abban, amint feláldozza az ábrázolás lehetőségeit, és arra kényszeríti figuráit, hogy saját absztraktságukat megtestesítve bolyongjanak a testnek álcázott, de test nélküli világ kérlelhetetlen szürkeségében. Itt minden konkrétum absztrakttal formákban képes csak kifejeződni: az individuum absztrakt, ahogy azzá lesz tárgyi környezete is, minden, amihez hozzáér, amit birtokba vesz.

Még az érzelmek és a jellem is absztrakt; nincs meg a telítettség, szerelem, barátság,

örömök, és akár az önzés, kegyetlenség vagy a tehetetlenséget kompenzáló téboly, mindmégannyi céltalan megnyilvánulása a szubjektum ürességének. A háttérben talán démon lappang, talán a semmi, de mindenképpen félelmetes erő: felfalja a konkrét világot, és papírmasévá silányítja az embereket, akik jobbra érzéketlenek, és gondolataikat eléggé betölti saját érzéketlen és tárgyivá lett mi-voltuk tudata, az, ahogyan illetén önmagukból megítélik a világot, a többi embert, környezetüket.

Nyugdíjas agyak? Valójában Páskándi hősei azzal tűnnek ki, hogy alaphelyzetüket, szituációjukat még gondolatban sem képesek meghaladni. Egyáltalán nem veszik észre, hogy általában véve szabad emberek; ezért azután megszűnnek, amikor szituációjuk végét ér. Nincs átmenet új helyzetekbe, mindenkinek egyetlen helyzetet írt elő a szerző, aki persze nem tagadja meg hőseitől azt a kis elégtételt, hogy némi részvétellel és meghatottsággal szemlélhessék magukat, az író „emelkedettebb” pillanataiban, legalább vacillálni engedi őket. „Nem tudom, miért jöttem el már közel két éve egy másik kisvárosba. De eljöttem, új színházhoz szerződtem anélkül, hogy válaszoltam volna neki. Lehet, hogy gyáva voltam, de az is lehet, hogy nem akartam megterhelni a lelkiismeretemet. Itt is szeretnek. Itt is ismer a cigányprímás, itt is tudom, ki kinek a szeretője. De itt nem követ senki, és kezdek megnyugodni” – írja a KÖZVÉLEMÉNY-KUTATÁS című 1966-ban keletkezett novellájában, de 1973-ban már ezt a keveset is visszaveszi: „Nekem a Gózmány azt üzenté onnan, hogy a temetőben sétáltak valami diáklányok, s azokat leszólítottam. Közvetlenül a temetése után. Nincs akkor baj, öreg fiú, mondta Gózmány, ha temetése után is van kedved ilyesmikre. Ezt mondta Gózmány. Nekem. Ezt üzenté onnan. Ha ő ezt üzenté nekem onnan, akkor mi értelme van... ennek itt?...” (ZÁRÓRA UTÁN.)

Mi értelme van? Mindenki belekapcsolódik valamibe, s ha egyébre nem futja, hát az illemtelen peremébe: „Az asszony minél jobban csapkod, ő annál angyalibb kedvre derül. Máskor csak egy órát szokott ülni. Most megtoldja még vagy húsz perccel. – Aztán kilép elszántan... – jár ide-oda, felmászik egy székre, lehasal a padlóra, benéz az ágy alá, asztalmasan köhögcsél, liheg és izzad, de titokban már a holnapi csendes órára készülget.” (CSENDES ÓRA.) Mások másképp kapaszkod-

nak a percekbe, de az emberek mindannyian ezt teszik, az ÜVEGEK Zsoldosa is, aki utat ás a hóban, avagy a százados, a hadnagy és az őrmester is, amikor az előre megfontolt gyilkosságra mentséget találnak a kétértelmű parancs továbbításával a NEM ÉPPEM VADÁLLAT... című novellában. „A háború utolsó napjait, az síncs kizárva, hogy utolsó perceit éljük – szerette volna mondani –, meg kell őrizniünk szüzességünket; gondolhatja, hadnagykám, mit értek én ezen: ez alatt a négy esztendő alatt soha egyetlen parancsot nem tagadtam meg, csak éppen precízen hajtottam végre; de hiányzott a végrehajtásból az a túlzás, ami a végrehajtót de facto bűnössé teheti, ami a végrehajtót de facto vadállattá változtatja, márpedig éppen vadállatok nem vagyunk, hadnagykám; ...mert hiszen egy parancsot legalább háromféleképpen lehet végrehajtani: minimálisan, maximálisan és precízen; a minimálisan azt jelenti, hogy csak a lényegét hajtom végre, a formáját magam választom meg, márpedig ez pontatlanság önmagunkkal és a parancsadóval szemben; a maximálisan azt jelenti, hogy nemcsak a lényegét és a formát követem hűségesen, hanem mindkettőt kifrázom, megtoldom saját buzgósággal, ez szerintem bűn afelé, akin a parancsot végrehajtjuk; és végül precízen, vagyis sem többet, sem kevesebbet az előírásosnál; nos, ezt tettük mi eddig: maga és én, maradjunk hát továbbra is szűkek, hadnagykám... szóval, érti...?”

Az ún. tudomány-népszerűsítő párbeszédekben az effajta kérdésfeltevés helyett didaktikus szatíráknak álcázott helyzeteírásokat kapunk, amelyekben az emberek az adott struktúra funkciói csupán, vagyis maradéktalanul kifejezik helyzetüket, nem egyebek, mint egymás függvényei, s mindannyian adott struktúra részei. És nem rendelkezvén semmilyen szubjektummal sem, nincs szükségük kapaszkodókra, mentségekre. Persze az is megtörténik, hogy a modern La Fontaine–Páskándi pedagógiai vénája erősebben buzog, mint ahogy azt műfajának tisztasága megkövetelné, máskor viszont a szatirikus csattanó kedvéért eleve lemond találmányáról (TUDÓS NŐ, AVAGY A HEGY A HEGGYEL TALÁLKOZIK), de ez mit sem változtat azon a tényen, hogy ezekben jut legközelebb saját műfajszemlélyéhez. A probléma, ami egyébként így vagy úgy, de egész kötetében jelen van, az a szubjektum hiányának, vegyhiányos-üres, absztrakt létének problémája, a párbe-

szédekben különösképp hangsúlyos. Ezen az sem változtat, hogy az ironikus leírásokat, naplókat és jegyzőkönyveket minden bizonnyal ember csinálta, mármint Páskándi, tehát van valahol a szubjektumnak is önálló lehetősége. Ám hősei nemigen rendelkeznek ezzel a lehetőséggel, hiányzik belőlük az ön-írónia. Az író saját magának tartja fenn a szubjektumképzés emez eszközét, és a világot sem engedné át másoknak. Tudja ugyanis, hogy hősei nem írók, tehát élők az életüket, s szituációjuk nem teszi lehetővé számukra a fölényes elkülönülést s kívülről való bámészkodást.

Páskándi ironiájának két forrása van. Ha a szubjektum a szituáció terméke, akkor bizonyára a különleges szituáció különleges emberei az érdekes emberek. De a szubjektum nélküli szubjektumok gyárosra azt is tudja, hogy az objektív szituációknak nincs értékrendjük: vannak. Önmagukban nincs bennük semmi különlegesség, csak a szubjektum szempontjából eltérők egymástól. Ám a szubjektum, mint láttuk, a szituáció szekrécója, tehát semmi esélye arra, hogy különleges legyen. Nem lehet saját maga, nem lehet személyisége, s ha sajátos vonásai mégis a személyiséghez hasonlóvá teszik, akkor ez ne tévesszen meg senkit: egyformaságuk elleni tiltakozásukból származik csupán, de az egyformaságot megszüntetni ez a tiltakozás amúgy sem képes.

A szituációval való azonosulás vágyának leírásából származik a tudomány-népszerűsítő párbeszéd ironiája, míg a szituáció elleni tiltakozás absztrakt voltából ismét csak ironia születik. (Az azonosulási igény tömör példabeszéde a HADSEREG BORBÉLYA. Itt olvassuk: „Én beleörülök, ha az őrmester úr állandóan molsztál engem. Mert én teljesíteni akarom a parancsot. Csak tudjam, mit. Csak mondja meg: Kuczor János tizedes borotválkozzék meg. Vagy ne borotválkozzék meg. Ilyen tisztán. Kerek-perek. Ápertén. Mert ha nem mondja meg tisztán, én belehülyülök...” A NE TUDJA A JOBB, MIT CSELEKSZIK A BAL című párbeszédben viszont az absztrakt tiltakozás ironikus leírását kapjuk: „Hogyan osszam meg az agyamat? Azt szokták mondani: oszd meg és uralkodj! Ha ez igaz, akkor meg kell osztanom az agyamat, hogy uralkodhassak rajta. De hogyan kell ezt elérni?... Nincs akivel játszanom. Így pedig nem érdekes. Így mindig én nye-

rek. Nem bírom ki, hogy mindig én nyerjek. Akár a jobb, akár a bal, mindkettő az enyém. Nincs a teremtésben nyertes, csak én. Ez pedig egyszerűen kibírhatatlan.”) De éppen a kettősség az író ítéletének hordozója. Rámutat a dolgokra, a helyzetekre és a helyzetüket átélő emberek kapkodó igyekezetére, és ebben a gesztusban a szubjektum, az önmagában lévő és magáért élő szubjektum fickándozásainak furcsaságaira ébred, ámulva derül, és azután már olvasójára bizza hőseit: furcsaságot lát csupán, vagy felháborodik, és tiltakozását legalább a szolidaritás színvonalára emeli – ez nyilván az ő dolga.

Pontosabban: igen gyakran az ő dolga. Máskor Páskándié is: ha a helyzet azonosul a kiszolgáltatottság közvetlenebb okaival, ha a kényszerűségeket, parancsokat, esztelen követeléseket emberek közvetítik, ha tehát a helyzettel azonosuló, a helyzetet maradéktalanul képviselő emberek kerülnek szembe a kiszolgáltatott szubjektummal. Ilyenkor megszűnik az ironia, és előtérbe kerül a részvét. Többnyire kitűnő pillanatai ezek az írónak. Amikor ugyanis rajtakapta magát, és megjíjed a már-már felbukkanó érzélgősségtől, akkor odanyújtja hőseinek azt, ami eddig csak az övé volt: az ironiát. Most már nem krónikás, most már nem a dolgok, helyzetek, helyzetekké dermedt emberek és emberi külsőben álcázott helyzetek szociológusa, hanem a szó hagyományos értelmében véve átvadlik íróvá, aki csak azért mutat be valakit, hogy azután saját sorsára engedve átadja az élet logikájának. Ilyen novella a WEISSKOPF ÚR, HÁNY ÓRA? Az óras a maga kis megátkozott életével a múltó, de mindig pontosan múltó időt mutatja mestersége szerint is, de emberi létének szimbóluma szerint is. „Akárki és akár-hogy húz fel, én azért csak azt az időt mutatom, ami van...” – jelenti ki Weisskopf úr, de „Hogy tudna az egyetemes időről gondolkodni”, akinek pontos ideje van? Az egyetemes időhöz csak azoknak van közük, akik a pontos időt nem engedik átvánszorogni magukon, hanem tettek hordozására kényszerítik. Weisskopf úr a börtönben, a Tett embere; mondja az időt, akár az örült vekker, amely még akkor is ketyeg, ha földhöz vágják. Weisskopf úr megfoltozza a csendet, tehát információt teremt, életet, mikor éppen szétrugdallják a fejét, a testét, információt a csendről, a közelgő, el-

kerülhetetlen csendről, és ketyegésének életük hangját hallják azok a barbárok, akik egyetemességre törnek, de nem mernek szembenézni a percekkel. „– *Uraim! Minden jót. Most fél öt van. Pontosan fél öt... És ekkor Weisskopf úr feje hirtelen elrobbant. A Führer dühödten bámult: hát mégis megúsza a kis zsidó fejé.*” Ugyanis a Führer bele akart piszkolni az órás fejébe, csak éppen azt várta, hogy üres legyen ez a fej.

Az irónia másik forrása az embereknek ama furcsa törekvéséből buzog, hogy noha szoros szituációjukban csak a kaktuszok szúrós szabadságát tudják megvalósítani, mégsem mondanak le helyzetük egyéni átéléséről. Ebből amolyan önálló kisszituáció kialakítására való törekvés származik, amit a köznap nyelvén talán a „csak azért is” fejez ki. Helyzete minden alapvető lehetőségét meghatározza, tehát a „hős”, ha nem kívánja a moralista könnyzacsók együttérzését, akkor olyan kiutat próbál meg, amely jelentőségét tekintve ugyan aprócska, mások számára korántsem példaadó mellékösvény, de mégis több, mint a duzzogás vagy a nyavalygás. Ezek a kis ösvények a sárkány torkának barázdái: tudatlan sétéi, amelyeket mégis annyi öntudattal valósít meg, íme, ez az, ami Páskándi számára az ironikus krónikás szerepét biztosítja. Nemcsak arról van szó, hogy hősei „teszik, de nem tudják”, hanem teszik, tudják, de nem azt, amit tudniuk kellene, mert azt nem is tudhatják. A Helyzetet csak az író ismeri, az ő krónikási volta önálló minőség, ő látszólag kívül van; Páskándi–Arkhimédész hősei viszont nem azok, tehát nem tudják, hol mozognak, és ezért gyakran az önálló mozgás illúzióját, az önálló helyzetteremtés illúzióját valóságként élik át. A krónikás az illúzió adatait, a mindennapi élet jelentéktelenségét jelentésként átélők húzásait és a jellegtelen, de mégis fontosnak hitt kulisszákat írja le. Az okozat azt hiszi magáról, hogy ő maga az ok, közben halálosan komoly, mert egyetlen és visszahozhatatlan életének ez az egyetlen mentsége – körülbelül ennyi történik Páskándi novelláiban.

Ábrázolás nincs, azonosulás nincs, tehát a katarzis előfeltételei nincsenek adva olvasói számára. A katarzis – moralisták számára fenntartva; Páskándi antimoralista írásaihoz csak a moralizálástól távol állók kerülnek kö-

zel. Ellentmondás ez. Az író egyetemes közlendőt eleve az olvasók szűkebb körének írja, azoknak ugyanis, akik a moralizáláson túl, de mindenfajta frivolitáson innen vannak. A frivolitást Páskándi már azokban a novellákban is elkerüli, amelyek egyébként majd minden hivatásos tollforgatót ilyesmire csábítanának egy kitűnő csattanó kedvéért. Írónk megöli saját csattanóit, nincsenek frappáns befejezései, mert ő, aki az ürességet is tartalomnak tudja, nem engedheti meg magának a szellemes megoldások oldási lehetőségeit. Önmegettartóztatás?

Érdekes, hogy prédikátorunk gátlásos: számára is vannak szent dolgok, kisemberei- nek illúziói azok, és iróniája sohasem érinti az emberek kényszerű státusában megnyilvánuló szabadság mennyiségét. Az irónia a szabadság minőségéből is ezt a minőséget átélő emberek illúzióiból származik, de az illúziókat nem bántja. Az ELÉGÉTTEL-ben olvassuk: „– *Legyőztél, de én nem látom arcodon a győzelem örömét. Mert a szemem ködös. S ha én nem látom arcodon a győzelem örömét, nekem nincs is győzelem... mert te csak azért akartál győzni rajtam, hogy én lássam, hogy nekem fájjon, hogy látom győzelmedet... és az örömedet... én pedig már nem látom... soha...*”

Amint kiteszik ebből az idézetből is, gátlásos meg toleráns: nem gyűlöli az emberek gyöngéit, és nem dicsóiti vélt vagy valós érényeiket sem. Együtt lélegzenek anélkül, hogy azonosulna velük. Elég baj a világ, miért ítélkeznénk egymással összeütköző akaratok, vágyak, az egymást keresztező utak láttán? A tolerancia – elv nála, az emberek egymásmellettiségét, az együttélést, a mindennapokat summázó elv, amely, noha történelmileg is indokolt summa, csupán mennyiségi összegzés, anélkül hogy minőség lenne: a tolerancia az emberek életéből származik, abból a közösségből, amit reájuk kényszerít alapvető helyzetük azonossága. Nem szavak kérdése ez, hanem a tetteké. A szavaknak csak akkor van értelmük, ha a szolidaritást nem fonják be az értelmezések hálójába, hanem egyesülnek a szolidáris cselekvéssel. „– *Mindent lehet jóra és rosszra magyarázni, a fontosabb a jó szándék lenne. S ha szóinkat örökösen körös-körül tekintjük, mindétig gyanakvásunk akkora aggodalmával kellene kiejtenünk, előbb-utóbb jobb lesz megnémulnunk*” – olvassuk a HITFEJTŐ-ben.

És ebben a korai novellában (1954-ben keletkezett) az interpretáció jogát a pap védi, aki a szavak mögé rejtett értelmezéseket kutatva mindenképpen ellenséget kíván és persze tud felfedezni: „– *Az újítás rossz szelleme márpedig a szavak mögött él: mindenkiben egy-egy eretneki reformátor lakozik, csak az utat várja, amelyre rászaladjon. Ott lappang a reformátori istentelenség a szövegek alján, csakis szent hittel, nagy keménységgel, mindig nyitott szemmel tudjuk kiűzni ördögét szavaink, betűink közül. Az interpretáció még szélesebb munkájára van szükség.*”

Mondhatná valaki, ma más történelmi időköt élünk, s az idő bizonyára jobban bizik a szavakban, több jelentőséget tulajdonít az értelmezésnek, sőt ma talán éppen az interpretációt igénylő szövegek teremtésében látja írói feladatát. Annál is inkább, mert Páskándi nyelve rendkívül gazdag, sokrétűen árnyalt, vagyis a szómágia lehetséges és birtokba vett eszköze. De Páskándi minden egyéb vélekedéssel szemben nem hisz a szavakban, nem is bíz rájuk rejtett üzeneteket. Biblikusan erőteljes nyelvéen erőszakot tesz, és csak váratlan szókapcsolásaiban villan fel a nyelvben való asszociációs képesség. Szókapcsolásai, főképpen verseiben, a nyelvi logika polivalenciájából táplálkoznak, és nem a tényekre való asszociációk módján jönnek létre. Ezért van az, hogy Páskándi költészetének megértéséhez igen alaposan meg kell tanulni magyarul, és szert kell tenni valahogy a nyelvi tény önmagáért valóságának tudatára. E kérdést egyébként Cs. Gyimesi Éva *Utunk*-beli rövid írása* igen pontosan oldja meg. De a novellái felfalják a nyelvi polivalencia lehetőségét, nem hívják, sőt taszítják a szavakat.

És ebben nem kell valamilyen erkölcsi vagy másféle meg gondolást látni; a szavakba vetett bizalom elvetése nem pusztán újabb ideologikus meggyőződés, Páskándi novellái az emberi lét alaphelyzeteit keresik, tehát a

szavakon túli világot. Nem a szavak két- vagy többértelműségét, hanem az emberi élet, a szubjektum és az életet és a szubjektumot meghatározó ontológiai helyzet két-, illetve többértelműségét. A szószkézis amolyan tárgyas nyelvben jut kifejezésre, a közvetlen rámutatás nyelvében. A novellisztikus rejtelmesség megszüntetése, a pszichológiai ábrázolás megsemmisítése jellemzi. Újfajta érzékenységet a hideg és szentvelen magatartás mögött. Az új érzékenység a helyzetet a maga sötétén tátongó megragadhatatlanságában ítélet tárgyává teszi anélkül, hogy primer indulatokat váltana ki az érzéki ábrázolás segítségével. Páskándi groteszk párbeszédei a hideg irónia ellenére is, sőt talán éppen ezért fájdalmat keltenek, szánalmat ébresztenek az olvasóban, nemritkán az együtt rángatózók együttérzését a közösen játszott bábjátékban. Akkor persze, ha az olvasó az író szemében meglátja önmagát is, ha az író saját műfaját teljes tisztaságában valósítja meg, és nem enged még a köznapi jelzők ártalmatlan csábításának sem.

Mert a partiumi ezermester sem mindig tartja be műfajainak vagy, ha jobban tetszik, saját műfajának szabályait, s hibrideket állít elő (pl. VÉRCUKOR), vagy éppen abba hull vissza, aminek ellenére költővé lett; a vidéki kicsinységek világába, oda, a felszínre, amit ő tagadott meg a legkövetkezetesebben, amikor felfedezte a fennmaradás televényét, a partiumi földet, a szolidaritás őstalaját.

Az absztrakt szubjektum csak a summaként létrejövő elvben található érzelmi otthonra. Az emberek egyenként érzik a szolidaritás szükségességét, és a mindennapi életben, a magánéletükben biblikus buzgósággal igyekeznek jók, rendesek, szolidárisak lenni. Környezetükben, mikrovilágukban megvalósítják azt, amit életük lényegének tudnak. De az objektív szituációk szembeállítják egymással a mikrocsoportokat, a szolidaritást, amely külön-külön minden kis csoport életvitelét befolyásolja, a csoportok közötti viszonyokban már nem nyilvánulhat meg. Ha az elv absztrakt marad, és szükségképpen ez a sorsa az egyéni szolidaritásnak is, ha a helyzet nem gerjeszti önmagából a szolidaritást, ha idegen erő formájában determinálja az embereket, akkor a szolidaritás nem több – és persze nem kevesebb –, mint vágy, szándék

* Cs. Gyimesi Éva ugyanebben az időben (1973-ban és 1974-ben) rendszeresen megjelent az *Utunk* hasábjain írásaival, főként a NYELV ÉS STÍLUS, valamint az ÍRÓK A NYELVRŐL című rovatokban, azonban e cikkek egyike sem szól Páskándiról. Azt, hogy vajon Bretter ezen írások valamelyikére gondolt, vagy pedig egy másik munka megjelenési adataira emlékezett rosszul, a fenti szöveg utalásából nem lehetett eldönteni. (*A közreadó.*)

és az emberi kapcsolatokban oly gyakran felbukkanó segítőkészség, jó szándék, baráti gesztus.

Páskándi Géza majdnem a kis gesztusok költőjévé vált; de ő eszelősen törekedett valami másra. A hagyományos eszközök elárulták törekvésében, tehát jobbra nem használja őket, a nyelv is előtérbe tolokodott, és saját kétértelműségét akarta az íróra kényszeríteni. Páskándi tehát a nyelvi aszkézist választotta. Absztrakt szubjektumok eléggé vigasztalan társaságában az érzelmes szolidaritás csábításának sem engedett; mást akart mondani, egyebet. A felvilágosítók dühével és hivatástudatával.

Tehát mégis, mindenek ellenére prédikátor volna? A helyzetek elégtelenségének krónikásaként az; vannak-e vagy nincsenek rejtett tartalmak a dolgok mögött, azt nem mondja el, nem tudja ő sem, olvasója sem. De az olvasó erkölcsi lény, aki tud a rossz létéről, és valahol meg van győződve arról is, hogy ennek valami ősoka van. A létben sejti az ősokot. De a létet hiába is vádolná átkozódva, a rejtező lét süket, vak, maga a sors. Tehát inkább azokra vár, akik, mint Páskándi is, a helyzeteket mutatja meg neki, amelyben az emberek rosszak lesznek, hogy azután a saját kis maszkek okoskodással elképzeltesse a jót szülő helyzeteket is. De mindez inkább csak sejtés, hiszen az olvasó olvas, az író ír, mindenki csinálja a magáét, s ki vállalkozhatna arra, hogy pontosan megértse, az olvasó mit olvas ki abból, amit az író ki tudja hogyan értett.

Bretter György

KÉT BÍRÁLAT EGY KÖNYVRŐL

*Parti Nagy Lajos: Se dobok, se trombiták
– magyar napló, '90-'93 –
Jelenkor, Pécs, 1993. 267 oldal, 280 Ft*

I

TÁRCÁK TÁNCA

Parti Nagy kötete az utóbbi évek egyik legszórakoztatóbb olvasmánya. Lehet előlről olvasni folyamatosan, mint egy regényt, lehet hátulról kezdeni, mint Kierkegaard nagy Unatkozója szerint egy regényt, lehet egyes darabokat külön-külön – mindig mulatságos, mindig élvezetes. Az örömet mindegyiknél a nyelvhasználat frissessége, az író szinte kimeríthetetlen látszó nyelvi képzelőereje, fékezhetetlen parodisztikus képessége okozza. Óriási lendület, a kis formában is a nagy lélegzetvétel igénye, új szavak megalkotásának reggeli öröme, a halmozott jelzők csillagszórói, a mondatfűzés nagyvonalú bája – Parti Nagy könyvét már-már gyermeki, de soha nem infantilis ártatlanság járja át. Így aztán, mintegy mellékesen, megrajzolja saját portréját is, egy kissé kaján, egy kissé szomorú, sokszor megrendült, elfogódott és boldog, szellemi értelemben kék szemű, a magyar világra szökén rácsodálkozó középkorú férfi önarcképét. És bevallom, számomra ez a kissé tetuszán charme-os, medvebocs-kedvességű, önmagát mindig esetlennek és esendőnek önironizáló személy egyike a mai irodalom legvonzóbb alakjainak. Nagyon hangsúlyosan nem csinál bizonyos dolgokat. Nem szaval. Nem hőrög. Nem öblöget. Nem nyilatkoztat ki. Nem tenorizál, de nem is adja a bölcs Marke királyt. Nem hisztérikus. Nem misztikus. Nem akar megfelelni valamiféle szerepnek. (Ha mégis, elsősorban ún. politikai tárgyú cikkeiben, akkor félrecsúszik, mutálni kezd a hangja, valahogy hamissá válik az intonáció.) Talpával érinti a földet, nem lábujjhegygel.

Kétségtelen ugyanakkor, hogy egy keserűbb, gyötrődőbb, mondjuk tragikusabb élet-szemlélet és irodalomfelfogás számára lehet valami irritáló ebben a túlradó életigenlés-

ben. És feltehető akkor a kérdés: ugyan mire ez a nagy vidámkodás? Tényleg olyan nagyszabású és örömteli dolog – élni?! Írni – valóban jó?! A szójátékgyártás valódi nyelvtelentetés? Mit ér a délelőtti tárcairódalma a bizonyosan bekövetkező alkony tudata nélkül? Mai irodalmunk egyre vészelebb eltárcásodása nem egy illetlenül hosszúra nyúlt próbareggeli vajon? Nem pipiskedő pótcselekvés? És akkor – erről az oldalról – megfogalmazható a negatívumok egy újabb, ezúttal már kevésbé hízog listája: ez a tárcatáros nem szenved. Kételemek nemigen gyötrik. Még szeme sarkából sem észleli a létezés rémületét. Nem haladja meg, de sokkal inkább konzervál egy állapotot, a tárcaboldogság lapos derűjét ugyanis. Nem modern, hiszen egy régi kontextusban él, csak a hangszerezés új, amely – kiáltó ellentétben a címbe ígrettel – meglehetősen vastag és harsány. Személyisége titkát korántsem tárja fel, inkább a nyelv parodisztikus inkognitójába burkolózik. Ő a boldog író, de ebben a förtelmes korszakban vajon nem megengedhetetlen dolog ez?! Nem válik végül pusztá nyájaskodássá ez az örök és elpusztíthatatlannak látszó kosztolányizás?!

Hangsúlyozom, csak részben a recenzens kételemek ezek. Ekkor természetesen feltehető a kérdés: ha így van, mi végre kellett megfogalmazni azokat? Válasz helyett álljon itt egy újabb kérdés: ha Ady szerint vannak „*két meggyőződésű emberek*”, vajon nem lehetnek két meggyőződésű recenzensek is?

Bán Zoltán András

II

KILENCEZER MINTAMONDAT

Szabadság, muszájság

„...rémület, hatvanhatiziglen” (262. o.)

Amit e könyv megszületéséről előljáróban el kellene mondani – Parti Nagy azt is megírta. Búcsútárcájában (mert tárcáknak nevezi itt összegyűjtött írásait, de ez majd még árnyalásra szorul) visszaemlékszik a genézisre, az 1990 augusztusában a *Magyar Naplónak* tett

ígéretére („*beteges magabizás*”), hogy ír majd a lapba „*valami rendszereset*”. „*Nem tudom, tényleg nem tudom*”, jegyezte föl akkor a PRÓBATÁRCA elejére a Mészöly Miklóstól kölcsönzött mondatot – 1993 augusztusára pedig megjelent hatvanhat írás, a kéthetenkénti négy flekk rovata megtelt, így már „*legalább téve van*”.

Ezzel a szerző nemcsak a '90-től számított folytonosságra utal, hanem a '89 előtti éveivel is összekapcsolja olvasóit. Előző könyve ugyanis (a mostanival megegyező borítótípográfiájú és ugyancsak a *Jelenkornál* megjelent SZÓDALOVAGLÁS című versgyűjtemény) a hátapon ugyanazzal a Mészöly-idézzel végződik, mint amellyel majd az új kötet elkezdődik. A – *mintamondatok nulla* – alcímet viselő SZÓDALOVAGLÁS-tól való búcsújában Parti Nagy szkeptikusan tekint előre: „...*a valódi mintamondatok, az »egy« és talán a többi nem más, mint felcímkezett, üres dosszié. A tévés formája és kerete...*” A „*sedobok*” újságrovatává lett tehát a tévésnek ez a forma- és keretdossziéja, s így ez a könyv volna a „*mintamondatok egy*”? Vagy a hatvanhat, a kilencven-kilencvenhárom, avagy a hatvanhatszor (mondjuk) száz-harminc-százötven, uszke kilencezer mintamondat?

Könyve elején, illetve a „*fülön*” Parti Nagy azt is elmeséli, hogy egy Truffaut-filmjelenet nyomán miként született meg a cím: „*Hanem lennének-e benne dobok? Nem... dobok, azok nincsenek. És trombiták? ...hát, az igazat megvallva, trombiták se. Akkor, kedves Louis, legyen a címe Se dobok, se trombiták!*” (George Farkuhar [1677–1707] ír származású angol író drámájának DOBOK ÉS TROMBITÁK a címe; a francia nyelvben „elmenni dob és trombita nélkül”: titokban, zajtalanul, búcsú nélkül távozni.) A kötet alcíme pedig (– *magyar napló, '90-'93* –) ugyanúgy jelzi a szövegek eredeti megjelenésének helyét és idejét, mint ahogy utal egy műfajra, valamint – csupa kisbetűvel és gondolatjeleivel – a SZÓDALOVAGLÁS alcímére is.

Hogy Parti Nagy három éven keresztül, ha esett, ha fűjt, határidőre megírta soros tárcáját, hogy dacolt a teljesíthetlenség és a rutinba való beleszürkülés veszélyével – ha csak ennyi volna az érdem, akkor is kalapot kellene emelni vállalkozása előtt, mert a prózairásnak talán a legnehezebb formáját úzte sikerrel ennyi időn át. Ha nem tudnánk el-

képzelné, mit jelent ez – ő nem szégyelli bevallani (vállalva még az önsajnáztatás vádját is): rettenetes félelmet, rémsületet. Könyve azt is tanúsítja, hogy itt bizony a penzum művésztette emelésének nem a magától értetődő, derűs önbizalma támad fel szüntelenül, a szerző be kell hogy ismerje, számára „*sétálni és időre menni valahova: nem ugyanaz*”, s hiába hogy csakis ő maga volt az, aki e munkafeltételt önmagának megszabta; s hiába írt per sze mindig azt, amit ő akart, ami jólesett neki, „*de jólesnem, aztesinálnom muszáj volt, elvállaltam magamtól*” – és „*muszájhat-e szabadni*” vajon? Szabadja válogatja, felelhetnénk – de vizsgáljuk meg, miféle könyv született meg ebből!

Vegyestál

„... mi a fölfűjt izémet főztek,
nem lehet mindennap mannaasz” (24. o.)

Némiképp heterogén könyvet kaptunk, kezdjük talán ezzel. A „*sedobok*” írásai ugyanis sem nem egy műfajúak, sem nem azonos szerepűek, és nem is „egyenrangúak” – ha ez utóbbin a megmunkálás „művészi igényességét” értenénk. Hogy egy író, amellet, hogy a nagybetűs Ércnél Maradóbb Művekben próbál részesedéshez jutni, az alkalmi megszólalások korlátolt felelősségű társaságait is jegyezze – nem szokatlan jelenség. Újságcikket, tárcát, publicisztikát vagy „saját rovatot” a legnagyobbak is írtak – és nemcsak a legnagyobbakat adták ki aztán könyv alakban is. (Szerencsére a legjobbak is összegyűjtik a magukéit – kortársaink közül gondoljunk csak Esterházyra.) De a szerzők a legkritikább esetben keverik az „alkalmiakat” – „írói írásaik” közé, közös könyvbe.

Parti Nagy ezt teszi. Az ő hatvanhat szövegének legnagyobb része „írói irodalom”, próza – nem pusztán szellemesen értekező szélgjegyzet a futó napok margójára, noha ilyesféléből is van a „*sedobokban*” néhány. S bár minden írása alkalomról alkalomra, leadásról leadásra született, legtöbbször mégsem csak aktualitáshoz kötött, helyi értékkel bír (ezek is lehetnek egyébként magas, sőt maradandó értékek), hanem a „*hic et nunc*”-on, kötésekén túli, a prózairodalom jeles tel-

jesítményeivel közös mezőben megmutatkozó értéke van itt a szövegek legnagyobb részének.

Felmerülhet akkor a kérdés, hogy miért e műfaji (fajsúly-, valamint stilusheterogén) vegyestál? Ennek, úgy vélem, csak a felületi magyarázata az, hogy ezek az írások eleve is közös sorozatcím alatt jelentek meg. A szerző ettől még nyugodtan kihagyhatta volna például az aktuál- (kultúr-) politikai tárgyú, „állampolgárilag írói” megszólalásait vagy az alkalmi megemlékezéseit, továbbá tehetett volna néhány lépést a rovatról a könyv felé, vagyis megszabadulhatott volna egyrészt a rovatba való írásról magáról szóló szövegrészekről, másrészt azokról a tárcáktól, amelyeket már-már pánikba esve, nehezen, vagy futva, épp hogy időre írt meg (még ha ez sehol nem zavaró is), s esetleg újraindhatta volna a kevésbé sikerülteket. Ha szigorúbban szelektál, és fölborítja az eredeti időrendet is (amit szintén megtehetett volna, hiszen az ő tárcái jóval kevésbé kötődnek a dátumukhoz, a „közérdeklődésünket” foglalkoztató, többé-kevésbé politikai természetű aktualitásokhoz, mint például Esterházy ’88-’90-es elefántcsonttorony-darabjai), ha átír, kibont, hozzáír és kikerekít, ahogy – ’92. január 9-i tárcája tanúsága szerint – eredetileg maga is tervezte, most lehetne egy ciklusokba osztható, egységesebb, kevesebb kétségről árulkodó – és bizonyos szempontból alacsonyabb hibaszázalékú könyv.

Ám Parti Nagy Lajos – erre is utal az utolsó tárcában – tudatosan nem választotta végül ezeket az utakat. Egyrészt gondolhatta azt, hogy értéke lehet önmagában annak is, ha éppen ezt a dátumhoz kötött, rendszeres írást magát híven dokumentálja a könyvben, s ha már nem szedte izekre a motívumokat, és nem írt belőlük vadonatújat – egy kicsit csalás, egy kicsit nagyképűség is lett volna, ha látszólag a sorozatot közli, de válogatottan, meg-megritkítva és átírva. Másrészt pedig úgy tűnik, a mindenkori probléma, a tollhegyre vett gondolat, motívum kéziratpapíron beteljesedő sorsa s az írásnak mint műveletnek a gondja sokszor jobban izgatta őt, mint a „*nyerseléseket*” lekerekítő formai csiszolás. S miért ne beszélhetne a kétségeiről, írói szerepében is miért ne mutatkozhatna szorongónak, dolgahalogatónak, „*eredendő lusta-*

sága” ellen hadakozónak, nem késznek? Miért kellene úgy tennie, mintha könyvének világos, tudatosan megkomponált szerkezete volna, trendje, amelyet már 1990-ben éppen így látott meg átívelni 1993-ba? Miért kéne letagadnia, hogy két hétről két hétre úgy ült oda a maga választotta gályapadra, hogy ugyan evezni tudott, de hogy merre megy a hajó, az önmaga számára is rejtély volt – akár dűskált éppen a témában, szóban, akár pedig kétségbeesetten, fuldokolva kapkodott szó-oxigén, mondat-levegő után, és esetleges, a papíron épp ilyen nyomot hagyó karcsapásokat, csuklógyakorlatokat végzett, s néha már azt sem tudta, evez-e vagy úszik? S miért kellene pedánsan különválasztania műnemeket és stílusokat, s miért ne írhatna öszvérformákban, műfajkeverve, asszociálva és töredékekben is akár?

Alkotáslélektani előzmények

„Illenek, gondolom el, most már valami magvasat gondolnom a költésztéről...” (31. o.)

Az előbbieket olyan kérdések, amelyek nem a „sedobok”-ban vetődnek föl először. A Keresztury Tibornak adott FÉLTERPESZBEN című levélinterjújában (Alföld, 1990/5.) második verseskötetéről, az 1986-os CSUKLÓGYAKORLAT-ról Parti Nagy azt írja, hogy miközben ez annak a szakmai mutatója volt, hogy ő a „széthullást, töredékességet” megkísérelje „formába fogni, fölpolírozni a verset a paródiáig” – eközben tudta, hogy mestersége önmagában nem képes az életet „föl-, el- és megoldani”, tudta, hogy az „íronia iróniája” gondosan elfedi az „érvénytelenülést” (hogy „semmisülöben vagyok”), s ha valamennyire föl is tárja „szakadt és töredékes anyagát”, nem kényszerít a vele való szembenézésre „a maga nyers és eleven művoltában”. „Tudtam, de óvakodtam tudatni – folytatja –, hogy minden lekerekítettség, gömböly, befejezettség csak nosztalgia, szép illúzió, hogy a ragyogó ezüstpapírban csak szögek, szorongás, szálkás facsokoládé. Ekkor és eközben képződött meg egy nyílt, vállalt fragmentórium ködös terve, szükségyszerű ideája” – s ebből lett a SZÓDALOVAGLÁS, ez a lírai „töredékgyűjtemény”, amely félbőröndnyi, három padlónégyzetméternyi cédulából „pasziánsz, szövegdominó” révén állt össze.

Ám szó nincsen arról, hogy ez a töredékesség versnek-nem-elég sorok esetlegesen ömlesztett, bármiféle jelentést csak blöffölő garmadája volna – egy marék zacskóalja nápolyitörmelék. Parti Nagy tudja, hogy a töredezettségnek, a soha nem késznek és a kétségeknek a mégoly őszinte bevallása, a velük való önironikus játék sem ad igazolót felmentést semmiféle minőségromlásra, léha komolytalanságra, olcsó játéokra, félrefogott hangra. Az ő fragmentórium a tudatos műforma, nem pedig az önmagával félig-meddig megcsinálást kialakuló szerző versdarabjai. A SZÓDALOVAGLÁS több, mint kísérlet a versformával, a költői nyelvel (és mások soraival) való groteszk játékra, föllazításra és összerakásra, hanem töredékessége és heterogenitása ellenére is teljesnek, élőnek és belakhatóan bizonyuló költői univerzum. Benne – hogy csak egy szálal emeljek ki – az egyszerre bravúrosan és anyanyelvi természetességgel megszólaló irónia egyrészt a hiábavalóság keserűségébe és az életigenlésbe egyaránt belerántó fergeteges humorával, nyelverteremésének szabadságával nyűgöz le, másrészt szeretet- és részvételi tapintatával, fegyelmességével, komolyságával és irgalmával rendíti meg. Így lesz ez a könyv viszonyítási ponttá – a magyar költészetben is és a szerző műveinek sorában is, megkönnyítve a „sedobok” „helyzetének” megfejtését. Hiszen mindaz, amit a fragmentáltságról, a groteszk-ről, a nyelverteremésről, a szabadságról, a szigorúságról vagy az együttérzésről elmondunk és idéztünk, az a „sedobok” tárcaprózáira is igaz.

Valami azonban mintha alkotáslélektani újdonság volna Parti Nagy Lajos 1989-et követő korszakában. Az az inkább halasztást és (a kritikáirástól eltekintve) hallgatást választó, kételkedő önkorlátozás, ami azelőtt majd’ húsz éven át szűkmarkú, ám annál igényesebb szigorúsággal engedett meg számára két karcsú kötetnyi verset, majd kieresztte végül az összefoglalást – a SZÓDALOVAGLÁS-t követően szinte egy csapásra megszűnt. Műfajhatárok nyíltak ki előtte – a kinyílás „alapegysége”, ahogy a levélinterjúban írja, „a mondat lenne, a próza-mondat, ha nem épp e műnemeváltást akarnám kikerülni, ha lehet (alighanem nem lehet), a következő talán rövidtörténetekből állna, kismovellákból, s befejezné a sort valami regénysze-

rű, mondhatnám regény”. Prózaverseket és kisprózákat kezdett valóban írni, megírta A TEST ANGYALA című szerelmesfüzet-„dilettát”, ebből támadt és valósult meg az IBUSÁR című rádiójáték, majd színdarab ötlete, írt további verseket és kritikákat, szerkesztette pályatársai köteteit, megírta A HULLÁMZÓ BALATON és a WALDTROCKENKAMMERI ÁTIRATOK című elbeszéléseit, valamint nagy önkiterítő tanulmányát-levelinterjúját – és közben a „sedobok” tárcáit, mindezt alig több mint három év alatt.

Korunk a lenyomaton, a lenyomat korunkon

„... pártállott s most kőhalom...” (49. o.)

Hogy hol és mikor élhet-alkothat az író, aki e sorozatot jegyzi, az jelentkezéseinek többségéből dátum nélkül is kiderül, hisz – ahogy gyakorta nevezi – a „tényigazság” letagadhatatlan kortársa napjainak, a „való világ” nemcsak „beszüremlik”, de írnivalóul is szolgál. Mindebből vegyük először – bocsánat a kifejezésért – a politikát!

Parti Nagyt nem hozza lázba az a lehetőség, hogy amikor akarja, nyilvánosan is megmondhatja a mindenkori „ezeknek” (és bárkinek), hogy ő miként látja. (Ő Esterháznál is kevésbé látszik majdan sajnálni azt, ha – megváltozván a világ – a közéleti kedélyek lecsillapodtával netán a nyugodt szívvel unható politikum kora köszöntene ránk, és őnekik zavartalan békében kéne írniuk, és csupa szépirodalmat.) Min múltatott akkor mégis, hogy amikor Parti Nagy soron következő szövegének kezdett épp neki, nem valamely gyerekkori emlékéhez nyúlt példának okáért, hanem az aktuális heti- vagy napihírhöz? Úgy látszik, jobbara azon, hogy az utóbbi (a hír) által kiváltott fölhorgadás túllépte-e azt a küszöbértéket, hogy aznapra töröljön bármiféle előbbi típusú munkatervet.

1991. augusztus 19-én hallja a krónikában, hogy „úgy buktatták meg a szomszédos nagyhatalom első emberét, mint egy latin-amerikai főhadnagyot”, s minthogy neki meg éppen írnia kell, nem képes más tenni (mert ez telepszik rá lerázhatatlanul), mint hogy dokumentálja, mit is érez: Néhány percig nyers félelmet, rettegést, ami „végül borzongássá foszlik, a hír-

fogyasztó kibic rutinjává, majdcsakleszvalahogygyá”. Magunk is valahogy így lehattunk ezzel, de elfelejtettük már, ezért fontos, hogy valaki így örökítse meg: „...én akkor vegetatíve féltem”. (Pedig négy tárcával korábban éppen az orosz csapatok hazavonulásáról emlékezett meg.)

A hazai politikai viszonyok többször is megihletik; mindjárt a harmadik írásának ezért ('90. október 7.) az ALALIA címet adja („gör. orv. a beszélőképeségnek, a tagolt képességének elvesztése”), '91. június 9-én pedig egy „a népnek” szülő s az ügynökkérdés tárgyában értekező, az érvelés abszurd diszkrepanciáitól hemzseggő, egyébiránt pedig penetráns stílusú és nyelvezetű felhívást ad közre, melynek feladója – ugyancsak „a nép”. '92. január 9-én egy századforduló hangulatú történet fölrajzolásához kezdene, ám a következő bekezdésbe valami más helyett ezt írja: „Közérzetem jobbara rossz” – például mert nincsen számára hely, úgymond, a nagykörúton kívül, ahol állítólag (a miniszterelnök szerint) senkit nem érdekel az, ami őt mégis – egyébként pedig „kardkikardként vicсорog a székértáborok fogainak fehérje”. Az Írók Boltja (a legjobb könyvesbolt) fennmaradása érdekében úgy érzi, „civil kötelessége” szót emelni, csakúgy, mint '92 januárjában protestálni a rádióért, amit „az uralkodó rezsim hosszas és fogcsikorgató babaruházás (demokrácia) után... anektált”.

Ezek a tárcák aktualitásuk és a nekik szánt szerepből fakadó érvelő, felháborodott vagy keserű vagy apatikus hangjuk-nyelvük miatt is nyilván a kötet leginkább publicisztikus, legromlandóbb darabjai. De talán épp ezek azok az írások, amelyek nemcsak magukon viselik a nyomát a kornak, hanem megfordítva, némi kitapintható lenyomatot is hagynak korunkon: jól beszélt, aki helyettünk is beszélt, és talán megváltozik valami – egy kicsit általa is.

Noha a szerző e „politizáló publicisztikáit” is átítatja saját képzetársítási és nyelvi szabadságával – taláunk a könyvben két különösen az ő hangjára valló, remek politikai szatírárt is. Mindkettő állatmese, s mindkettőnek a főszereplője afféle „farkasmosolyú” típus, olyan, aki megmondaná, „hogy ki volna a nép, nem az, hogy szó szerint vagy listázás, de hogy ki mégis, pontosan. Meg hogy ki nem”. A MINDENT

AZ ERDÉRT című abszurd erdei raziaportya hőse egy Tashuba nevű nyúl, aki hajlamos másnak „a pofájába érvelni” a „szolgálatijával” („Na de várjál te csak, Nemulach – üvölti ki a gangra”, és dzsipjébe pattan, hogy átmentő, bomlasztó, csúsztató elefántot lőjön), az EGY TÉLI NAP-ban pedig a szerző álmában nagyra nőtt macska jelenik meg, aki azt panaszolja, hogy ő „már minden nyikhaj szürkegér céltáblája lesz”, pedig ő „ha odaszó, akkor baj lesz, s ha baj lesz: muszájn odacsapjon”, ne üldözzék tehát, s ne ingereljék az egerek futkosással és idegeskedéssel, mert az edesíti a húst, és ő „nem áll jót magáért genetikusan”. Mindkét novella Karinthyra, Örkényre vagy Bajor Andorra emlékeztetően éles és nevetető szatíra, miközben elkerüli a túlazonosító aktualizálás csapdáját.

Szociológiailag annál pontosabb és a fentieknél sokkal szomorúbb írás viszont A SZEMETELŐ ESŐBEN című ('92. március 17.), amely egy öreg tüntetőről szól, aki „áll élete levert veséjével” az esőben sokadmagával a televízió épülete előtt, és üvölt, gyűllöl, s nemcsak azt olvassuk, amit ordít, hanem azt is, amire gondol, amire emlékszik. Megrendítő szöveg – és egy csepp harag sincs benne a gyűlölködő iránt, hanem ilyen mondatok: „Csorog az arcán az eső, és összekever mindent. Csorog mindenért. A börtönért... Hogy meghalt az asszony, azért. Hogy rossz a szíve, azért. Vizesedik. Az ötezer-hatszáz forintért. Csak. Hogy méltatlanul és vakond módra... Áll a papundeqli táblájával, és sír a gyűlölettel, nincs már tárgya, iránya, folyik a szél a szeméből összevissza, remeg a csöpp az orrán.”

Szortírozási kísérlet

„Egyszer készített bogárgyűjteményt, megfogta, pohárkában meghalasztotta, itatásban lepréltette, fölragasztotta s aláírta: »lephécske«, »pókocska«, »legyecské«. »Sváb.«” (179. o.)

Nincs annak könnyű dolga, aki e keletkezési sorrendben közreadott írásokat valami csoportosító rekeszekbe szeretné rakosgatni.

Ha a már elkezdett válogatást folytatnánk, akkor ki kéne szemelgetnünk néhány „alkalmit” és „egyebet” – mint a költészetnap gondolatokat, a bennük megidézett költőkkel és a SZÓDALOVAGLÁS 193. versére rímelő metaforával („Dichtung, örökösen kumulálódó tea-fű...)

Úsznak a kannaezüst felhők a szmogon, ott ülnek fönt és lógtatják a filterüket Babitsék, szelíd horgászat...”); kiemelhetnénk az EGY ŐSZI LEVÉLRE című Petri-vers nyomán született poétikus tárcát, a COPYRIGHT című tervezetet arról, hogy a szerző leszokik a dohányzásról, és erről ír majd könyvet; valamint a sorozatot írástechnikailag is lezáró utolsó darabot. Volna egy máshová nehezen besorolható, bravúros, gyilkos tévékritika (A NINIVEI JÁRAT), amely igen vakmerő ötlettel úgy mutat rá egy utazási reklám és a babitsi JÓNÁS KÖNYVE összepárosztatásának hihetetlen alantasságára egy friss produkcióban („melynek lévét olyan magasra tették az alkotók, amilyen mélyen csak lehet szántani”), hogy közben Parti Nagy maga lerontott, torzított, képzavaros nyelven beszél. Végül pedig volnának a szintén alkalmi írások élő és holt pályatársakról: Csorba Győzőről verseskötetének és Esterházyról AZ ELEFÁNTCSONTTORONYBÓL megjelenésének alkalmából (utóbbi rovat-összehasonlító önreflexió is egyben) – valamint az Ottlik halálakor írt szöveg a kinyitott ISKOLA fölött a fohászokodó, nehéz órákról. S itt szólhatok a legmegrázóbb „évfordulós tárcáról”, amit valaha is olvastam (kései nekrológnak készült, de novella lett belőle), és ez A SZEDERKÉNYI UTCA. (Veszítettünk volna tehát azzal, ha a szerző összes alkalmi írását kihagyja kötetéből.)

A többi – durván ötven – írás már mind széppróza (rövidnovellák, „novellásodó” szövegek és egyéb ehhez hasonló). Körülbelül felerészben találunk köztük olyanokat, amelyeknek egyenként homogén a témájuk (vagy legalább hozzávetőlegesen az), s egybefüggő történetük van. Közülük kettő és egy fél novella a századelőn, egy pedig a múlt század közepén játszódik – ezek a kor írásmódjának túlimitálásával és a korabeli dilettáns tollforgatók éktelen képzavaraival, giccses mondataival stílusgyakorlatnak, paródiának is pazar szövegek – mint életképek, történetek vagy elbeszélői montázsok pedig nagyobb ivű prózai mű ígéretes darabjainak is tűnhetnek. (Hogy ez a világ mennyire foglalkoztatja Parti Nagyot, s hogy nála a szent dilettáns vonzalma az említett írásmódhoz mennyire időtlen, ezt az is bizonyítja, hogy A FÜRDŐZŐ LEÁNY bizonyos bekezdéseit az IBUSÁR című, manapság játszódó darab naiv szerzőnéjének mondataiként látjuk viszont.)

Az állatmesékkel együtt (ha jól számolom) hét elbeszélés épül mesei, szürreális vagy abszurd elemekre – ilyen például a Szende nevű törpe által újrafogalmazott, frenetikus humorú „Hóf Egérke”-történet vagy a BILLER című novella – a csikkekből való dohánykifejtés háziiparát űző alkoholista házaspárról –, ez a rejtelmes rémdrámalátomás. Ugyancsak horrort sejtet a LIBABŐR PUPPENTALBAN, amit a szerző álrealista (NDK–magyar?) topográfiajú környezetbe, paramilitáris üzemi mikrovilágba helyez. Itt vész nyoma egy doktor-asszisztensnőnek, amivel kapcsolatban mind az üzemi orvos tébolyult viselkedése (a tónál megkergette egy „*pecsenyefőtt sellő, hájas vízi-öz*”), mind a szakácsnő vallomása (miszerint „*vörös tarbórt*” észlelt volna a szobában), mind pedig a kézilány esküdjözése, hogy „*egy nagyon nagy egeret*” látott szaladni a tó felé – igen gyanús körülmények. Végül a szakácsnő sikoltva fedezi fel, hogy egész éjjel lezárva forrt a hatos üst – ám a nyomozók nem találnak benne semmit. „*Habos, nehéz vizet, semmi mást.*” A történetmondó és elhallgató fantázia, a lélek, az idegek és a nyelv borzongató játéka ez – a legdrasztikusabb szélsőségek között, e tenyérsíni helyen.

Az „egybe-történetet” elmondó többi novella (mondjuk tizenhét) idő, hely és illetőség szerint: „mai magyar” (egy az 1950-es években selyemgyárban játszódó történet kivételével) – s ezek közül tíz egyetlen hőst állít portrészzerűen a középpontba, akiket leginkább az jellemez, ahogyan beszélnek.

A kisprózák másik felét kitevő kb. huszonegy írás (s ezzel az utolsó, ám legnagyobb fiókot is telerakjuk) más szerkezetű: összetettek, asszociálók, történetdarabok és hangulatok közt kapcsolatot keresők s önmagukat inkább a nyelv, az emlék és a képzelet játékaire rábízó szövegek – a rövidfilm montázstechnikájára vagy a költői képalkotásokra emlékeztetően, feszesre vágva.

Tartós motívumok

„*S fölvesznek ott lent mindenféle alakzatokat. Főleg bölcs és valószerűtlen halakét...*” (184. o.)

Egyre furcsálkodunk és rosszat sejtünk egy asszonynak az ÜMK-ban elmesélt történetét olvasva (amit nem egyenesen ő ad elő, ha-

nem azt az író mondja föl neki újra: „*Hogy érti az ügyvédnő, hogy »előzmény«, kérdi Ön az üemkában...*”), ahogy a férjének, Gyékényesinek a vizzel, a fürdőssel kapcsolatos mind meglepőbb szokásait sorolja, mígnem a „*nyomaveszése*” előtti este már „*tátogás*” volt a férj nyakán, reggelre pedig csak a ruhái maradtak a fürdőszobában. „*...de hát mért pont azzá, doktornő, hát nem inkább repülni akarna halálában az ember?*” – kérdezi a novella végén Gyékényesiné, és végre megértjük: Gyékényesi halálában hallá változott.

Ha a hal ősi motívumának ábrázolása, mint mondják, embert is jelenthet, akkor Gyékényesi ösztönös, monomániás törekvése, testének edzése, szívós adaptálása (megtanul úszni, alámerülési gyakorlatokat végez a kádban, a sikosat bírja már csak elviselni a testén, hogy végül kopolyúrést nyisson magán) – ez nem az „emberré” való újratemtődésének, halálon túli önmegváltásának volna-e az allegóriája, amire készülvén Gyékényesi már „odaátra” rendelne magának uszodajegyeket előre? Talán ez az elbeszélés lenne az egyik – a teljes életművet átívelő – szimbólumrendszernek, a vízről és a halról szóló jelképtörténeteknek és képzettársításoknak a betetőzése?

Ha visszalépünk a szerző életének és műveinek időtengelyén – az írásokból kiolvasható ezeknek a motívumoknak az élettörténeti gyökere is. Parti Nagy többször beszél az uszálykormányos nagyapáról (aki a Dunán élte le aktív életét), a halászatról, a halakról – és egyáltalán a vizekről. Már a legelső tárcában ott, a tolnai Dunában áll térdig a vízben a rongyszőnyeget mosó nagyanya, amikor a kiskorú összevajazza a mackónadrágját. De az első kora gyerekkori élmény felidézése is egy nyári, vízparti dagonyázáshoz kapcsolódik. (A „*kreatív óvodás*” ül a vizes homokban, s mint „*kiscsoportos úristen*” kétfélet teremt, egyrészt a csurgó homokból megmintazza a vidéket, a világot, másrészt nyelvet alkot – korán kezd –, neveket szór a Balaton-felvidékre: „*Talián! Dörögöl zalahaláp: magyarpolány vigánt kapolcs, baláca...*”) Az uszályos-halász családi hagyományból ered a költőzési könyvrakosgatás hal-könyv metaforája is: „*...ősi, agyongyakorolt mozdulatok... szortírozás, villogó borítók. Arany-összes, compó, szürrealizmus, Artaud, kárász, Csáth, csuka, ponty, Kassák, keszeg, Eötös, harcra, Varázshegy, megint com-*

pó...” Erről eszünkbe juthat a *Jelenkor* 1992. szeptemberi *halszáma*, ebben szerzőnk HAL ÉJJI ÉNEKE címmel egy Weöres Sándor-i mércével mérhető, és Morgenstern hasonló című versének ritmusában írt bravúros költeményt ad közre, amely ritmikusan hullámzik, és strófáinak – kiszélesedő-elkeskenyedő sorai-val – halalakja van.

Az ANGYALSTOP című első kötet ELÉGIA című versében a tengerben ringó, döglött halak metaforája elvetélt írásokat példáz: „*fehér hasukkal fölfelé / papírjaim*” (vö.: „*betelik ez a locska nyár nehány / vízhullámmá felpuffadt szonettel*” – SZÓDALOVLÁGÁS, 192. vers), feltűnik Hemingway csontváz-hala, másutt „*a bálnabuszok hörpölik egyre a sok kis / vasárnapi Jónást*”, s üzenet szól „*...a repülőhalaknak / visszaszahuanni veszélyes... / cápaveszély*”. Innen máris AZ ERACLEA DI MARE-I CÁPA című „*sedobok*”-tárca-ra ugorhatunk tovább, amit szürrealista Hány Jánosként mesél el a szerző, és amely egyrészt a Giuseppének, a turistalátványosságként tréleréről mutogatott beszélő cápának a bizzar története, másrészt a fél Európán keresztülvontatott Kaposváry nevű vándorbálna szomorú esete („*eleven húsából álltak ki a kerekék... pótlás pótlást ért a testén, gipsz, traktorbelső, vízüveg és bitumen... Nem győzték klórozni belül, döggút és uszodaszag*”). (Összevethető a SZÓDALOVLÁGÁS 49. versével: „*az égben minden este bálnagyár / flitter hasán és horzsalék / varrat szegecs / lefejtve zsírját és tejét / söltetedt*”).

E hangulatok és szagok valamelyest átszűrődnek A SZÍNTÉVESZTŐ ZÖLDJE című írásba is, amely úszással kezdődik („*csipett a klór... vegyszerszágon ülök le az asztalomhoz, mint a felcserek*”), de uszoda van a BUDA, HALAKSEJTELEM-ben is, ahol megjelenik a HALOTTI BESZÉD hőse, Gyékényesi, „*ki társadalmi értelemben hallá vált szeptember elején*”, s ezzel be is zárulhat ez a szabadon választott motívumköltési kör.

Tehetnénk egy december végi sétát is, elindulhatnánk a CSUKLÓGYAKORLAT PONTY című versétől, amelyben „*jaj cica karácsony van / mennyél ki egy pillanat / eléggé herótom van / agyoncsapom a halat*” – a „*jaj cica*”-ciklus többi karácsonyi versén át visszajutnánk az ANGYALSTOP BETLEHEMI KASSZÁ-jának keserű számvetéséig, onnan a GYANTAFORGÁCS című tárca gyerekkori emlékekből asszociált karácsonyi-alkalmijáig, amely a következő év de-

cemberében találja meg önnön folytatását ANGYAL ÉS VONÓHOROG címmel, valamint a rákövetkező írásban, amikor egy karácsonyfa-termesztőnél teszünk látogatást. Kalandunkat a BUJÉK-TOURS nevetetűen szomorú történetével fejezhetnénk be, amely Rásó Dezső Bujék ötletes vállalkozását beszéli el, midőn kéményseprőként a Tancoly Kucu művésznevű, hátiperselyt viselő, élő malaccal köszöntötte az újévet a pesti belvárosban busás adományok reményében, ám rajtavesztet.

De felfedezhetnénk egészen más tematikájú motívumkincshez való vonzalomnak is a vissza-visszatérő példáit. Talán a RÁRÓ EVANGÉLIUMA című (egy ló virsligyári Golgotáját megéneklő) egészen korai versből eredeztethető az a – minek is nevezem? – élelmisszeripari lírai vonulat, amely a mai napig el-tart – kiváltképp a húsipari (valóságos és kép-zelt) termékek mézárszéki, piaci hentesstan-di világában találva ellenállhatatlanul érzéki ihletésre. A már említett LIBABŐR PUPPENTALBAN is ezt a miliót hozza, de ez motíválja A HULLÁMZÓ BALATON című novella – egy a zabálás versenysportjában kiöregedett bajnokról szóló – történeteit, ez szövi át a VADHUSS pincérmonológját, és ez löki mellbe az olvasót a KIS BRUTÁLIÁK című tárcának már a kezdő mondataiban: „*Tudja, nem tudom, mért az jut az eszembe elsőre mindig, hogy nutriakolbász. Tényleg nem tudom. Meg mért az, hogy háromszor is piros a vágóhídi hajnal*.” (Ne higgyük azonban, hogy az illetén „brutalitásnak” nincs meg a maga lírája. Ez a monológmondó így mesél a feleségéről: „*Konyhalány volt a Serneválnál, kalanderes főzőedény-mosogató... a hajában hozott haza minden szajrét, a különféle illatokat. Álltunk összeborulva a konyhaasztal fölött... Csak belefürtam a fejem, és vacsoráztam*.”) De ugyanő beszél – ugyanez édesben – egy cukrászüzemről, ahol leégett hat tonna krémes, bezárva, lefojtva izzott, „*mint a Csernobil*”, de a szagából egy életre meg lehetett „*cukrászdázni*”.

A szerzőnek azok az érzéki realitást abszurdá „túltömő” eljárásai ezek, amikor a „*túlformált forma önmaga groteszkje*” lesz egyben, ahogy a levélinterjú fogalmazza: „*...az illó anyag, melytől a kenyér oly jó illatú, töményen, nagy mennyiségben elviselhetetlenül bűdös*”.

„*Vérsajt van, aranyom?*” – hangzik el a kérdés az egyik tárcanovellában. „*Nincsen, né-*

*nikém, elébb vitte el az utolsót az a smicikendős kol-
légája.”* Legyen ez átvezetés a „tényigazba”,
Parti Nagy novelláinak „mai magyar” szocio-
logikumába!

Kis reáliák

*„Ájtatos manó, maga is rá foghat még szokni
a kukázásra, hallja?” (84. o.)*

*„Ez az irodalom, ezen a tájon, ha fejre áll is, rea-
lista” – írja Parti Nagy Lajos a LASU VEGASU
című tárcában –, mert „ami egy másik világban
meglehető képtelenség, itt vetített kép lesz, a
masszív benzíngőzre vetített kép”. Hiszen ha
„csak leírja” az író, mit lát a határon, kelet
felől érkezve haza, órákig várva átkelésre –
az szürreális, tótágot álló ábrázolatnak tes-
szik, pedig igaz. Senki se hinné, ha nem látta,
hogy a bodega-buffet elfűrészelt Ikarusban
üzemel e bódé-Las Vegas helyen (hol „kebab-
hús süll, szőke kóla bőfög, flipper csilingel”),
„a patkányok följönnek a betonig, puha, ciccegő
prém az árok, májkonzeru, libresse, bébéalma és
hullámpapír”.*

Ezek az idézetek a Parti Nagy-írások szá-
mos jellegzetességét demonstrálhatják, közü-
lük azonban most egy markáns vonulatról
beszéllek: a jelenkor-ábrázolásról. Rá kell jöj-
jünk, nemigen olvastunk az utóbbi években
egy egész könyvnyi új szépprózát (talán csak
Tar Sándor munkái jelentenek kivételt),
amelyben ekkora súlya lenne valóságos min-
dennapjaink ezernyi jelenségének, törté-
netének és alakjának – mint ahogy ez éppen
e költő első prózakötetében tapasztalható.

Aki elolvassa például a FRÖCSKÖS című,
döbbenetes erejű (s egyébként szokatlanul
„klasszikus párbeszédes”) elbeszélést a metró-
ban-aluljáróban megismert, elnyomorodás-
ban, szeretetlenségben, családi drámákban
elnyúzott, sunyin agresszív kislíruól – az mai
világunk egy nagyon is kiterjedt rétegéből
kap éles, kinagyított metszetet. Hasonló ráis-
merésben (más és más figuratípusok azono-
sításában) van részünk, amikor a ZSÍRVASÁR-
NAP koleszterinméréshez sorban álló átlaghá-
zaspárjának beszélgetésébe hallgatunk bele,
vagy amikor egy butikosnővel együtt emléke-
zünk az üzleti karrier kezdetére (akkor még
HÁTUL AZ UDVARBAN történt a „kilós” hasz-

nált ruhák bálabontása, s az iszonyú tüleke-
désben a keresztmamát agyonnyomták a
konténer peremén) – valamint amikor kol-
dulót, kukázót, lakbérhátralékost, amikor
vízszerelet, fagyaltost, reménybeli káeftéta-
got vagy özvegy öregembert, körfolyosón tré-
cslő néniket jelenít meg a szerző, avagy csak
néhány kontúrvonallal skicceli fel őket.

Ez az ábrázolás azonban nemhogy nem
sültrealista, de még csak nem is közvetlenül
valóság-hű – a szónak a számon kérhető hű-
ségértelmében. S nem amiatt kell ezt monda-
nunk, mert Parti Nagy (ez látszik) nem is
(úgy) gyűjt anyagot, mint ahogy az valaha
egy virtigli realistához illett (tanulmányúton,
noteszbe), vagy ahogy aztán a tényirodalmár-
nak, szociográfusnak dukált (magnóra), s
persze a legkevésbé sem valamiféle szöveg-
formálási befogások miatt kellene inkább át-
tételes realizmusnak vagy pseudo-valóság-
hűségnek nevezni az ő novelláiban feltáruló
„tényigazságot”. Hanem azért, mert többnyire
– egy kissé vagy alaposan – elemeli a ta-
lajtól, ábrázolván, az alakjait, megcsavarja
történeteiket, és (a nagyon is fölismerhető
hozott anyag felhasználásával ugyan, de) új-
rakomponálja nyelvüket, beszédüket.

Kivétel e tekintetben is akad. A DRÓTESŐ
AZ OPERÁNÁL esetében például Kertész Imre
vagy Nádas Péter leírásaira emlékeztető, ag-
gályos pontosságra törekvéssel, néhány má-
sodperc történéseinek hosszú körmondatok-
ban való, analízáló föltárásával jut el addig
(ő, az író), amíg megérti (ő, a szereplő), hogy
az a nő, aki egy kéréssel fordult hozzá, s aki,
ahogy mondani szokták, „pedig nem is úgy
nézett ki”, mit is mond már harmadszor, s
kínjában már szótagolva: „kol-du-lok... drága
uram, de facto koldulok”. Be kell hogy lássuk,
erre az esetre ez (a „saját” elbeszélői modor-
nak szinte a fölfüggesztése) volt a helyes for-
mai megoldás (íróilag), ahogy semmire nem
volt megoldás, amikor a pénz átnyújtását kö-
vetően mindketten elfutottak a helyszínről
(emberileg). (Ugyanennek a „hiába vagyok
ártatlan, úgyse vagyok az” jellegű szegény-
nek, fájdalomnak, részvétnak vagy döbbenet-
nek más esetekben is hangszínváltás, szokat-
lanul kendőzetlen és megrendítően stilizátlan
beszéd a velejárója: FRÖCSKÖS, A SZEDER-
KÉNYI UTCA, A SZEMETELŐ ESŐBEN, GERBERA-
METRÓ.)

Ám a tárcanovellahósként megjelenők a legtöbb esetben nem valódiról lekopirozott alakok – ez különösen az egyszereplős írásokban látszik meg könnyen, ahol módunk lehet egy (általunk persze hasonlóképpen csak elképzelt) „igazi” figurának a Parti Nagy-félével való összehasonlítására. A MINT AZ ESZKIMÓK nyúlbundás (!) kukaturkálónője például nemcsak szokatlanul közlékenyen osztja meg hivatásának gyakorlása közben kimunkált trükkjeit, hanem meglepő mélylélektani megfigyeléseit a köznapi zúzódákat is magán viselő s ugyanakkor poétikus képekbe sűrítő nyelven tárja fel: „*Magában is ott a hör-csög, ne hazudjon. Hogy tömni csak be mindent, szerezni be, lekukázni az életet... Azt viszont érzem, hogy gonoszodok. Hogy csak gonoszodok egyfolytában el... Mint a savanyú kő, úgyhogy csak vigyázzon!*” (E fejezet mottója is az ő szövege.) Az életben tapasztalhatóhoz képest „túl jó” a VADHUSS pincérjének szubkulturálisan igen karakteres dumája is (hiszen egyes-egyedül, kommentár nélkül beszél össze egy kiváló novellát), de szociológiai és pszichológiai értelemben is így, megemelve ismerjük meg jobban az efféle mentalitást (nem beszélve arról, hogy ily módon válik a viszolyogtatóan „érvelő” hablatyolás – írásművé): „...nem a rugdosás, de van ez a puha polgári gumibot, azok akkor huss, és van mihez tartás, ha vitat és nem fizet, azért kérem el a személyit is, főleg ha ilyen gyanús vagy újmagyar, érted...”

Szerzőnk több ízben is úgy tesz, mintha „terepre” küldték volna, nézzen körül, gyűjtson, riportozzon alkalmi tárcához. Így indul sokszor „munkasétára”, csak úgy, le az utcára, bele a sűrűjébe („*Angyalom, ha itt valaki kinyújtja a kezét, nem tudni, hogy koldul vagy az óráját nézi*”), s így látogat el a karácsonyfa-termesztőhöz is Törökbálintra. Költő szociografizál itt arról, hogy már megvolt a „szüret” („*karácsonyfatarló... mint a Mari hónalja nyáron*”), hogy mindenfelé „*disznót vágnak a hűtőládák*” („*három Gorenje ráront az ólra, s már kapja is szét az élőárut*”), s hogy kilátogat majd a nagylány, aki „*idegenebb, mint a vízszámlás*”. Máskor falvédőtémában kell írni, így a „riport” igencsak elvarázsoltra sikerül Csók Adorjáné „*kézimunka-előnyomónál*” is, aki „*bányásznegyed szélén lakik, földszinten erősen, honnét meddőhányóra s vastelepre látni*”, s akinek sajtós hangnemben megörökített lakása, tevé-

kenysége és megnyilatkozása egyszerre érzékletes szubkultúra-leképezés – és a riport-szituáció paródiája. A KIS BRUTÁLIAK című monológ elbeszélőjénél való vendégeskedésből egy hajdani vágóhídi hűtőkocsi-kísérő egzisztencia életének, összetorlódó emlékeinek és bonyolult pszichéjének szurreális képe rajzolódik ki, e férfilelek agresszív, a legdrabálibanban hús-vérszagú és elérzékenyülten szentimentális végletei között, egy beazonosítható (vagy körülírható) társadalmi réteg – mégis soha nem volt nyelvén.

Másképpen valószerűtlen – s egyben „riportíróilag” másképpen (pszeudo-)valóságghú – A DÍJBESZEDŐ PAKKJA című novella, amely azt a meglepő fordulatot veszi, hogy a legjobb díjbeszédőként nyilatkozni ajánlott Hamuhó Ödön inkább egy rakás papírt, foglalkozási köréből eredő cetlit, megfigyelést, tanácsot nyújt át az írónak, aki a továbbiakban „nem tesz mást, csak idéz”. Formailag a dokumentumszociografikus műfaj lesz így szatíra tárgya, tartalmilag azonban keserűen nevetető burleszskéje ez a díjhátralékos rablók és a díjbeszédő pandúrok kilátástalan harcának, ott, ahol a nyomor mélységéhez a társadalomismeret illeten mélysége társul: „*Kollégák! Hosszú tapasztalat mondatja velem alantit:...Kifigyelni jövő-menő szokást, nyugdíjt, mikor vidám stb. ...Lábat ajtóba azonnal betenni!... Özv. Dráva Józsefnét többszöri eredménytelen rátörés után Közértig követtem. Tanúval tudom igazolni Krémes vevését. Kérem szociális helyzetének nem helyt adni!... Koromra tekintettel kéményen áti és éjszakai rajtaütést nem vállalok.*”

Ezek a „reália”-példák az egytémájú novellákból valók, ám számtalan pillanatfelvétellel, „szociofotó”, hangkép-montázs kap helyet e könyvben, néhány sorban exponálva a szuverén írói stílus tükrében is (avagy abban annál inkább) felismerhető figurákat, jelene-teket, beszélgetéstörédekeket. A nyaraló család, a „*kanálpenge*”, „*tisztára ideg*” nő, a temetőbe metrózó özvegyember, a „*szatyorlakók*” a parkban, a szénlehorodó, a falusi fagyaltosék, a ligeti árusné, a fürdő takarítónője, az „*ágybavizelő betegségű*” gyerek, Biankóéktól Újcsakóéig mindenki, s PÉLDÁUL LAPOS ELEMÉR (és csak fel kell ütni a WESTEND, VÉRSAJT, MANNASZÓSZ című szocio- és stilbravúrt, annak négy oldalán legalább húsz kis „mai magyar” – jelenet, figura – fordul meg) – ök

mind közöttünk, velünk élnek. S most már észrevehetjük azt is, hogy kortársaink közül is ők inkább az alul levők. Elestek és fölkapaszkodók, lelki szegények és nemes lelkű nyomorgók, elnyűttek és föl-fölragyogók, durvák, sivarak és érzelmetliek, elviselhetetlenek és nélkülözhetetlenek, terhesek és teherviselők. „Demokratikus” próza Parti Nagyé – és „szociálisan érzékeny”. Azzal a hittel, hogy az egész „száz emeletes, halmozott helyzetű helyzet” összes lakójáról, ha nem lehet mást tenni, lehet szeretettel szólni.

„Paula, én itt az egész nyugdíjamat elkoldusozhatnám, szegény kiscigány, kisromán, kismagyar, Paula.”

A líra sétája a próza útján

„Édes és rugékony a tavaszi köd, s ha meg is köhögtem, bársonyát és illatát nem lehet hasonlítani. Olyan, de nem lehet.” (221. o.)

Parti Nagy (szül. 1953) költő-nemzedéktársai közül kevesen használják a kifejezés ennyire természetes közegeként a próza nyelvét is, mint ő – az „elődök” közül például Tandorira és Tolnai Ottóra lehet e vonatkozásban gondolni –, korosztályában pedig Kukorelly Endrét említhetnénk, aki ugyancsak szinte formai-műfaji váltás és zökkenő nélkül jár ki-be a versben-prózában. Kukorelly és Parti Nagy bizonyos szempontból persze – két véglet, gondoljunk csak egyfelől a kopárságra, az ironikus elszegényítésre, a banális nyelvi roncsok közötti tétova, megrendítő szókeresésre, újra- és újrapontosításra, másfelől pedig a sokszínűségre, a (hasonlóképp groteszk, de) fölstillizálásra, a legkülönfélébb nyelvi elemekben (kincsekben és hulladékokban) való tobzódásra és a különművek vakmerő egyberántására – abban azonban hasonlók, hogy mindketten inkább költőként írók, amikor írók, és nem megfordítva.

Parti Nagy Lajos tehát a lírából érkezik, ezért prózájának világát (használjon fel bármely a létező világból való „témát” is) a saját költői eszközeivel nemcsak megformálja, hanem segítségükkel előbb, ott helyben meg is teremti. Így visszafelé és áttételesen fognak (ha fognak) e teremtmények emlékeztetni a

való világ teremtményeire – és nem fordítva, a valóságra hasonlóító képért igyekezően.

Mi az, amiből Parti Nagy prózai műveinek poétikai megalapozása kitűnik? Első közelítésben a válaszhoz visznek bennünket közelebb az ilyen mondatok is: „*Diónyi, két poharakból ittak pálinkát az éjszaka végén, posztók és rogyatós csizmák, és szőrszaga volt a jégnek. Piros jéggel reggeledett.*” Ez történetesen egy gyerekkori disznóvágás hajnalának felidézése, ahol az elfolyt vér pirosának és a pörzsölt szőr szagának a megfagyása (!) s e jég és a virradat metonímiája a hangulati rokonság révén ránt egybe különböző érzeteket, és jeleníti meg az esemény részletezése helyett annak hajnali idejét, hidegét, szagát és színét-fényét. Nyilvánvalóan költészet ugyanebből a novellából (ELJŐ A JEGES) például ez a mondat is: „*Lovakon fuvarozzák oda a sötétséget, már délutántól, mikor még a libák is külön látszanak és a hó is külön, a sárgás, tollzsír melegük és a fejükben a sziszegő, érdes répakanál.*” Arról, hogy sötétedik éppen – novellista (hacsak, mondjuk, nem Krúdy Gyulának hívják) csak költőként ír így. Szekéren hordozhatóvá profanizálja a beesteledésnek, a világ forgásának misztériumát, pontosan megragadja közben a fehérnek a fehértől való megkülönböztethetősége utolsó és egybeolvadásuk első pillanatát, összetett szinesztéziában állítja, hogy látszik a libák melege, amely ráadásul sárgás és tollzsír (!), s végül a „*répakanál*”-csőr metaforával zár. Nem áttolja a téli délután egyetlen mondatát ennyire érzékeny fölékíteni és azt ilyen vers-tömörre sűríteni – ezúttal minden tárgyiasító távolságtartás, ironikus idézőjelezés nélkül.

Érdemes összeállítani egy hevenyészett példatárat Parti Nagy lírai eszközeiből:

Jelzők: „*áttört presszókötény*”, „*legyalázott, öszszeroskadt papírlapok*”, „*párnázott lányboka*”, „*kreol, fókavállú nő*”, „*szíjas, megposztósodott vatta*”, „*rezgő, fináncnemjártá boglya*”, „*húrideg költőnek*”.

Szinesztéziák: „*szőke és kőfekete mondat*”, „*puha és kemény neszek*”, „*nyirkos, bogármászta csönd*”.

Oximoronok: „*mintha szárazon fürödne*”, „*lőtéri csönd*”, „*fogvacogtató öröm*”.

Metonímiák: „*amit csak a keze lát*”, „*leégeti a falat a röhögés*”, „*a balettszag kővé válik és fluo-reszkál*”.

Hasonlatok –jelzőkkel: „*megy fel a függöny, súlyos és hajlékony, mint a meggylekvár*”;

hasonlatok minőséghatározókkal: „*s gyűlik a sötétben revesen, mint a vasforgács, szó-kén, mint darált dióbél a dohány*”;

megszemélyesítő hasonlatok: „*mosolyog, mint a talpbőr*”, vagy másutt: „*mint a francia-kulus*”, „*összeszorított foggal jár, mint a szikla*”;

blaszfémikus hasonlatok: „*A bakasztalon meredezik az éjszakai pótélk, a virsli mint az eter-nit, a mustár, mint a macskaszar*”;

szinesztéziák hasonlattal: „*gömbölyű a lel-ke, mint egy babatoll*”, „*szerelemesek voltunk, mint a rúz*”;

emeletes szinesztézia egy hasonlatban: „*felkapcsolom a villanyt, a tégelylé ilyen híg és szo-morú a Krumpl fagylaltosékná*”;

meglepő hasonlat torkollik egy nem is tudjuk, mibe: „*Hol a csordulig telt estvéli nap, akár piros troli csuszamlik a platánok alá. S bú-vik kutyába, tóba, vonzabronzba.*” (A „*vonzabronz*” idézet a SZÓDALOVAGLÁS 26. verséből, az pedig Joyce Szentkuthy fordította ULYSSES-éből.)

Metaforák: „*a köd az időjárás hernyóselyme*”, „*odébb völgynyi tintás, illatos kuvasz: orgonák*”, (a csikkről) „*lecsippentik az üszköt, idegen szájatüzek karamelljét*”, „*a kénfűrdők, e gyógyhatású sárkány-gyíkai a Naturának*”;

banalizáló metafora jelzővel: „*Szakad föl a reggel, henye tépőzár egy Tisza-cipőn*”;

„szinesztéziás” metaforák: „*vérágas cső-villa a szemé*”, „*díszkrét tapsot old a napfény, nád-mézet tejben*”, „*pohos, gyanúsán harapós rókák a szagok*”;

szinesztéziának és metaforának is drasztikus: „*ennek mázsás lues a hajnal*”.

Ráadásként: „*Minéink a határ nagy, kékre-borotvált nevelőtiszt. Szája sarkában gyufaszerként rágicsálja a karabélyát, megroppantja, nyálazza s köpi ki báván.*”

Ezek és a még sokáig idézhető sorok igen gazdag költői arzenál birtoklását jelzik. Hogy tudniillik aki itt ír, prózában is úgy bírja a poétikai eszközöket, mint mestersége fogásait az a sok hangszeren játszani képes zeneszerző, aki bármely stílusban kész komponálni. Akárcsak a SZÓDALOVAGLÁS-ban, Parti Nagy itt is százféle hangon tud szólni, s többet is képes hallatni belőlük egyszerre. Mintha egy-maga énekelne több szólamban, s nemhogy nem a klasszikus összhangzattan szerint, ha-

nem egymásnak elképzelhetetlen modorok polifóniájában. Rokokó dalmű, magyar nóta, musicalgála és hamis, roncs dallamok óbéga-tása a fürdőszobában egyidejűleg. Azaz egyik se „szó szerint”, hanem fölstylizált vagy kifordítva parodizált alakjuk inkább, és ezek feszültségéből támad a sistersgően groteszk hatás, amiben kulcsszerepe van a szelektáló- és arányérzéknek, a kihagyásnak és az elhallgatásnak.

Az esetek egyik részében e távoli pólusokat maga a történet feszíti ki: Az ÖNÖK A MOSOLY-SHOW VENDÉGE MÁMA című szatírában például az egyszeri férj-feleséget a váratlan tévészereplés álomvarázsos szerencséje éri. Az álom és ébrenlét határán az éteri, édes látomások, a díszlet „modern” revüszínpadán a szentimentálisan avitt szépelgés, a szereplők egymás közt káromkodva sziszegő otrombasága, a giccs szirupja és a szitokszavak köpése, a tévéfelvétel velejéig hazug ipari technológiája, a hátborzongatóan reklámderűs harsogás, a lihegő loholás az adásidő percei után, a fonyeremény és a balekság – itt a maga nyelvén minden egyszerre szól.

Másutt a monológmondók karakteréből támad a nyelvileg is meghökkentő, összetett hatás. Gyakori a hivataloskodó szóhulladékok behajigálása a köznapi dumafrocso-gésbe: „...csak veri ki a nyálát nekem, mer a részeg csak higiénikusan problémás”, „*ha eltérő vélemény van, most nem az, hogy verekszeni vagy más ilyen brutál-témázás*” – a pincérnél ez a kettősség abból fakad, hogy a lelkében ő egyszerre „*lezser haver*” és kutyát uszító „*biztonságis*”. Szende monológjában ellenben a mesemondó nyelvezet a hollywoodi filmek és a tévéreklámok nyelvi állományával keresztezve nyer formát az egyszerű törpe köznapián lepusztult, ám találékony szövegezésében.

De szabadon szárnyal a nyelv akkor is, ha „az író maga” beszél – akár a hajdani elődök modorában (s „*a lelki rész, meri reményleni, gill*”), midőn a „*ténta s porszagú*” redakcióban „*száraz kisasszony ciccélte az író-gépet a mukiasz-talnál*”, akár pedig az olyan „mai tárgyú” szatírákban, ahol a tollhegyre tűzött világlátás hívószavai hozzátorzulnak képviselőik beszédmodorához, s ahol a szerző használ szlenget, kitalált szavakat, képzavart (amire egyébként két ízben is kéri Isten áldását), nyelvtanilag hibás alakot. A leírások, törté-

netek, szövegek, dumák gyakran kerülnek a legkülönbözőbb lelőhelyekről összegyűjtött és kifundált nyelv szintaktikailag és grammatikailag görbült terébe („*mi ellen ismét és ismét fellépni kell*”) – az egyszerűbb egyeztetési, ragozási hibáktól kezdve („*a zord hajósnép pánikot kaptak*”) a hivataloskodó galibákon át („*kifejezetten a járműforgalom daca ellenére*”, „*csak példáulnak mondom*”) a képzavarokig („*kattog és száguld a vadászi agy csúsztatások kásáján át*”, „*kezeből kigurult a Jónás almája..., aminek nehéz stafétabotját a lány szedte fel*”), az írói játékos kedv szüleményéig („*szállnak a felhők badacsonyan*”) s a hatóság és az utca közös ihletéséig („*mocsfondiázás s köpködés ténye nedves időben nem nyerhető bizonyítást*”). A nyelvtorzulás nemcsak nevetető, hanem szívszorító is lehet, mint a GERBERAMETRÓ utolsó, üzenőcédlúrára írt mondata: „*Keresni mentelek.*” De Parti Nagy olykor neves szerzők soraira utalni s jól ismert sorokat idézni is ilyenféleképp szokott: „*oroszkotatást vállal özvegy Varsányiné*”, „*mondogatod lábadnak s valamennyi rögnek*”, „*sóhajtottunk mi is, ahogy rossz gégenkből teltett: atyaturistén*”, „*csak én tudok versemmek hőség lenni, bocsánat*”, „*lábára lehajítja tehén*”, „*Tomajd a bőség kosarából adásztevel*” – s végül: „*Nindzsa teremtésben vesztes, csak én.*” „*Az Újcsakó a proletárok fegyvere.*”

Az írásról – és az írásról való írásról

„*Minden szóban az az egy legyen, de azért minden szó maga legyen, minden csukló és kötés oda kössön, de azért ragyogjon magában is a réz, a kóc, az árvanikkel. Az egész remegő papírhajótest. Érintésből legyen, fedésből, az legyen, amit körüljár, körbefog, az maga. Ne szorítsa el, ne fogalmazza ki, legye meg.*” (181. o.)

Az utolsó előtti tárca írása közben – szerzőnk már nagyon abbahagyni készül ezt a hajtatóházi tenyészidőre-virágbaborulást – arról értesülünk, hogy kihajítottatott másfél flekk (a DELEATUR esete – „*títkos korrekcióra-jel és szerkesztői szabadkőműves-jelvény*”: đ), ne mondhasa a kedves megint, hogy ő arról ír folyton, hogy nem tud miről írni. Valóban, a hatvanhatból nem kevesebb, mint huszonkilenc tárcában van szó a (rovatba-)írásról magáról, és

ebből nyolcszor kifejezetten siránkozik, jaj, mit is, mit is.

Viszont maga ez a szál adja a sorozatot átívelő egyetlen belső történetet, ez az igazán folytatásos napló és „*ön-fax*” a könyvben, ez az írói lélektan „*regénye*” a tárcanovella-füzében, ez a személyes reflexiónak a szinte zárólagos tárgya – és a legkíméletlenebb hang. Hogy amit kétheti vásárra visz, az írói bőrben – abban éppen: rossz bőrben van, úgy érzi sokszor. (De nincs más bőr, és nem is kell – ez is kiderül.) Az eljárás igen kockázatos, mert – jó, szője át a könyvet szubjektív „*regény*”, de – épp ez az a tárgy, az írás (különösen, ha panaszkodás), ami a legkevésbé tartozna ránk, olvasókra. (Ölelés helyett ölekezési gondokat önfeltárni? És pont az ölelendőnek? Elképzélhető éppen, ha muszáj, csak hát...) Erre az eset hatalmazhat fel joggal, ha az írói (szerelmi) probléma mint tárgy olyatén formát kap, ami az íráshoz, a könyv egészéhez (a szerelemhez) méltó – akkor viszont igen jó formát kell kapnia.

Azt hiszem, legnagyobbbrészt kap is. Hiszen például a három év egyik legdermesztőbb mit-kéne-írni-rémületéből, ami az O’Neill-i címet (ELJÓ A JEGES) iratja a papírra, különösen erős (gyerekkori, téli, havas, jeges) snittek fakadnak föl, az emlékekben pedig el lehet merülni, és onnan már nincsen baj tovább. Megkérdeshetnénk akkor, hogy ilyen esetben utólag miért nem vágja le az elejét, hisz a bemelegítő körök nem részei a kúrnek, a száguldó ujjak, billentő csuklók gyötrése a klaviatúra felett – nem az előadás. Talán azért, mert ebből lesz egy befelé kikerülhetetlenül fontos és kifelé is hiteles – másik előadás. S amikor nemcsak az expozíciónak, hanem akár az egésznek is tárgya maga a játék – legnagyobbbrészt mesterkurzus az is.

A szerző erről az írás-dologról is gyakran metaforikusan, meglepő képzettársításokkal szól, csúfolódása önironikus („*A kipontozott részt töltsd ki odaillő mondatokkal, használj választékos színtagmákat, kerüld a szóisméltést, a durva kifejezéseket!*”), saját írásmechanizmusára gúnyos, találó képpel utal (a fenyőfakertész „*sétálgjon csak, mondom, sétálgjon össze nekem négy flekket*”), és szeretettel, de kíméletlenül megírja – s öniróniának is érthetően, mert egy kicsit önnön elődjéről – bizonyos Mantin Lajos Tazsiló tárca- és egyéb műfajokkal kapcsola-

tos, 1912-ből való gyötrelmeit, beleértve a megalázó jelenetet a redakcióban az érzéketlen, „*adysta*” szerkesztőnél, „*annyaavagát az ilyenek*”. Máskor Tejbuda Évával (a könyv fikatív szereplői közül talán az egyetlen „mai értelmiségivel”) találkozik, aki a szerző kaján olvasója, az utcán heverő íróért (!) lehajoló Témája, trükkjein átlátó, ellenőrző, fölöttes énjé, aki ismeri Parti Nagy ZSELÉ című versét is („*fenn az ernyő az élet / mer a kast azt megettük*”), s aki ezért így teszi fel a kínos kérdést: „– *Nincsen kas?*” A válasz persze túloz („– *Nincs... Rég nincs.*”), de nem árt néha a túlzott önszigor.

Ahol pedig elejétől a végéig az írásról olvasunk (BEFUTÓFILM, FÜLPÁLYAUDVAR, A SZÍNTÉVESZTŐ ZÖLDJE, EGYNYÁRI MONDATOK, vagy az írógép-sétáltató ESTI KRÉTA ÉDES LIGETRŐL), azokban a tárcákban – költői képekben ugyan, de – ott az ars poetica maga (négy mondata a fenti mottóban olvasható). A könyv színvonalához képest halványabbra sikerült darabokra pedig (pl. ALALIA, KIS NAGYKÖRŰT, KIS LEVITÁCIÓ, COPYRIGHT) nem önmagában az írás önnemző témája, hanem a határidős megszűjt vet inkább árnyékot (hogy elfordul – e körülmények között ez szinte elkerülhetetlen).

1990-es levélinterjújában Parti Nagy az irónia lehetséges veszélyéről is beszél (hogy „*attól is megóv, amitől nem kéne*”, azt hiteti el, ami persze majdnem igaz, hogy a reménytelen világból „*csak hiányossá, értékzavarttá épülhetsz, magadhoz sem viszonyulhatsz másképpen*”). Holott ezt a veszélyt, ami a CSUKLÓGYAKORLAT után fenyegethette őt, már épp megelőzte (a nyomdában akkor készülő) SZÓDALOVAGLÁS-ában, amelyben ő – Mészáros Sándor kifejezésével élve – „*a szívt, a bensőségesség költője*”, s bármit játsszon is az irónia maszkjában, a legkevésbé sem óvja magát. Elbeszélői-poétikai eszközeivel a „*sedobok*” írójaként is ugyanúgy képes leleplező elrajzolásra, mint emelkedettségre, a kesernyésen finom gúnyra, mint a szenvedélyre, a köznapian közönségesnek és az érzéki realitáson túlinak a megragadására egyszerre. E könyv nagy áldása elapadhatatlan humora, kifinomult ironiája, szatíráinak telitalálata, a groteszket még a groteszkkal is összeszorító játékosága. Ám ellen- vagy tőkesúlyul, számos története révén Parti Nagy (a SZÓDALOVAGLÁS-nál is in-

kább) kitekint saját világából, széles körű tudásra tesz szert, s mind a kételkedésre és a groteszk felfedezésére kész, összehúzott szemű figyelmét, mind pedig a feje tetején álló, reménytelenül zűrzavaros világ jelenségeit illető saját ironiáját a rezignáció és a várakozás, a szeretet és az elnémuló részvét hatja át.

Parti Nagy Lajos ezzel a könyvével egy lépcsőben jutott el prózai munkásságának egy részét a CSUKLÓGYAKORLAT-ához, másrészt a SZÓDALOVAGLÁS-ához. Szélesre tárta (s talán nemcsak a saját) prózáírásának határait, s ezekben a tömör kis mesterművekben egyszerre nyújtja a maga poéziséből, nyelvtelentése és asszociációja bátor formáiból a legrangosabb és legélvezetesebb „szövegirodalmat”, másrészt ízeket, szagokat, színeket tudó történetmondásából, figurateremtéséből – az ábrázoló, elbeszélő, mégis a legmodernebb prózát. Könyvében vajtűfülkek is búvárkodhatnak – és a pusztán olvasni szeretők is elrongyolhatják azt. (Nem lesz nehéz. Nagyrabecsült kiadónk ezúttal csapnivaló nyomdai munkával elégedett meg. A könyv lapjaira esik szét, igaz, a recenzens az átlagos igénybevételnél többet forgatta oda-vissza.)

VASKÜTI ANXIAZ című tárcájában – csöpögő csapjának tarthatatlan állapotára „barátilag” figyelmeztetve – a szerző szígyenkeve torpan meg, „*jó leszek, motyogja*”, és (Bodor Ádám egyik hőisére emlékezve) arra szólítja föl magát, „*Hogy bőrizd meg a mondataidat. Hallgass. Hordd ki az életedet...*”. Hogy mikor (miről, hogyan) szóljon, és mikor (miről) hallgasson, abban persze csak ő maga kompetens. De az ennek a könyvnek mind az „alkotáslélektani” szálából, mind pedig az egészéből világossá válik: Parti Nagy Lajosra nem kell rákiáltani, hogy tessék alászállni! Tudja magától is.

Búcsújáték

„*Nem vette még észre, hogy a szavakon úgyszólván el lehet gondolkodni?*” (188. o.)

Ha az ember már jól benne jár ebben a könyvben – az játékra is csábít. Magam azt játszottam, hogy három „témakörben” – de korántsem egytől egyig – kigyűjtöttem Parti Nagy kedvelt szavait, „nyelvújításait”, lelem-

nyes szóösszetételeit és szövegeit. (A gyűjtés – számos egyéb szempont szerint – folytatható.)

Az első téma: a színek (Mottó: „...homályos, mokkaszín ösvény, melyen se partizán, se indián, se bujdosó kuruc nem jár...” 34. o., avagy A SZÍN-TÉVESZTŐ ZÖLDJE):

„cukorfekete”, „húsfekete”, „köfekete”, „pamukfekete” (írógépszalag), „rózsafekete”, „aranyfekete”, „relatív fekete, szürke inkább, esettgrau”, „szürke, barhent mozdulat”, „kávaszürke” (mosószappan);

„köténykék”, „feszített kék” (a medence vize), „kátránykék”, „mákkék”, „tevekék”;

„böllérvöld”, „májzöld”, „szegényzöld”, „vízi-zöld” (uborka);

„májbarna”, „szegénybarna”, „sárgabarna”, „cserlé-barna”;

„neonpiros”, „répapiros”, „pürépiros”, „hecsedlipiros idő”, „tejfölpiros márvány az arca”;

„tévépink” (selyemöltöny), „hurkapink”;

„narancsélénk”, „savódrapp”, „teasárga”, „szívsárga napkarton” (folyóirat-borító), „méz-pizkos” (naplemente), „az a nagyszemű, dimisárga libatok”;

„yachtfehér”, „wolframszöke”, „dreamnikkel”, „kályhaezüst”, „kézezüst”, „kandézüst”, „kislábas-ezüst”.

Ráadás: „selyemszálú, lenke haj, a sárgaősz”, „nyoszolyától temetőig le van vetkezve az emberiség, rózsá és hullafekete, mint hatnapos nyúl a himbán”.

A második téma: az enni- és innivalók (és a hozzávalók) (Mottó: „Vérsajt, amely legolcsóbb s legkedvesebb az egész húsiparban.” 24. o.):

„jégghús”, „vadhuss”, „kebabhús”, „teaszalonna”, „teakolbász”, „lóveronai”, „nutriakolbász”, „lólángolt”, „hurkaüdítő”, „emléf sonka”;

„tehénpörkölt”, „börzafi”, „répabőr”, „gyantatópörtyű”, „csontos libamáj”, „ipari kengurucsonst”; „rákpüre”, „lazachasé”, „mammaszós”, „üveg-lángos”, „nadméz”, „mályvafagylalt”, „tégelylé”, „fekete posztóbanán”;

„bébéalma”, „meggyezsgő”, „papaya-juice”, „kukoricabor”, „lávapálinka” = „táblás pálinka”;

„galambleves, nyúltápodat”, „böjti eledelek, csirkepité”, „mákosfej és busabélsőség”, „nyelv- és üveghús”, „műméz és mézmű”, „szolgálati vattacukor”, „kivi fitnessileg és olasz pacalleves a mikro-hullámúba”, „vereshajma, magyarpaprika, só”.

Ráadás: „vizet iszik a gyógyszerére, más nem is

kell, tej néha, keksz, Hóvirág-sajt és kenyér”; „a rabszolgák nyomorúságos szállásán föl a toklé, föl a libagulyás”; „tegnap igen sok Barbie-likórt megittak s krampampulit”; „akciós zsírszalonna, azok a bolyhos, nyurga táblák, sertésjegek a nyári dél-előttben, s végül mind szökere süll, selyemcukor és kösöntyű, és olvad el a nyelven magától, nem szíjas, nem gumis, paradicsommal, Dráváné, jó kis paprikával”;

„Két cent körömlakk, három cent jégkása, Shlush Pupi ízlés szerint, csipet Guyáwa, szájában citrom. Budagyönggyével díszítjük és el tetszik vithetni a napernyőt. És ez a neve, Alpési Opál.”

„Lustos, bársonybútt sikkantásokat hoz az alszél a mulatóház felől, a Gazda urak, jól tudom, karddal, nyállal, konya bajusszal furkásznak a Frigyeslányok micsodájában, desszertnek falják a selyemharisnyát a zsíros nyúl után.”

A harmadik téma: az öltözködés – ruhák, cipők, kiegészítők (Mottó: „Egy halom hasított mackónadrág.” 8. o.):

„Jogging, szabadidő, tréning, melegítő, mackó.” „asszonynadrág”, „asszonyszatyor, titokzseb”, „orkánkendő, hermónikazokni”, „utcaseprőrkardigán”, „smicikendő”, „ordas bőrkabát”, „siltes sombréro”, „medvemamut pongyola”, „farmerruha, talpig Istanbul”, „cérnapulóver, lánckesztyű”;

„pikényakkendő”, „sócípő, vízimotoroszemüveg”, „durumb fürdőnadrág, gyermekamatőr-ruha”, „vasalt gálabakancs, kiállítási szteppcípő” (vö. „trubaduráverbakancs” – SZÓDALOVAGLÁS 79. vers);

„a vőlegény lakkban, szmokingban, nyersselyem zokniban”; „komplett nagystélyi... lüszter vagy lamé”; „szafarinadrág, a homloktön folyóka gyöngy-sor”;

„szemüveg, kívülhordott ing, ezerbő nadrág” (Szabó Lőrinc öltözeke).

Ráadás: „Azik a kisuvickolt fekete cipő, legjobb cipője, pacallá ázik az él az öltőnadrágon. Rohadékok! Ázik a smici, a vadászkalap, a tányérsapka, a hajadonfő...”

„Aranyka ruganyon magára lopta fürdő-kosztimét... hanem egy svihák Kentaur a rósa-lugas mámor-fedezékéből kileste s vártatva osont a Sandáliját megoldó Nimpha után...”

„Az öltönyben is mind pucér, uccura reped rajtok a tapasztalt selem.”

Legvégül pedig vegyes díszítősornak abból, ami még van: halottasfurgon, estibáb, baltafejú, légcement, patyolatribanc, szilvamély, ölboldog

*Budapest, dudatest, vadászmosoly, rózsakorom, gátörpaplán, vattapípec, tanyahajó, pezsgőcicázás, párafény, martinászbambusz, szővpüder, trombitacsutka, nyírfaarc, pisztrángmérgezés, eziüsthál, szeretet-szauna, fülölaj.**

Závada Pál

TORDAI ZÁDOR: UTAZÁS HELLASZBA

Héttorony Kiadó, é. n. (1993). 207 oldal, 160 Ft

Egy letelepült nép fiai eredetileg két okból tettek külföldi utazást: ha kereskedni vagy háborúzni indultak. A görögök itt is kieszeltek valami újat: azt az utazást, amelynek célja nem valamely kitüntetett térbeli pont elérése, hanem maga az útonlét. Szolón az az utazó, aki Hérodotosz tájékoztatása szerint „a bölcsesség iránti szeretettől vezérelve” bejárja a lakott világot, és élményeket gyűjt. A vallásos kultúrákban utóbb megjelenik egy további ok: a zarándoklat. Felmenni Jeruzsálembe, elzarándokolni Mekkába vagy Santiago di Compostelába kegyes kötelessége az istenfélő embernek.

Európa útjait a középkorban kereskedők, katonák, zarándokok, mesterlegények és diákok járták. Az újkorban ezek az életpályák keverednek együvé az Utazó alakjában, akinek jellemzését Descartes-nál olvashatjuk: „Mihelyt tehát korom megengedte, hogy kivonjam magamat tanítóim felügyelete alól, egészen abba hagytam a könyvek tudományának tanulmányozását. Elhatároztam, hogy nem keresek más tudományt, csak azt, amelyet magamban vagy a világ nagy könyvében találhatok. Ezért ifjúságom hátralévő idejét azzal töltöttem, hogy utazgattam, udvarokat és hadseregeket látogattam, különböző lelkiületű és állású emberekkel társalogtam, különböző tapasztalatokat gyűjtöttem, önmagam próbára tettem a sors viszontagságai között, s mindenütt úgy gondolkodtam az élem kerülő dolgokról, hogy valami hasznukat vehessen.”

A XVIII. században önálló tudománnyá

* Az utolsó szó Kosztolányié.

lesz a történelem, valamint a klasszika-filológia, és megjelenik a régészet is. Az utazó ekkor tudóssá válik, akinek úti célja – a zarándoklat szekularizált megfelelőjeként – kultúránk klasszikus antik bölcsőjét fölkeresni, részben avégett, hogy lelke eggyé váljék a hely szellemével, részben hogy vásároljon vagy lopjon valami antik műtárgyat, amely gyűjteményét fogja gyarapítani. A görög és római kori régiségek szétáradnak a művelt világban. A XIX. század hihetetlen bőségben ontja az archeológiai beszámolókat. A helyszínre látogató ifjú tudósok ezeket használják útikönyvként, a művelt turista pedig Görögországba is Karl Baedeker (1801–1859) kiváló útikalauzával felszerelve érkezik, amelyben pontosan elolvashatja, hogy mit fog látni, mit lát éppen vagy mit kellett volna látnia ott, ahol járt.

Az antikvitásélmény ily módon megkettőződik: más a tudósé, aki a kőtárak feliratanyagát próbálja datálni és behelyezni abba a tudásszerkezetbe, amelynek keretére Thuküdidész, Polübiosz és Pauszaniász műveinek aprólékos feldolgozásán keresztül tett szert valamelyik német egyetemen; és megint más a művelt turistáé, aki impressziókat gyűjt a helyszínen. Helyet foglal az athéni Dionüszosz-színház nézőterén, és elképzeli az antik előadást, elborzad a szürakuszai mészkövőkön, amelyekben athéni harcosok haltak szörnyű halált, és Delphoiban megpróbálja megérezni Apollón Loxiasz jelenlétét.

A századfordulóra mindkét antikvitásélmény válságba kerül. A szaktudósé, mert üzemi gyakorlattá vált, s azzal fenyeget, hogy éppen az a szellemvész ki belőle, amely a leleteket jelentéssel ruhazza föl. Találós kritikáját olvashatjuk a szellemtől kiüresedett tudósi magatartásnak Nietzsche MI, FILOLÓGUSOK címen ismeretes aforizmagyűjteményében és Hatvány Lajos könyvében, A TUDNI NEM ÉRDEMES DOLGOK TUDOMÁNYÁ-ban. A turista antikvitásélményét pedig a gimnáziumi régiségtanórák és az útikalauz szabványa eleve sémákba kényszeríti.

Finom szellemek a tudományon belül és kívül egyaránt fellázadnak a kiürült sémák ellen. A XX. századi utazó, aki saját gyönyörűségére járja a világot, most belső készletései és ízlése szerint kezd tájékozódni. Fölteszi magában, hogy mindazt kétellyel fogja illet-

ni, amit az iskolában és a kézikönyvekből el-sajátított. Utazása: revízió, amely egyszerre térben, időben és a lélekben játszódik.

*

Tordai Zádor e finom és kételkedő utazók közé tartozik. „Az utazás mindig lélek dolga. Különböző puszták helyváltogatás lenne. Nem hozna gazdagodást, maradna önisméltés, vagy válna dadogássá. Az utazásnak értelmet a változás ad: a gondolkodásé, érzelméinké. És akkor a legvalóságosabb, ha oda visz, ahová nem is gondoltuk volna. A lélek kalandja azonban csak akkor teljesíthető, ha átadjuk magunkat: teljesen és fenntartások nélkül. Hogy ez teremtsen élményünknek mértéket. Különböző csonka maradna minden: csak ha engedjük, hogy saját mértéke szerint vezessen testben és lélekben, akkor lesz szabadító.” (191. o.)

A könyvből – talán szándékosan, hogy a kalandnak az olvasó is részese legyen – kimaradt a tartalomjegyzék. A könnyebb áttekinthetőség végett készítettem egyet. A három rész címe, a fejezetek és az alfejezetek számozása a szövegben megtalálható.

ELSŐ ÚT

1. Megérkezni Hellaszba. Görögország és Hellasz (7–14. o.)
2. Európa kultúrája: az elképzelt Hellasz mindenkori recepciója (14–25. o.)
3. Delphoi – az athéni Akropolisz – Aigina – a halálról – újra az Akropolisz (25–62. o.)

MÁSODIK ÚT

Bevezetés: Athén – a színház (67–72. o.)

- I. A görög tragédia (73–79. o.)
- II. Szophoklész: ANTIGONÉ (80–102. o.)
- III. Szophoklész: TRAKHISZI NŐK – Euripidész: FÖNÍCIAI NŐK – Oidipuszról – Aiszkhülosz: ORESZTEIA (103–125. o.)
- IV. Bevezetés: Olümpia (127–132. o.)
1. Euripidész: ORESZTÉSZ – Euripidész: ÉLEKTRA – Euripidész: HELENÉ – Aiszkhülosz: ORESZTEIA – a mítoszról (132–145. o.)
2. Athén, Küklasz-múzeum – Euripidész: ALKÉSZTISZ – Szophoklész: AIASZ – Xenophón: KÜROSZ NEVELTETÉSE (145–158. o.)
3. Szophoklész: OIDIPUSZ – gnóthi szeauton – Szürakuszai – Euripidész: HIPPOLÜTOSZ – Szophoklész: PHILOKTÉTÉSZ (158–188. o.)

EPILOGOSZ

1. I. F. Stone: THE TRIAL OF SOCRATES című könyvről (191–194. o.)
2. Akhilleusz hübrisze (194–200. o.)
3. Szókratész és Platón hübrisze (200–207. o.)

Ebben a könyvben az utazó nem avégett revidálja korábbi tudását, hogy megbízhatóbb tudásra tegyen szert. Egyszerűen érzéseket keres, gyakran gondolatai ellenében. Amikor felismeri, hogy a görög mítoszvariánsok egyszerre érvényesek, nincs közöttük kitüntetett változat, így ír: „Ettől a felismeréstől kezdve természetesen volt, hogy a tragédiák nemcsak értelmi módon foglalkoztattak, hanem valóságviláguk érzésekben is élni kezdett bennem. Kicsit meg is lepődtem ettől. Nem annyira azért, mert új volt, hanem inkább mert nem a tragédiák olvasásából munkáltam ki. Mintha olyasmire találtam volna, amire régóta vágytam, de amit megrögzött gondolkodásom nem engedett kiformalódní. Mert a gondolat felszínen marad, a lélek azonban ezalatt éli életét.” (144–145. o.)

Ebből következően gondolkodását nem módszeresen működteti, hanem asszociációk, megérzések és ezeken alapuló döntések szerint. Például Aiszkhülosz és Euripidész Oresztész-felfogásáról ezt olvassuk: „Szerettem volna – legalábbis eleinte – választani, mert nem tudtam, hogyan értelmezem a két felfogás közötti különbséget. Azt ugyan rögtön átláttam, hogy oktalanság lenne alapvető fejlődést vagy hasonlót feltételezni közöttük. Mert éreztem, hogy a két változatot ugyanaz a szellem élteti. Ezért aztán úgy döntöttem, hogy az Aiszkhüloszt alapváltozatnak veszem, az Euripidészt pedig egy meghatározott igényhez való alkalmazásnak...” (136–137. o.)

Kifejezetten idegenkedik mindenféle heurisztikus modell kialakításától. Végiggondolva a három tragédiáról különbségét, így zárja le a gondolatot: „Visszatértem volna ezzel ahhoz a megkülönböztetéshez, amit az irodalomtörténet tesz a három tragédiáról között? Nem hittem ezt egy percig sem, de jelzésnek vettem a gondolat felbukkanását. Azért annak, mert szándékot sejtettem mögötte. Azt, hogy összefüggő általános képet alakítsak ki arról a szellemről, amely a tragédiákban az isteneket és az embereket egymással összefűzte. Olyannyira így volt, hogy megkísérett még a rendszerbe fogás lehetősége is. Ami megkövetelte volna az összes részletek értelmezését, a tör-

téneti-filológiai és szellemtörténeti irodalom elmélyült tanulmányozását. *Csakhogy a legkevésbé sem volt kedvem abbahagyni a gondolati utazást, lemondani a szellem csapongó szabadságáról, a kínálkozó kalandok élvezetéről.*” (154. o)

Attitűdjéből következik, hogy gondolatai kimunkálásához nem támaszkodik szakirodalomra. Az egyetlen ellenpélda a *Gnóthi szeauton* nem hagyományos fordítása („*Tudd, ki vagy*”), amely Kerényi Károlytól származik. A Kerényire való hivatkozás azonban, mint megtudjuk, azért maradhat benne a könyvben, mert szerzőnk nem céltudatos kutatómunka eredményeként talált rá az értelmezésre, hanem véletlenül (162. o.).

A könyvben a görög emberideál is elűt a szabványtól. A szerzőnek egy műkénéi festett borkeverőedény alakjai szolgálnak kánonként: „*Nagy felületén több mint háromezer éve járnak folyton körbe-körbe a harcosok. Babos sisak van a fejükön: hátul toll, elől szarv díszíti. Baljukon pajzs, mellükön kis vért, bizonyára bőrből való, alatta szoknyaféle, lábukon védő bőr és szíjjakkal kötött saru. Jobb kezük lándzsát tart, azon pedig valami különös dolog figyel. Mintha flakó alakú borostömlő lenne. Talán kosnak vagy bikának tőkebőről csinálták. Arcuk vidám, mosoly a képük, és nagy, kunkori, piszeforma orra van mindenüknek. Vonulnak, de lehet, hogy sompolyognak valami vidám boros csíny után. Talán kalandra indulnak. Kicsit bolondosak és talán bohócok is, akármi, csak nem méltóságos görögök. Ki tudja, miféle legények ők? A világ, amelyből jönnek, merőben más, mint ami bennünk él, mint amit klasszikus görög világnak mondunk. ...Ezek itt a vázán inkább lehetnének Arisztophanész emberei. ...És végül: miért ne lehetnének a legősibb görögök éppen ők? Ősök? Minden mítosz ősről szól. De nem ezek vonultak Trója alá. Ezért lettek oly fontosak számomra?*” (11–12. o., kiemelés tőlem.)

*

A sémáktól és módszertani kötelekektől szabad utazás – mint a fentebb közölt tartalomjegyzékből is megállapítható – jobbára a lélekben zajlik. A táj nagyon kevésbé jelenik meg a könyvben, a templomokból és szobrokból sem látunk többet, mint akármelyik fényképen. Irodalmi művek – többnyire a görög tragédiák – és a művek keltette érzések között utazunk. Noha a recenzens voltaképpen feladata éppen az volna, hogy erről az utazásról adjon számot, azaz arról, hogy mi-

ért és hogyan kapcsolódnak egymáshoz az érintett művek – ez a feladat teljesíthetetlen. Kapcsolatuk ugyanis körülbelül olyan jellegű, mint az álomelemeké. A gondolatmenetek (vagy inkább érzéssorok) átkötései nem valóságosak. „*Ez aztán arra készítetett, hogy újra nekifogjak az olvasásnak*” – olvassuk egy helyütt két téma összekapcsolásaként (142. o.). Majd másutt: „*Ez arra készítetett, hogy visszagondoljak a delphoi templomra.*” (166. o.) Ezek a szép számmal előforduló különös átkötések ahhoz hasonlatosak, ahogyan két egymást követő, de kapcsolat nélküli álomelemet próbálunk összekötni beszédben: „*És akkor egyszerre mintha egy szobában lettem volna...*”

Az út megrajzolásának lehetetlenségére egyébként maga a szerző is figyelmeztet: „*Nincs mit tenni, ilyen az utazás, amely gondolatban történik. Ennek is vannak bozótjai, amelyek kanyargásra készítetnek, és kacsaringók ebben is hozhatnak váratlan meglepetéseket. ...A gondolati utazásnál ilyenkor teljesen magunkra vagyunk hagyatva. Még az istenek sem segítenek. Csak az, ha hagyjuk, ragadjanak el a gondolatok, vigyenek arra, amerre váratlan formálódásaik sodorhatnak.*” (140–141. o.)

Valószínűleg bele kell törődnünk, hogy a szerző olyan utazásra hívta meg olvasóit, amely az ő utazása – az ő álma, ha úgy tetszik. Ha valaki elmeséli nekünk az álmát, nem szállhatunk vele vitába, mondván, hogy ezt vagy azt a részt jobban kellett volna kimunkálnia: így álmodta, és nem másként.

Ha nem az álom törvényei szerint építkező munkáról volna szó, akkor vitába lehetne szállni például a szerző következő megállapításával: „*Ha arra figyelek, ami a tragédiákban történik és megtörtént, illetve történni fog, akkor azt a magam esze és a magam szavai szerint is meg tudom érteni. Különbösen sem tehetek másként.*” (105. o.) – Azt vetném ellene, hogy a tragédiák értelmezésének bőséges hagyománya és gazdag technikája van. Talán nem vagyok egyedül azzal a nézettel, hogy e hagyomány és technika ismerete bizony megkerülhetetlen az elemzés során. Nem azért megkerülhetetlen, mert tudálékos pepecselésre van szükség az effajta téma fejtegetéséhez, hanem mert öntudatlanul is örökösei vagyunk a hagyomány egész láncolatának. Mert kimutatható, hogy amikor azt hisszük, holt tudásunkat zárójelbe téve szűztiszta érzéseink kezdenek támadni a görög tragédiáról, ak-

kor valójában Lessing, Hegel, Pickard-Cambridge, Pohlenz, Reinhardt és mások gondolatainak törmelékei derengenek föl bennünk érzésekként, egészen egyszerűen azért, mert az efféle kultúra – mint ezt Tordai Zádor is kimondja könyve 162. oldalán – a tudattalanunkban is benne van. Ezért helyesebb tudatosá tenni, mint nem létezőnek nyilvánítani, már csak azért is, mert a gondolat szabad röpte, amelyet a szerző követni kíván, eleve korlátozott, ha a gondolat csak az anyag felszínén tud végigsiklani.

Aztán meg „*a magam szavai szerint*” sem érhetem mindig az antik szöveget. Például a 93. oldalon arról olvasunk, hogy Kreón „*kétféleképpen beszél, aszerint, hogy kihez szól. A Kar vezetőjének válaszolva ezt mondja:*

Hogy városunk törvényén tette túl magát.

Antigonének viszont ezt:

S mégis törvényemet meg merted szegni te?”

Ez a finom megfigyelés a kettős beszédről csak a magyar fordításra érvényes: a görög szövegben mindkét esetben egyszerűen a *törvények* szó áll: „*Tültette magát a törvényeken*” – mondja Kreón a Karnak, míg Antigonétól ezt kérdezi: „*Mégis meg merted szegni a törvényeket?*”

Három elírásra kell föl hívnom a figyelmet, mert mindegyikük többször előfordul. A tragédia záródala, amelyet a Kar kivonulóban énekel, nem *esodos* (134. skk. o.), hanem *exodosz*. Az istenek tisztelete, amelynek hiányát Szókratész szemére vetették, nem *theosz noumezein* (139., 140., 206. o.), hanem *theúsz nomizein*. Az angol filozófiatörténészt, aki Stone könyvéről recenziót írt, *Myles F. Burnyeat*nek hívják (193. skk. o.).

*

Amivel Tordai Zádor érzésem szerint adó-sunk maradt, az Arisztophanész. Tekintettel a babos sisakú sompolygókra, akiknek képe elsőként ragadta meg őt Hellaszban tett utazása során, s akiről oly melegen írt, biztos vagyok benne, hogy nagy beleérzéssel és szeretettel fogja megálmódni nekünk a neveletlen géniusz mulatságos világát.

Steiger Kornél

A „PSALMUS HUNGARICUS” HÁROM ÉRTELMEZÉSE

Egy adott zenemű története – stílustól, műfajtól és minőségtől függetlenül – három, egymástól időben világosan elkülönülő mozzanat szerves egységéből épül fel: életrajzi és szakmai előzmények, a komponálás folyamata, utólagos vonzatok (receptió- és interpretációtörténet).

Az előzményekről vázlatok, dokumentumok, levélbeli utalások alapján a XX. század végére a zenetudomány többnyire már összeállított egy mozaikszerűen épülő, de elegendő információt nyújtó adatbázist. A kompozíció pedig – eltekintve attól a sajnos nem csekély számú (a szerző egyéb művei alapján feltételezhetően) értékes alkotástól, amelyeknek létezéséről tudunk ugyan, de a kézirat elveszett vagy lappang – értékelhető, elemezhető, előadható, egy bizonyos színvonal felett pedig modern, tudományos, kritikai kiadásban is hozzáférhető.

A három mozzanat közül az 1900 előtt komponált művek esetében kétségkívül az „utóélet”, az interpretációtörténet a legbizonytalanabb. Hangrögzítés hiányában csak a korabeli leírásokra, kritikákra támaszkodhatunk, amelyek azonban egyrészt közel sem megbízhatók, másrészt ha autentikusak is (például a Carl Friedrich Cramer *Magazin der Musik*ában vagy a Schumann által szerkesztett *Neue Zeitschrift für Musik*ban megjelent bírálatok), csak az adott kor izlésvilágát tükrözhetik, s ezért a barokk, klasszikus, romantikus kompozíciók esetében igazán megbízható interpretációtörténet nem dokumentálható. Ebből a tényből eredeztethető a régizene-játás körüli szakadatlan polémia, a különböző – szekunder forrásokon alapuló – érvrendszerek összecsapása, az alapkérdésektől (hangolás, hangszerválasztás), a legapróbb részproblémáig (lásd az elmúlt évtizedek vitáit az artikuláció és a diszitések kérdéskörében).

A hangrögzítés elterjedésével, majd később a stúdiófelvételek megszületésével az interpretációtörténet könnyebben nyomon követhetővé vált, sőt XX. századi kompozícióknál nem ritkán az egyes értelmezések oly világosan hatottak egymásra, hogy egyértelmű előadás-forráslánc is felállítható.

Az interpretációtörténet természetesen nem minden szerző vagy műfaj esetében centrális tényező. Számos olyan kompozíció ismeretes, amelynek vagy karakteréből adódóan, vagy egy-egy messze kimagasló előadás révén kialakult egy standard interpretációja, amelytől a későbbi kísérletek csak irreleváns részletekben térnek el. Ilyen kompozícióknál az utólagos vonzatok, ha nem is unalmasak vagy sablonosak, de igazi felfedezéseket sem kínálnak.

Más esetekben az előadók szinte kötelezőnek érzik saját egyéniségük és koncepciójuk fokozott érvényre juttatását, a karakterek egyéni megformálását. E csoportba tartozik jelen recenzió tárgya, Kodály Zoltán PSALMUS HUNGARICUS című műve is; sőt ebben a kompozícióban az egyéni, autonóm interpretáció iránti igény fokozottan is érvényesül, hasonlóan az európai (de talán leginkább közép-európai) nemzeti stílusok számos kulcsfontosságú alkotásához. Ahogy egy cseh zenekar vagy egy bécsi együttes számára Smetana szimfonikus költeményeinek, illetve a Strauss dinasztia kompozícióinak tolmácsolása minden egyes alkalommal új és új kihívást, felelősséget s egyben bizonyítási lehetőséget jelent, ugyanez érvényes magyar előadóknál Bartók és Kodály néhány alapvető jelentőségű művére. E kompozíciók legszűkebb körébe a TÁNCSZVIT, a ZENE, a CONCERTO és a BUDAVÁRI TE DEUM mellett a PSALMUS HUNGARICUS is beletartozik.

A zenei tényezőkön kívül a szövegválasztás is nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a PSALMUS a magyar zenetörténet szűk standardkörébe kerülhetett. Az 55. ZSOLTÁR szabad fordításában-átköltésében felhangzó fohászok ugyanis – Tóth Aladár szavaival – „*abban a korban, amikor a bibliai szöveget Kecskeméti Vég Mihály megkapó erejű magyar verssorokba szedte, a magyar nemzetnek legmélyéről fakadó hangjai voltak. Szenvedélyes hitviták, bibliai történetek, históriás énekek, a nyelvvel küszködő zsol-tárfordítások s a reformáció más ezerféle megnyilatkozásán keresztül tört fel elszórtan, bátoritanul, de annál meghatóbb önkéntelenséggel ez a hang. Apró célzások a magyar viszonyokra, egy-egy panaszos sóhajtás az egész: mégis itt kell keresnünk a magyar reformáció igazi belső életét, ebben a rettenetes erejű primitív lírában*”.

Magá a komponálási alkalom is a nemzeti

alpművek sorába helyezi a PSALMUS-t, hiszen – mint köztudott – Pest, Buda és Óbuda egyesülésének, Budapest megszületésének ötvenedik évfordulójára, pontosabban az ebből az alkalomból rendezett 1923. november 19-i díszhangversenyre íródott, Bartók TÁNCSZVIT-jével és Dohnányi ÜNNEPI NYITÁNY-ával együtt.

Az eddig leírtak alapján talán világossá vált: az alkotás utólete, a recepció- és interpretációtörténeti tényezők a PSALMUS HUNGARICUS esetében centrális jelentőségűek. A jelen recenzióban vizsgált és összehasonlításra kerülő három interpretáció, három öntörvényű értelmezési kísérlet egyúttal három eltérő korszakot (a mikrobarázdás hanglemmez kezdeti időszakától 1992-ig), három jelentősen különböző hangszínt, stílust, iskolát reprezentáló énekest (Rösler Endre, Simándy József, Molnár András) és három, karakterét tekintve gyökeresen eltérő karmester-egyéniiséget (a szerző, Doráti Antal, Fischer Iván) is bemutat.

Az elemző összehasonlítás négy szempontot vesz hangsúlyozottan figyelembe, amelyek önmagukban is egy-egy külön tanulmányt érdemelnének: tempó- és karakterválasztások, előadói teljesítmények, a művet meghatározó hangnemszimbolika kiaknázása, hang- és felvételtechnika.

A tempó- és karakterválasztás a Kodály és Doráti vezényelte előadásban – mindkét felvételen az Állami Hangversenyzenekar működik közre, de két különböző kórus társaságában – szinte azonos: nemcsak mechanikus szempontokat (például a felvétel összidejét) tekintve, hanem az egyes formarészek kialakítását is figyelembe véve. Mindkét tolmácsolásban markánsan érvényesül a bevezető fájdalmas, patetikus hangvétele, majd az alt és basszus szólam első megszólalásának dinamikával is fokozottan kiemelt hangsúlyozása. Eltérés mutatkozik ellenben a tenorszóló és a kórusszakaszok viszonyában: a szerző által irányított felvételen a szólószakaszok visszafogott kezdés után fokozatosan jutnak el a drámai tetőpontokig, a kórus belépéséig; Doráti viszont a tenorszólamot az örvénylő, kavargó zenekari hangképből kiemelve az egész mű centrális elemeként értelmezi. A Fischer Iván vezényelte tavalyi interpretáció (Hungaroton, HCD 31 324) e tekintetben Doráti felfo-

gásához áll közelebb, más szempontból viszont mindkét korábbi felvételtől jelentősen eltér. Lényegesen összefogottabb (több mint három perccel rövidebb) Kodály és Doráti előadásánál, ezáltal az egész művet meghatározó felfokozott érzelmi töltés hatásosan, sűrítetten érvényesül. A gyorsabb tempó hátránya viszont: a szövegsorok jellegzetessége, az 5+5, 5+6 szótagos képleteket kombináló, a XVI. században egész Európában elterjedt volta-ritmus e felvételen alig érzékelhető, szemben a két korábbi interpretációval.

Az előadói teljesítmények összehasonlítása – a gyökeresen eltérő művészezésiések miatt – szinte lehetetlen, így csak rövid értékelésre vállalkozhatunk. Rösler Endre hangjának hajlékonysága, sokszínűsége optimálisan érvényesül. Képes az interpretáció koncepciójának megfelelően a háttérből indulva, hatalmas drámai fokozásokkal elérni a csúcspontokig, ahol nagy vivőerejű tenorja plasztikusan emelkedik az együttes fölé. Simándy József és Molnár András egyaránt nagyszerű technikai felkészültséggel, magabiztosan uralja szólamát, a hanggi adottságokat és a drámai, sőt színészi képességeket tekintve is mindketten eszményi előadónak bizonyulnak. Az 1992-es felvételen közreműködő Budapesti Fesztiválzenekar a hangzás egységét és mindenekelőtt a vonóshangszíneket tekintve messze felülmúlja az ÁHZ mindkét korábbi teljesítményét. A kórusok közül viszont egyértelműen a legkorábbi, Kodály–Rösler-féle felvételen szereplő Budapesti Kórus emelkedik ki, a szöveg nélküli, csak gesztusokra épülő, jajongó női kari menetek expresszivitása mindmáig utánozhatatlan.

A PSALMUS HUNGARICUS egyik leglényegesebb eleme a latens hangnemszimbolika, amelyre a közelmúltban elhunyt neves zenetörténész, Lendvai Ernő hívta fel a figyelmet: „A komplementerviszony a PSALMUS HUNGARICUS esetében a mű tartalmi kulcsát is kezünkbe ad-

ja. Alaphangneme, az a-moll mindenütt egyet jelent a sírás, a könyörgés, a kétségbeesés, az átok gondolatalkörével. A cselekmény kibontakozása viszont a kiegészítő hangnemmél azonosul: Desz-dúrral és Cisz-dúrral. A Desz-dúrnak lesz a hivatása, hogy az átok súlya alól feloldjon: »Rólad elvész minden terhedet«, a Cisz-dúré pedig, hogy a felemelkedés, az apoteózis hangneme legyen: »Nagy tisztességre... felemeled!«” A hangnemszimbolikát a Doráti irányított interpretáció egyáltalán nem aknázza ki, az előadás lényegi pontjai, törésvonalai nem a hangnemi relációk mentén szerveződtek. A szerző által vezényelt felvételen a zenekari hangzás esetlegessége, helyenkénti bizonytalanságai miatt nem hatásosak a tonális kontrasztok. A Fesztiválzenekar viszont – a Magyar Állami Énekkarral és a Győri Bartók Béla Gyermekkórusral közös CD-n – pompásan érzékelteti a hangnemi szimbólumokat; nemcsak az a-moll és a Desz-dúr határozott elválasztásával, de a két enharmonikusan azonos dúr hangnem funkciójának árnyalt elkülönítésével is.

Hang- és felvételtechnikai szempontból a két újabb előadás egyaránt kifogástalan. Az együtteseknek a hangtér egészében történő elhelyezése ideális; szépen, diszkrétan emelkedik ki a szóló. A korrekten alkalmazott polimikrofonos technika következtében a zenekar-kórus arányok is mindvégig kiegyensúlyozottak. Mindez nem mondható el a monóban, jelentős alapzajjal megszólaló korai felvételtől, az összhatás azonban mégsem negatív, sőt... A régi Qualiton-lemez meghallgatása napjaink hifiorientált, digitális technikára épülő hangkultúrájában sajátos esztétikai élvezetet nyújt.

Egy mű, három korszak, három értelmezés. A MAGYAR ZSOLTÁR-ban rejlő belső energiaforrások még nem merültek ki. Az út az újabb interpretációk előtt is nyitva áll.

Rethes Attila